

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК

№ 6 (84)

Одеса — 2009

Науковий вісник • Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2009. — № 6 (84). — 194 с. — Мови укр., рос.

Редакційна колегія

Соколов В. М. (головний редактор), д-р істор. наук, проф.; Рябіка В. Л. (зам. головн. ред.), канд. політ. наук; Делієва Я. Г. (відпов. секретар).

I. Економічні науки: Зверяков М. І., д-р економ. наук, проф.; Левицький М. А., д-р економ. наук, проф.; Матвеев С. О., д-р економ. наук, проф.; Осипов В. І., д-р економ. наук, проф.; Уперенко М. О., д-р економ. наук, проф.; Харічков С. К., д-р економ. наук, проф.

II. Політичні науки: Балабаєва З. В., д-р філософ. наук, проф.; Василенко С. Д., д-р політ. наук, проф.; Кармазіна М. С., д-р політ. наук, проф.; Коваль І. М., д-р політ. наук, проф.; Пахарев А. М., д-р політ. наук, проф.; Пойченко А. М., д-р політ. наук, проф.

III. Історичні науки: Демін О. Б., д-р істор. наук, проф.; Парієнко Г. К., д-р істор. наук, проф.; Соколов В. М., д-р істор. наук, проф.; Солдатенко В. Ф., д-р істор. наук, проф., член-кор. НАН України; Стьопін А. О., д-р істор. наук, проф.; Хмарський В. М., д-р істор. наук, проф.

Редакційна колегія затверджена Вченою радою Одеського державного економічного університету 25 квітня 2003 року, прот. № 9.

Редакційна колегія затверджена Експертною Радою (Всеукраїнська асоціація молодих науковців) 20 березня 2003 р., протокол № 1.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія ОД, № 881 від 12 вересня 2003 року.

Збірник “Науковий вісник” зареєстрований президією ВАК України від 30 червня 2004 р. № 3-05/7 як наукове видання з економічних, історичних наук; зареєстрований президією ВАК України від 8 червня 2005 р. № 2-05/5 як наукове видання з політичних наук.

Затверджено Вченою радою Одеського державного економічного університету 24 лютого 2009 р., прот. № 5.

Адреса редакційної колегії: Україна, 65026, м. Одеса,
вул. Преображенська, 8,
ОДЕУ
тел. в Одесі: (8-0482) 35-68-92

© Одеський державний економічний університет

МАТЕРИАЛЫ
IV Всеукраинской конференции
молодых ученых

“УКРАИНА В УСЛОВИЯХ
МИРОВОГО КРИЗИСА:
ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ”

Том II
Политология

Государственный экономический
университет

Одесса,
25-26 марта 2009 года

УДК 321:001

Г. В. Музиченко

СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА НАУКА: СТАН РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Складний та суперечливий за своїм змістом сучасний глобальний світоустрій, суть інформаційної доби можна збагнути лише за умови, якщо вдасться зробити реальні кроки у принциповій перебудові методології теоретичних досліджень, інструментального пізнання, яким користувалися суспільні науки за багато років. Людство впродовж своєї історії витворило і витворює низку різноманітних парадигм щодо джерел та рушійних сил власного розвитку. Зараз суспільні науки перебувають у пошуку нової парадигми, однак, процес її пошуку ускладнюється кризою політичної реальності та кризою суспільних наук водночас. Отже, постає питання про дослідження сучасного стану політичної науки та перспектив ствердження нової парадигми наукових досліджень, що й стало предметом дослідження даної статті.

Слід зазначити, що питання розвитку науки, її сучасного стану та зміни парадигми мислення постійно перебувають в колі зору наукового аналізу. Сучасність відобразилася в роботах А. Гальчинського та В. Семиноженка, серед західних суспільствознавців дана проблематика міститься в роботах В. Куна, І. Уоллерстайна, А. Тойнбі та ін. однак, сучасна українська політична реальність вимагає нових досліджень, таких, що відображають реальний стан проблеми.

Серед найтрадиційніших з парадигм дослідження переважно відзначають релігійну, економічну, енергетичну, соціальну, науково-технологічну, інноваційну, ноосферну тощо. В сучасній Україні, на думку С. Вовканича, ці парадигми мають ще залишкові, але наскрізь криваві краплі комуністично-партійних ідеологем щодо пріоритетності (первинності) матеріального над духовним (ідеальним, інформаційно-знанцевим), псевдо інтернаціонального (читай — імперського) над національним, які нівелюються в процесі доручення нації після тотального інформаційного ізоляціонізму до модерної світової концепції глобально-

го розвитку, що комплексно охоплює економічну, соціальну та екологічну складові людської життєдіяльності [1, с. 7-8].

Проте очевидно, що будь-яким чинникам (духовним чи матеріальним) у тій чи іншій концепції загальної цивілізаційного розвитку надається перевага як головним рушійним силам, суспільно не ізольованим, адже вони діють через людину — її природу, культуру, комунікацію, традиційні інститути та нові інституції тощо. Ці вектори на практиці, незважаючи на те, якій теорії симпатизуємо, діють у певному напрямі та взаємозв'язку під впливом очевидного поля об'єктивних і суб'єктивних силових етно-ментальних ліній.

Для сучасної України теорія сталого розвитку, яка нині поширюється, актуальна не тільки як система соціально-економічних та політичних показників, які мають бути досягнуті у належні терміни і на відповідній території, а насамперед як духовний (мовно-інформаційний, духовно-культурний, інтелектуально-інноваційний) простір (вектор), тобто етнокультурне середовище, яке забезпечує тяглість передавання з покоління в покоління національних та світових культурних традицій і в якому рухаються вже віддавна цивілізовані спільноти, народи, держави та окремі індивіди. На думку С. Вовканича, “для України теорія сталого розвитку на будь-якому рівні (країни чи регіону, нації чи окремої особи) ефективно діятиме лише тоді, коли цілісно і всебічно охоплюватиме весь комплекс стратегічних пріоритетів, включно з чинниками державотворення та націостановлення” [1, с. 8].

Предметом такої нової парадигми мають бути не лише вузькі завдання, які ставляться суспільствознавцями, захисниками природного середовища чи системою соціального захисту, а ефективність інтеграційних стратегій, які значною мірою здатні розв'язувати насущні проблеми духовно-інтелектуальної соборності титульного народу, його консолідації, ствердження та розвитку політичної, етнічної, культурної, релігійної ідентичності і самої людини.

Однак на результативність розв'язання цих проблем за умов глобалізації в Україні, як і у всіх пострадянських країнах можна сподіватися лише за умов впровадження у сферу міжнародних взаємин нової соціогуманістичної парадигми, морально-ідеологічні засади якої ґрунтувалися б на врахуванні всього комплексу чинників, котрий, окрім згаданих соціально-економічних, політичних та економічних аспектів, зважав би на духовно-інте-

лектуальний, інноваційний, інформаційно-мовний, демографічний, етнічний та інші виміри, так важливі сьогодні для збереження сталого розвитку та підтримки стабільності в державі.

Як приклад для сучасних країн існує так звана інтеграційна стратегія розвитку, яка намагається вмістити в себе всі ці критерії. Під нею розуміється “сукупність способів і методів управління суспільством для цілеспрямування його дій, вчинків у певному соціально-економічному, політичному, екологічному напрямках” [1, с. 21]. Соціогуманістична компонента даної стратегії управління суспільством розглядається як парадигмальна бінарність, сутність якої полягає в паритетному підході до гармонізації поєднання прав та захисту і людини, і нації в якнайширшому переліку контекстів, а також у плані якнайшвидшого надання цій соціогуманістичній бінарності статусу морально-правового імперативу міжнародної юрисдикції.

Таке глобальне трактування формату стратегії передбачає системний розгляд як структури сутнісних її складових, так і напрямів (векторів) функціонального їх наповнення та практичного втілення. Це, в свою чергу означає, що належить визначати людино-націо-державоцентричність спільноти як у внутрішньому вимірі, переважно сфокусованому на інтеграції навколо реалізації української національної ідеї, інформаційного простору, розв’язанні соціально-економічних, національно-демократичних, адміністративно-територіальних та інших проблем країни, зокрема міжрегіональних та міжгалузевих, так і в зовнішньому, міжнародному — зосередженому на співпраці чи інших взаємовідносинах українського суспільства зі світовим співтовариством, з країнами-сусідами, зокрема на їх ставленні до відновлення України, її духовного відродження та збереження тотожності нації, вибору вектору і стратегічних партнерів на шляху до вершин світового цивілізаційного розвитку.

Впровадження такої парадигми в сучасні наукові дослідження викликає питання щодо відповідності старої методології дослідження новим реаліям, новим парадигмам. Як зазначають представники суспільних наук (С. Вовканич [1], А. Гальчинський [2], Р. Мінченко [3], Т. Титаренко [8] та ін.), сучасна наука перебуває в стані кризи — кризи парадигми, кризи методології, кризи науки в цілому. І пояснення цьому очевидне: метод механічного включення нової інформації у звичні схеми теоретичних досл-

іджень уже давно цілком себе вичерпав. Сьогодні він не просто абсолютно непридатний, а й надзвичайно шкідливий, бо призводить зрештою до девальвації суспільствознавчих досліджень, їхнього зміцнення.

У зв'язку з цим потрібно подолати принцип “лінійності” методологічних основ аналізу суспільних процесів, зрозуміти істину, яка стає нині дедалі очевиднішою: кожна історична доба, кожна цивілізація передбачає свою власну модель пізнання, специфічний метод вивчення зв'язку між теоретичними концепціями й обґрунтованими висновками про реальний світ та його перспективи. Маємо бути свідомими цього положення, керуватися ним. Ідеться про те, що в періоди крутих поворотів історії теоретичні конструкції, концепції та закони, що стосуються попереднього розвитку, їхні методологічні структури, зокрема, метод дослідження, застарівають.

Потрібно з достатньою увагою поставитися до принципових застережень щодо кризи суспільних наук. Про це йдеться вже багато часу — починаючи із 70-х років минулого століття. Особливої гостроти набула ця проблема в наші дні, коли, як зазначає відомий французький учений Едгар Морен, водночас із кризою науки увійшла в стадію кризи і сама реальність. Нині “криза основ наукового знання поєднується з кризою основ знання філософського, причому перша і друга зливаються в онтологічну кризу реальності [7, с. 255]. Із прискоренням трансформаційних процесів світ інтенсивно змінюється, а наука, будучи консервативною за своєю суттю, не встигає за цими змінами. Зрештою формується “фундаментальна невизначеність” (Е. Морен). “Рух плюс невизначеність — саме такими параметрами характеризується новітня сучасність” [7, с. 256].

Загалом суспільні науки, у тому числі політична теорія, не стоять на місці. Нагромаджено достатньо широкий пласт фактичного матеріалу, зокрема з питань глобалізаційних трансформацій. Та справа не в розвитку науки вшир, не в кількісних вимірах відповідних видань. Криза суспільствознавства лежить в іншій площині: її основа полягає у відсутності прогресу в методологічній базі аналізу. Брак узагальнень на рівні методології — ось суть проблеми. На думку А. Гальчинського, при цьому важливо враховувати, що це застереження повною мірою сто-

сується і найновіших теоретичних узагальнень — теорії постіндустріального, інформаційного суспільства [2].

Праці Д. Белла, О. Тоффлера, М. Кастельса та ін., у яких сформовано сучасні наукові уявлення щодо принципів постіндустріалізму, у своїй основі ґрунтуються на ортодоксальних методологічних засадах, на засадах традиційного модернізму. У цьому полягає їхня принципова наукова обмеженість. У них йдеться про обґрунтування передумов утвердження основних засад, адекватних умовам перехідного етапу, а не про базові характеристики нового постіндустріального суспільства, які ще повною мірою не викристалізувалися.

Потреба формування нової методологічної парадигми пов'язана насамперед із тим, що нагромаджений пласт наукових концепцій специфіки сучасної постіндустріальної доби сформований на старій методологічній основі — на методології попередньої доби, на принципах індустріалізму, логіці Модерну.

А. Гальчинський вважає, що причиною такого стану в науковій площині є й сама циклічність наукового пізнання. Так, він виділяє три етапи розвитку науки. Перший — це етап початку науки, коли робляться акценти на аналітичних узагальненнях нагромадженого матеріалу. Другий — етап “чистої науки”, коли формується її системна цілісність і відносна самостійність, а об'єкт дослідження постає у “знятому вигляді”. Третій етап є кризовим у розвитку науки. Досягнувши системної цілісності, наука консервується у своєму розвитку і таким чином починає відставати від емпіричного прогресу [2, с. 14-15].

В результаті метод дедукції, на основі якого дається пояснення сутнісних характеристик емпіричної реальності, стає недостатнім. На пріоритетні позиції знову висувається метод індукції, однак у цьому разі йдеться про аналітичні (сутнісні) узагальнення іншого порядку — індукція стосується вже узагальнень нової реальності, реальності, що зазнала системних змін і не може бути поясненою на основі попереднього сформованого не лише аналітичного, а й поняттєвого апарату. У цьому зв'язку етап кризи науки має розглядатися як виклик, як проблема, вирішення якої потребує перегляду фундаментальних основ наукового пізнання: з одного боку, базових концептуальних доктрин, які визначають насамперед світоглядні основи суспільного процесу, з іншого — методу та методологічного інструментарію пізнання.

У цьому полягає креативна функція етапу, який розглядається. Найбільшого прискорення розвиток науки набуває саме на етапі її кризового оновлення. На ньому наголошує велика кількість авторитетних науковців. Підтримуючи тезу, що “наука розвивається стрибками”, через механізми “наукових революцій”, Томас Кун вказує на конструктивну функцію останніх. Саме наукові революції “створюють підстави радикальної перебудови всього сектора теоретичних знань на нових основах” [2, с. 15]. Цієї ж тези дотримувався і К. Поппер, і І. Валерстайн. Останній, беручи до уваги системну не сформованість новітніх методологічних засад наукового пізнання, веде мову про виклик до наукового загалу. Ці виклики можуть бути серйозними в тому разі, якщо вони змушують учених переосмислювати вихідні позиції дослідження. Кризові виклики — це частина наукового процесу, його початок, а не кінець. Процес наукового пізнання розпочинається з усвідомлення викликів щодо усталених норм та наукових догматів. Наука розпочинається із сумнівів щодо коректності цих догматів.

Такою у найбільш узагальненій інтерпретації може бути представлена логіка циклічності в розвитку науки. Циклічність науки, кризові процеси, які супроводжують її розвиток, пов’язані з системним оновленням наукового процесу. Ця позиція для нас має бути визначальною, водночас, вказана точка зору не може абсолютизуватися. “Маємо виходити з того, що нова система знань, яка формується на певному відрізку історії, може претендувати на науковість лише за умови, що вона зберігає наступність з усім позитивним, що надбано суспільною думкою в попередні роки” [2, с. 16].

В науці завжди є вже нагромаджений, за висловом Гегеля, матеріал. Вона не може не використовувати вже сформований категоріальний апарат, не спиратися на механізми пізнання, що склалися. Як результат — старі наукові знання асимілюються новими. Логіка циклічності базується і на цьому принципі.

Однак, дана теза потребує творчого застосування. Вона має розглядатися адекватно логіці реальних суспільних трансформацій. Нові акценти в обґрунтуваннях теорії та методології відповідних трансформацій, зокрема ті, що пов’язані із процесами біфуркації та хаосу, вносять принципові уточнення в наші уявлення щодо змісту цих процесів. Вони мають ураховуватися і при

визначенні логіки наступності в розвитку науки. Наука не може обтяжувати себе усталеними стереотипами. Лише позбавляючись останніх, вона здатна прогресувати.

А. Гальчинський вважає, що проблема наступності в наукових дослідженнях кореспондується з відомою діалектичною тріадою: теза — антитеза — синтез. У даному разі можна вести мову про “тезу” як про усталену теоретичну конструкцію, яка з часом стає неадекватною змінам реальності, що досліджується. “Антитеза” — протилежна теоретична конструкція, яка спрямована проти попереднього визначення. І “синтез” — теорія, що відкидає обмеженості тезової й анти тезової теорій, вбираючи в себе позитивні елементи останніх і збагачуючись на цій основі. Водночас, досягнувши етапу “синтезу”, нове теоретичне утворення може стати першим щаблем наступної діалектичної тріади [2, с. 17-18].

Розглядаючи ступінчастість у науковому прогресі, потрібно враховувати і низку принципових застережень. До них також повертає увагу К. Поппер. Він наголошує, що розвиток науки не можна розглядати за аналогією зі зростанням бібліотечного фонду чи музейних експонатів як суто сумативне нагромадження знань. Наука розвивається більш революційним шляхом, ніж просте нагромадження аналітичного матеріалу. Вона розвивається насамперед завдяки “традиції змінювати власні міфи”. “На цьому шляху наука змінює все, включаючи найважливіший інструмент — мову, на основі якої формуються наші міфи і теорії” [5, с. 223].

Таким чином, можна простежити дві позиції щодо розвитку науки. Одна з них — наука не може розвиватися з нульової позначки і має спиратися на плечі своїх попередників, інша — наука розвивається революційними стрибками — змінює все, включаючи свій дослідний інструментарій, методологію, мову міфів та теоретичних конструкцій. Однак ця суперечливість є видимою. І перша, і друга тези пов’язані. До того ж відповідна взаємозалежність не сконструйована апріорно. Такою є діалектика суспільного прогресу, а саме за такою схемою має розвиватися логіка нагромадження людством наукових знань. Доречно зазначити, що за таким самим принципом розвивалася й політична теорія, та теорія влади зокрема.

У контексті перебудови методології дослідження системних трансформацій, влади та самоврядування як єдиної системи, ключовою є проблема переосмислення широкого комплексу наукових

постулатів, пов'язаних із концепцією причинності. Йдеться про проблемність наявної конструкції причинно-наслідкових детермінант, котрі ґрунтуються на методологічних постулатах ньютонівської фізики й у багатьох своїх аспектах втрачають адекватність сучасним суспільним трансформаціям: пояснити логіку останніх на основі усталених постулатів причинності стає неможливим.

З погляду логіки глобальних трансформацій чи не найбільш суперечливою позицією даної методології є абсолютизація принципів технічного (технологічного) та економічного детермінізму, за яким технологічні процеси розглядаються як рушійна сила суспільного прогресу. Зокрема, вона не може пояснити причини західного технологічного дива.

Яка альтернатива відповідній методологічній конструкції? Її протиставляється низка принципових позицій, насамперед ті, що стосуються функції гуманітарних (духовних) цінностей. М. Вебер на протигагу логіці технологічного детермінізму стверджував, що основою розвитку суспільства є не техніка і не технології, не матеріальне, а духовне життя, релігія, сфера свідомості в цілому. Весь процес розвитку характеризується духовним збагаченням суспільства, кожної особи. Таке збагачення є по суті одним з визначальних критеріїв суспільного прогресу.

К. Ясперс пропонує дещо іншу позицію. Він виділяє дві осі детермінант — два дихання історії. Перша вісь пов'язується з надбаннями культури, друга — з технологічним процесом, розвитком науки і техніки. Першість віддається технологічним детермінантам, при чому наголошується, що саме через культуру можна пізнати розвиток окремих цивілізацій, що набирають обрису великих імперій, а через технологію — людство в цілому [10].

Можна згадати ще одну інтерпретацію поставленої проблеми. Д. Норт першість у розвитку економіки віддає інституціональним змінам, і насамперед неофіційним інституційним обмеженням (звичаям, традиціям, кодексам поведінки тощо). “Неможливо збагнути історію, не визнаючи головної ролі, яку відіграють суб'єктивні уподобання в контексті офіційних інституціональних обмежень” [4, с. 61].

Як видно, позиція М. Вебера, К. Ясперса, А. Тойнбі та Д. Норта в принципі не поривають з логікою детермінізму. Спробу подолати цю методологічну суперечність робить О. Тоффлер, наголошуючи при цьому, що методологія модернізму продовжує

бути корисною, однак вона має застосовуватися лише для аналізу окремих, простих за своїм змістом змін — як методологія простих систем.

Логіка причинності системних зв'язків суспільства Третьої хвилі обґрунтовується О. Тоффлером на методологічних засадах, що є близькими до методології І. Пригожина. А. Гальчинський в даній методології вважає доцільним визначити такі особливості: "...по-перше, це розуміння причинності як системи складної (багатовекторної) взаємодії різноякісних за своєю природою сил; по-друге, це необхідність виявлення не лише прямих, а й зворотних, позитивних та негативних зв'язків; по-третє, це пояснення складних явищ та процесів на основі комбінації випадкового та необхідного; по-четверте, це припущення самозбуджувальності процесів" [2, с. 32].

Отже, нова методологія відкриває шлях до розвитку методологічної конструкції, який полягає не в механічному запереченні одного іншим, а у їхній логічній наступності, взаємобагаченні.

Перспективним у плані подолання методологічних обмежень можна вважати відносно новий напрям досліджень, які дістали назву постмодернізму, або концепції "постновітньої сучасності". Однак, як зазначає Ж. — Ф. Ліотар, "постмодернізм не означає ані нового світогляду, ані нового підходу, це просто організація подій за новим принципом, яка тривалий час підкорялася ідеї універсальної історії людства" [2, с. 33].

Методологічні суперечності між принципами модернізму і постмодернізму стосуються насамперед базових проблем визначення феномена сучасності. Саме постмодернізм зосереджує увагу на глобальному розриві між суспільними формами, що відмирають, і такими, що утверджуються, науковому осмисленні системних, якісних перетворень. На думку І. Валлерстайна, як методологічна альтернатива модерністській традиції може розглядатися близька до концептуальних позицій постмодернізму теорія складних нерівноважних процесів.

Дану методологію започаткували представники природничих наук та математики. Особливе місце в даному аспекті належить І. Пригожину, який цілком слушно зауважував: "Там, де наука демонструвала нам незручну і втихомирену стабільність, тепер, як стає все більше очевидним, немає ані організації, ані стабільності, що були б гарантовані, легітимні чи підтвержені якимсь

правом. Детермінізм, що довгий час сприймався як символ наукового пізнання, в наш час зведено до положення властивості, справедливої лише до обмеженого кола ситуацій” [6, с. 83].

На основі цієї логічної конструкції останніми роками дедалі більшого значення набуває новий напрям у методології — методологічний індивідуалізм, внутрішня логіка якого зводиться до зосередження уваги на самому собі, що передбачає внесення сутнісних уточнень і в наше розуміння логіки економічної еволюції та суспільного прогресу. З позицій логіки індивідуалізму більш вагоме місце серед чинників соціального, у тому числі й політичного, прогресу віддається категоріям ментальності, етичності та моральності. “Суспільний лад, — наголошує О. Тоффлер, — у якому моральні й етичні норми, політика або навколишнє середовище деградують, не є прогресивним, хоч би яким багатим або технічно витонченим він був. У зв’язку з цим ми рухаємося у напрямку до ширшого розуміння прогресу — прогрес віднині не досягається автоматично і не визначається лише матеріальними критеріями” [9, с. 475].

Отже, сучасна політична наука перебуває в стані кризи, однак, даний період потрібно розглядати як початок нової хвилі суспільно-політичних досліджень, пов’язаних зі ствердженням нової парадигми мислення та, відповідно, наукових досліджень. Політична наука потребує також і відповідної методологічної основи, в якості якої пропонується методологія дослідження складних, нерівноважних систем. Дані питання тільки починають стверджуватися в політичній науці, тому пошук і деталізація самої парадигми та відповідної їй методології дослідження в умовах вітчизняної політичної науки залишається відкритим.

Література

1. Вовканич С. Й. Соціогуманістична парадигма інтеграційної стратегії розвитку України та її регіонів // Регіональна економіка. — 2008. — № 3. — С. 7-22.
2. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: Наук. вид. — К.: Либідь, 2006. — 312 с.
3. Мінченко Р. М. Теоретико-правові проблеми організації та функціонування державної влади в умовах модернізації механізму української державності: Моногр. / Ін-т законодав-

- ства Верховної Ради України. — Одеса: Фенікс, 2008. — 320 с.
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. — К.: Гайдарики, 2000. — 385 с.
 5. Попер К. Предположения и опровержения. — К.: Основи, 1998. — 318 с.
 6. Пригожин И., Стенгерс И. Время. Хаос. Квант. — М.: Наука, 1998. — 438 с.
 7. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. — К.: Генеза, 1998. — 778 с.
 8. Татаренко Т. М. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти): Моногр. / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. — Луганск: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. — 416 с.
 9. Тоффлер Э. Третья волна. — М.: Логос, 1997. — 567 с.
 10. Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М.: Наука, 1994. — 562 с.

Резюме

В статье рассматривается современное состояние политической науки, характеризующееся кризисом методологии и самой парадигмы мышления, на основе которых будут проводиться новые исследования политической реальности, также находящейся в состоянии кризиса.

Рецензент доктор полит. наук, профессор С. М. Наумкина

УДК

Д. И. Хижняк

МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Місцеве самоврядування являє собою “багатобічну діяльність місцевого співтовариства у вирішенні поставлених перед ним завдань на основі принципів самоорганізації й самофінансування з метою поліпшення якості життя населення відповідної території [5, с. 17].

У багатьох конституціях сучасних демократичних держав місцеве самоврядування закріплене й гарантоване як одна з основ демократичної системи правління. Поняття “місцеве самоврядування” відбиває складне й різноманітне явище, формування й розвиток якого залежить від цілого комплексу історичних, геогра-

фічних, політичних, економічних і інших особливостей відповідної території. Воно найбільш повно дозволяє реалізувати конституційне положення про те, що єдиним джерелом влади є народ.

Однак, термін “місцеве самоврядування” використовується практично тільки в Україні, Російській Федерації й інших державах СНД. У розвинених європейських країнах використовуються подібні поняття. Так, у Німеччині використовується термін “Selbstverwaltung” (самостійне керування). У Великобританії вживаються, залежно від рівня місцевої влади й за змістом, поняття “self-goverment” (самоврядування), “local-government” (місцеве керування), “self-administration” (місцева адміністрація). У Франції, поряд з місцевим самоврядуванням, що обирається населенням, існують і органи керування, які призначаються центральною владою для захисту її інтересів на місцях (префектури, су префекти). Однак, термін “самоврядування” у даній державі не використовується і йому відповідає поняття “decentralio” (децентралізація).

Також, як існують різні назви місцевого самоврядування в закордонних країнах, існують і різні точки зору на сутність даного конституційно-правового інституту. Правда, ці точки зору, як правило, відрізняються один від одного в деталях.

Однак, можна говорити про загальноєвропейський погляд на місцеве самоврядування. Цей погляд виражений у ст. 3 Європейської Хартії про місцеве самоврядування: “Під місцевим самоврядуванням розуміється право й реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ і управляти нею, діючи в межах закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення.

Це право здійснюється радами або зборами, що складаються зі членів, вибраних шляхом вільного, таємного, рівного, прямого й загального голосування. Ради або збори можуть мати підзвітні або виконавчі органи. Це положення не включає звертань до зборів громадян, референдуму або якої-небудь іншої форми прямої участі громадян там, де це допускається за законом” [2, ст. 3].

У закордонних країнах з метою ефективної організації влади на місцях застосовуються різні системи місцевих органів керування й органів місцевого самоврядування, на вибір яких впливають такі фактори, як неоднаковий підхід до розуміння державної влади, розмежування адміністративно-територіальних одиниць на “при-

родні” і “штучні”, національні й історичні особливості й традиції. У цей час можна виділити такі основні системи:

1. **Англо-американська (англосаксонська) система.** У рамках цієї системи на всіх субнаціональних рівнях керування функціонують органи місцевого самоврядування, а місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції не створюються. (Великобританія, США, Канада, Австралія);
2. **Континентальна (романо-германська) система.** Вона ґрунтується на з'єднанні місцевого самоврядування й місцевого керування, і виходить із різного тлумачення “природних” і “штучних” адміністративно-територіальних одиниць. Існують різновиду даної системи:
 - а) на всіх субнаціональних рівнях, крім низового, одночасно функціонують виборні органи територіальної громади, які призначаються представником центральної влади, що здійснюють адміністративний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. При цьому на низовому рівні функціонують винятково органи первинної територіальної громади (Франція, Італія);
 - б) на низовому рівні в “природних” адміністративно-територіальних одиницях створюються лише органи місцевого самоврядування, а на регіональному й субрегіональному рівнях (в “штучних” адміністративно-територіальних одиницях) функціонують призначені місцеві державні адміністрації загальної компетенції. Можливий і такий варіант, коли й на регіональному (субрегіональному) рівні функціонують виборні органи місцевого самоврядування, але вони мають принципово іншу природу це не представницькі органи територіальних громад “штучних” адміністративно-територіальних одиниць, а органи представництва інтересів територіальних громад “природних” адміністративно-територіальних одиниць на регіональному (субрегіональному) рівні. (Польща, Болгарія, Туреччина, Фінляндія, довоєнний Ірак).
3. **Іберійська система** (Бразилія, Португалія, Мексика) передбачає, що керування на всіх субнаціональних рівнях здійснюють вибрані населенням представницькі органи місцевого самоврядування (ради) і відповідні головні посадові особи місцевого самоврядування (мери, регідори, префекти, алька-

ды). Ці посадові особи стають головами відповідних рад і одночасно затверджуються центральними органами державної влади як представники державної влади в адміністративно-територіальній одиниці.

4. **Радянська система** (КНР, КНДР) ґрунтується на запереченні поділу влади й визнання повновладдя представницьких органів знизу нагору. Ця система передбачає, що всі ради, починаючи з низового рівня, є органами державної влади на всій території. Система рад характеризується ієрархічною підпорядкованістю всіх її елементів і відсутністю якої-небудь самостійності місцевих органів.

Держави, у яких функціонує англосаксонська система місцевого самоврядування, можна назвати повністю децентралізованими. Держави з іншими системами є або відносно децентралізованими, або централізованими (при радянській системі).

В Україні застосовується континентальна (її другий різновид) система керування на місцях.

Стаття 140 Конституції нашої держави визначає місцеве самоврядування як право "... територіальної громади жителів села або добровільного об'єднання в громаду жителів сіл, селищ, міст самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України" [4, ст. 140].

Найбільш детально поняття місцевого самоврядування дається в Законі України "Про місцеве самоврядування на Україні" від 21 травня 1997 року: "Місцеве самоврядування в Україні це гарантоване державою право й реальна здатність територіальної громади... самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування розв'язувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України" [3, с. 140].

У порівнянні з конституційною нормою, зазначений закон, відповідно до положень ст. 3 Європейської Хартії місцевого самоврядування, встановлює не тільки право, але й реальну здатність територіальної громади розв'язувати питання місцевого значення. Це означає, що територіальна громада повинна бути дієздатною у своєму праві на місцеве самоврядування. А для цього необхідно розробити й впровадити в життя організаційні, правові фінансові, економічні, механізми забезпечення самодостатності територіальних громад. Аналіз відповідного законодавства дозво-

ляє охарактеризувати місцеве самоврядування як об'єкт конституційно-правового регулювання в Україні, що виступає в якості:

- 1) відповідної основи конституційного ладу України. Так, ст. 7 Конституції в повній відповідності з вимогою ст. 2 Європейської хартії закріплює принцип визнання й гарантованості місцевого самоврядування, що означає встановлення в нашій державі демократичної децентралізованої системи керування, що ґрунтується на самостійності територіальної громади, органів місцевого самоврядування при дозволі всіх питань місцевого значення;
- 2) специфічної форми народовладдя. У цьому випадку місцеве самоврядування характеризується наступними ознаками: наявністю специфічного суб'єкта територіальної громади й особливим місцем у політичній системі суспільства.

“Місцеве самоврядування не входить у механізм державної влади” [1, с. 65]. Взаємозв'язок місцевого самоврядування з державою проявляється в наступному: і місцеве самоврядування, і державна влада мають одне джерело народ (ст. 5 Конституції); органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади (ст. 142 Конституції) і стан їхньої реалізації контролюється відповідними органами; право жителів відповідної територіальної одиниці (громади) на самостійний дозвіл питань місцевого значення. При цьому таке право надане Конституцією України тільки первинним територіальним громадам жителям “природних” адміністративно-командних одиниць (міст, сіл).

Сутність місцевого самоврядування найбільше повно проявляється в його принципах. Аналіз відповідного законодавства закордонних держав дозволяє виділити наступні основні принципи місцевого самоврядування: принцип правової автономії, що означає, що органи місцевого самоврядування для рішення поставлених перед ними завдань и досягнення поставленої мети наділені в силу закону певними повноваженнями; принцип організаційної автономії, що означає, що органи місцевого самоврядування вправі самостійно організовувати свою діяльність, формувати структуру в межах, установлених законом; принцип фінансової автономії, що означає, що місцеве самоврядування повинне бути наділене матеріально-технічною й фінансовою основою, достатньою для самостійного функціонування від державної влади.

В Україні дані принципи знайшли своє безпосереднє закріплення в Законі “Про місцеве самоврядування в Україні”. Стаття 4 даного Закону встановлює наступні принципи вітчизняного місцевого самоврядування: народовладдя; законність; гласність; колегіальність; з’єднання місцевих і державних інтересів; виборність; правова, конституційна й матеріально-фінансова самостійність у межах повноважень, певних законодавством; підвітність і відповідальність перед територіальними громадами їхніх органів і посадових осіб; державна підтримка й гарантія місцевого самоврядування; судовий захист прав місцевого самоврядування.

Для дозволу проблеми взаємин органів місцевого самоврядування з місцевими органами державної влади пропоную застосувати модель територіальної організації влади й самоврядування, розроблену Союзом лідерів малої й регіональної влади України й зазначену в проєкті Концепції державної регіональної політики України від 9 вересня 2000 року. Якщо після закінчення п’ятирічного строку з моменту внесення всіх відповідних змін і доповнень у чинне законодавство дана проблема як і раніше буде існувати, то, як крайня міра, ми пропонуємо скасувати інститут державних адміністрацій. Уважаємо, що ця міра буде найбільш оптимальним кроком у напрямку децентралізації державної влади України.

Література

1. Борденюк В. Муніципальна реформа: що, як і для чого // Віче. — 1998. — № 7. — С. 63.
2. Всесвітня декларація про місцеве самоврядування // Місцеве самоврядування України. — 1997. — № 1-2. — С. 95.
3. Закон України “Про місцеве самоврядування”. — К., 1997. — С. 100.
4. Конституція України. — ВЕРБА, 1999. — С. 115.
5. Куйбида В. Поняття місцевого самоврядування в Україні // Право України. — 1998. — № 5. — С. 17.

Резюме

В статье рассматриваются модели местного самоуправления различных стран.

Рецензент канд. полит. наук, доцент Э. В. Мамонтова

НОБЕЛІВСЬКИЙ РУХ І ЙОГО ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНИЙ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

За період, що минув після історичного Заповіту Альфреда Нобеля (27 листопада 1895 р.) та першого вручення Нобелівських премій (10 грудня 1901 р.) найвидатнішим вченим — авторам революційних відкриттів та винаходів, письменникам і громадсько-політичним діячам-миротворцям, які принесли “найбільшу користь людству” [1] у світі сформувався міжнародний нобелівський рух. Це — глобальна суспільно-політична діяльність зі сприяння розвитку науки, літератури та захисту миру, “підтримки прогресивних тенденцій у поступу суспільства, що базується на політичних і моральних принципах, вимогах і нормах, обумовлених Заповітом Альфреда Нобеля [2]. Формування нобелівського руху відбулося в самому кінці XIX століття завдяки професійним та громадсько-політичним якостям видатного винахідника і дієвого прихильника миротворчих зусиль, інтернаціональних конгресів на захист миру А. Нобеля. Активний розвиток нобелівського руху припадає на XX століття (одне з найдраматичніших і динамічних в історії людства), його розквіт і особливий вплив на прогрес країн і народів припадає на нинішнє — XXI століття. А біографії, відкриття, твори та миротворчі результати і Нобелівські лекції лауреатів Нобелівської премії в усіх її номінаціях, у тому числі й уродженців України, на думку історика науки, відомого працями з нобелістики, доктора геолого-мінералогічних наук А. Блоха, набувають “роль цінного джерела при аналізі досягнень науки і літератури та при сприйнятті суспільного клімату століття” [3].

Нобелівський рух “творить технологічний поступ і політичний оптимізм” [4], він займає одне з провідних місць в новітній історії і є прогресивною, гуманістичною частиною сучасного суспільства. На думку президента Міжнародного фонду історії науки, професора А. І. Мелуа, “Нобелівський рух — соціальний феномен, сферою поширення якого є все населена людством Земля” [5]. Розвиток цього руху став можливим завдяки результатам праці конкретних фахівців — громадян різних країн, котрі присвятили себе новій галузі науки — нобелістиці. Цей термін

поєднує нобелівську інформатику і біонаукометрію. Автором терміну “нобелістика”, який ввів його в науковий обіг, визначним ентузіастом і організатором наукових досліджень нобелівського руху є уродженець Харківської області (м. Куп’янськ) на Україні, академік Нью-Йоркської академії наук (США), Російської академії природничих наук В. М. Тютюнник, нині президент Міжнародного Інформаційного Нобелівського Центру (МІНЦ). Як писав В. М. Тютюнник, нобелівський рух своєрідне явище в світовій політиці і культурі: “зближення ідей, зближення націй, зближення наукових напрямків, способів пізнання, наукових технологій — в єдиний клубок все зближується... Звідси висновок: нобелівський рух, нобелістика “дає ідеї для пізнання — розуміння світу, способів мислення людей, їх способів діяльності в науці, літературі, мистецтві, політиці” [6].

В Україні з кожним роком зростає інтерес до нобелівського руху, набуває розвитку український сегмент нобелістики — нового напрямку, що перебуває на стику інформатики і наукознавства. Наша батьківщина має безпосереднє відношення до міжнародного нобелівського руху та лауреатів Нобелівської премії, а результати досліджень українських науковців виступають вагомим часткою осягнення місця, ролі і значення вельми результативних досягнень геніїв — видатних вчених, письменників, громадсько-політичних діячів, удостоєних елітарної відзнаки Нобеля.

Україна має сталі історичні зв’язки з нобелівським рухом, найперше тому, що ряд лауреатів Нобелівської премії народилися, навчалися чи розпочинали свій шлях у науці, літературі на українській землі. Серед обранців Нобеля уродженці української землі Ілля Мечников, Саймон Кузнец, Роалд Гофман, Самуїл-Йосеф Агнон, Зельман Ваксман, Георгій (Жорж) Шарпак, Ісідор Рабі. Батьки чи матері Нобелівських лауреатів Бориса Пастернака, Герберта Брауна, Еріка Кендала, Михайла Шолохова та кількох інших народилися і проживали в Україні [7].

Чимало Нобелівських лауреатів тісно пов’язані з Україною родинними, дружніми, творчими, науковими контактами, тісною співпрацею з нашими науковцями. Проте вони принесли свій талант і досягнення в науці, літературі та миротворчій політичній діяльності на олтар держав, громадянами яких були чи є сьогодні. На жаль, серед нобелівських обранців не має громадян сучасної України. Хоча Україна мала і має потужні сили, най-

перше, серед науковців та письменників, нобелівської нагороди не удостоєні ні Іван Франко, ні Василь Стус (у зв'язку зі смертю до моменту можливого нагородження), ні ті, чії відкриття стали основою для кількох нобелівських розробок [8].

Україна, маючи вагомий науковий потенціал, прагне ширшого світового визнання вітчизняних інтелектуалів, мати своїх лауреатів Нобелівської премії. Адже вже понад сто років підрахунки кількості загальноновизнаних інтелектуалів не лише тішать національну гідність громадян майже 30 країн світу, але й фактично визначають авторитет, міжнародну вагу держав, які мають своїх нобелівських лауреатів. Відтак особливої актуальності набирає пошук шляхів до активної підтримки провідних українських вчених і політичних діячів у наукових колах Європи та світу, гідної міжнародної оцінки вагомих досягнень громадян України, що є неодмінною умовою уваги до їх імен і здобутків з боку Нобелівських установ, котрі визначають і нагороджують лауреатів Нобелівської премії в різних номінаціях. Один із ефективних засобів у досягненні цієї благородної мети — дієва участь нашої країни в міжнародному нобелівському русі, підтримка його благотворного впливу на політичний та інтелектуальний розвиток України. В сучасних умовах глобалізації світового господарства та гуманітарної сфери Україна потребує не декларативного, а реального прориву в науці та освіті, що спроможний забезпечувати інноваційний характер розвитку нашої молододержави. Від здійснення такого прориву залежить конкурентоспроможність чи відсталість нашої держави. Одночасно йдеться про визначення стратегії використання нобелівських ідей для прискорення розвитку науки України, посилення впливу Національної Академії Наук України, яка 1 грудня 2008 р. відзначила свій 90-літній ювілей.

Від часу, коли в СРСР, в Українській РСР Нобелівські установи ігнорували, майже прирівнювали до ідеологічно шкідливих центрів, нас відділяє майже 20 років. Уже в кінці 80-х рр. XX століття на громадському рівні установились стосунки між Нобелівським Фондом і радянськими вченими, в рамках яких у Ленінграді пройшли організовані Міжнародним фондом історії науки перші симпозиуми лауреатів Нобелівської премії.

10 грудня 1991 р. в Тернополі — вперше в Україні та на території колишнього СРСР — відбулися Нобелівські читання,

які з 2001 р. набули статусу міжнародних. Тепер у їх проведенні беруть активну участь вчені, дослідники нобелівського руху, аспіранти і студенти з Тернополя, Києва, Львова, Миколаєва, Рівного, а також з Росії, Білорусі, Словаччини, США, Німеччини, Польщі, Сирії, Пакистану, Індії та інших країн. 2000 р. в X Тернопільських нобелівських читаннях брав участь Надзвичайний і Повноважний посол Королівства Швеція в Україні пан Оке Петерсон. Періодично виходять у світ матеріали цих читань. Під безпосереднім впливом Нобелівських читань налагоджується співпраця підприємств Тернопільщини з шведськими фірмами, втричі зріс експорт її продукції до цієї скандинавської країни — батьківщини засновника Нобелівських премій. Цій справі активно сприяє Шведсько-український бізнес-клуб, який очолює посол Швеції в Україні пан Йон Крістер Орландер. Шведи щедро діляться з підприємцями Тернополя ідеями і технологіями, мають намір також виділити грант на реконструкцію системи тепlopостачання цього обласного центру. Зважаючи на ці факти, газета “Голос України” помістила публікацію під промовистим заголовком: “Як Альфред Нобель на Тернопіль працює” [9]. На Міжнародній науково практичній конференції в Херсонському державному педагогічному університеті, а також на міжвузівських конференціях у Кіровограді, Львові та деяких інших містах оприлюднено результати роботи українських науковців, які здійснюють вивчення нобелівського руху в Україні. Своїм ентузіазмом вони підтверджують переконання, що саме нобелівські ідеї щодо підтримки науки, духовності та миролюбної політики можуть стати тим засобом, що сприятиме реформаторським змінам в економіці та суспільному житті України та її політичній інтеграції в євроструктури. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває популяризація благородних ідей Альфреда Нобеля про мирне співіснування держав і прогрес на основі досягнень науки, а також про поширення ідеалів гуманізму в літературних творах.

Нобелівський рух в Україні останні роки набирає системності та організаційних форм. Без поспіху налагоджує роботу Український громадський комітет підтримки Нобелівського руху, який очолює відомий вчений і громадсько-політичний діяч, народний депутат України С. О. Довгий. Активно підтримує розвиток нобелівського руху в Україні Благодійний Фонд “Пла-

нета Альфреда Нобеля”, створений з ініціативи науковців та громадських діячів Дніпропетровська. Серед членів Опікунської ради Фонду є керівники нашої держави, Національної академії наук України, лауреати Нобелівської премії в різних номінаціях — громадяни зарубіжних країн, відомі українські політики, науково-педагогічні працівники. У Дніпропетровському університеті економіки та права, ректором якого є авторитетний вчений і відомий громадський діяч Б. І. Холод, 2003 р. створено меморіальну залу лауреатів Нобелівської премії з економіки. А 2008 р. в Дніпропетровську, в університеті економіки та права, встановлено унікальний, єдиний у світі пам’ятний знак такого роду й розмірів — меморіальний символ “Планета Альфреда Нобеля”, висотою 5 метрів із символічною земною кулею (діаметром 3 м.) та портретами на бронзових медалях (діаметр медалей — 115 мм) усіх 800 лауреатів Нобелівської премії. Цей унікальний пам’ятний знак, одним із творців якого є видатний український художник-медальєр Євген Грошев, виготовлено здебільшого з матеріалів утилізованих радянських стратегічних ракет, не лише ушляхлює творчий геній людини, а й символізує внесок України в збереження миру, ядерне роззброєння на планеті та засвідчує могутність ракетобудівної галузі України. Тепер у Дніпропетровську відбуваються різноманітні нобелівські заходи за участю представників світової науки і роблять честь нашій державі.

Останні роки в Україні видано серйозні дослідження з проблем нобелістики та нобелівського руху. Окрім фундаментальної монографії О. С. Левченка “Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна”, що вийшла вже двома виданнями в Тернополі у 2000 та 2003 рр., книг київського дослідника нобелівського руху М. В. Довбенка, особливо його праці “Сучасна економічна теорія. Економічна нобелелогія” (Київ: Академія, 2005), книг відомого львівського дослідника наукових досягнень лауреатів Нобелівської премії в галузі фізіології та медицини О. О. Куца, увагу читачів привернув енциклопедичний довідник “Лауреати Нобелівської премії 1901-2001, виданий у Києві 2001 р. Його укладачі — С. О. Довгий, В. М. Литвин, В. Б. Солоїденко. Виходять змістовні публікації про нобелівських лауреатів та їх зв’язків з Україною у Тернополі, Києві, Дніпропетровську, Запоріжжі, Миколаєві, Львові, Ужгороді.

Дослідження українських науковців нобелівського руху, безперечно, служать використанню сукупного інтелектуального потенціалу, накопиченого лауреатами Нобелівської премії в різних номінаціях, з метою прилучення України до ідей, винаходів і відкриттів та миротворчих політичних ініціатив з метою підвищення результатів наукових досліджень в Україні, якості вітчизняної освіти.

11-13 вересня 2008 р. у Дніпропетровську відбувся Міжнародний нобелівський економічний форум, метою якого стало уточнення глобального прогнозу економічної динаміки, залучення до роботи таких форумів, що проходять раз на два роки, лауреатів Нобелівської премії в різних галузях науки та миротворчої політичної діяльності, чії теоретичні розробки та практичні рекомендації можуть прислужитися Україні [10].

Для реалізації пропозицій Форуму щодо організації міждисциплінарних науково-дослідних центрів під патронатом нобелівських лауреатів запропоновано створення Придніпровського центру фундаментальних та прикладних досліджень з метою інтеграції досягнень провідних науковців регіону та сприяння впровадженню наукових напрацювань світового, нобелівського рівня, організація вітчизняних досліджень світового рівня та запобігання відтоку за рубіж висококваліфікованих наукових кадрів. Йдеться також про інтеграцію провідних наукових шкіл різних наукових напрямків та галузей знань; підтримку спадкоємності національної наукової школи; розширення можливостей доступу до ресурсів ЄС, що спрямовані на підтримку українських науковців, які працюють за кордоном.

Створення центрів досконалості навколо окремих лауреатів Нобелівської премії як один із напрямків нобелівської стратегії розвитку науки та освіти в Україні є складним завданням, що вимагає додаткових зусиль, часу і коштів, яких тепер, в умовах економічної і фінансової кризи катастрофічно не вистачає. Проте й найбільш перспективним для подальшого розвитку вітчизняної науки, особливо в контексті залучення юних обдарувань до наукових досліджень та мінімізації відтоку молодих фахівців за рубіж, найперше в країни Європи та США. Як вважає ректор Дніпропетровського університету економіки та права, голова правління Благодійного фонду “Планета Альфреда Нобеля” Б. І. Холод, увага Нобелівського лауреата до перспективних мо-

лодих науковців України може стати тим стимулом, що здатен переорієнтувати їхні інтереси [11]. До речі, Благодійний фонд запросив до складу своєї Опікунської ради нобелівських лауреатів, видатних вчених, відомих політичних діячів. Згоду на участь в Опікунській раді, яку очолює Президент НАН України Б. Є. Патон, дали Лауреат нобелівської премії в галузі фізики Ж. І. Алфьоров (Росія), лауреат Нобелівської премії з економіки Д. Ю. Стігліц (США), Президент України (1994-2005) Л. Д. Кучма та інші відомі вчені і політичні діячі.

Перед вищими навчальними закладами України, особливо зважаючи на їх активне прилучення до Болонської системи, постає питання використання напрацювань нобелівських лауреатів у навчальному процесі, що є важливим напрямком нобелівської стратегії розвитку науки та освіти в Україні. Очевидно, відповідним державним органам освіти слід подбати про пропаганду наукової і гуманітарної спадщини нобелівських лауреатів шляхом запровадження в університетах спецкурсу з новелістики та видання і направлення в бібліотеки ВНЗ видань з нобелівської тематики. До здійснення цих видань можна залучити банки, провідні бізнесові структури, благодійні гуманітарні фонди. Доцільно було б організувати всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з нобелівського руху та досягнень нобелівських лауреатів у різних галузях знань, котрі особливо торкаються проблем і потреб України, її науки, політики, освіти, літератури.

За умов нашої економічної скрути, відсутності належних фінансових можливостей для запрошення провідних зарубіжних вчених читати лекції, вести семінари для студентів українських ВНЗ, особливо провінційних, виникає загроза збереження в нас обмеженого, замкненого науково-освітнього середовища. До того ж, достатніх джерел для формування нових наукових шкіл в Україні майже не існує. Можна хіба що назвати декілька відомих шкіл такого рангу, що мають українське походження, як от теорія ноосфери В. Вернадського, теорії циклів М. Туган-Барановського, теорія і світового значення практика зварювання Євгена та Бориса Патонів, а також історичні досягнення України в розвитку науки і виробництва в ракетно-космічній галузі та танкобудуванні. Доречно додати до цього переліку власне українську селіконову долину високих технологій, тобто низку унікальних підприємств і науково-дослідних центрів, що є становим

хребтом технологічної матриці нашої держави (забезпечують до 130 рівнів переробки). Це — зіркові виробництва, котрі, щоправда, дісталися Україні від економічної і науково-технічної могутності колишнього СРСР: підприємства “Сатурн”, “Оріон”, “Топаз”, НДІ “Мікро-прилад”, “Електронмаш”, “Південмаш”, Інститут радіофізики та електроніки ім. Усикова, “Меридіан (колишнє НВП ім. С. П. Корольова), Науково-технологічний комплекс “Інститут монокристалів”, Інститут фізики напівпровідників та інші [12].

Щодо запрошення нобелівських лауреатів до виступів, проведення занять у наших ВНЗ, їх візитів в Україну та зустрічей з провідними вченими та державними діячами, лідерами політичних партій, то все ж позитивні приклади є. Раніше — це Роберт А. Мандел (США), лауреат Нобелівської премії в галузі економіки, який у лютому 2000 р. читав лекції про нову європейську валюту (євро) студентам Національного університету “Киево-Могилянська академія” [13], а останнім часом лауреати Нобелівської премії з фізіології та медицини Ервін Нейер та Берт Сакман (ФРН) читали лекції (у вересні 2007 р.) студентам-медикам в Івано-Франківську та Львові [14]. Останні роки Київ відвідують переважно лауреати Нобелівської премії миру — відомі політики, державні діячі та миротворці, зокрема, М. Горбачов, Мати Тереза, Джорді Вільямс та Лех Валенса, який перебував в Україні в якості посередника з розв’язання політичної кризи, що мала місце після двох турів президентських виборів 2004 року [15].

Продовженням візитів в Україну політиків та уславлених економістів став приїзд у нашу столицю в квітні 2008 р., на запрошення Фонду Віктора Пінчука, лауреата Нобелівської премії миру (2006) з Бангладеш Мухаммеда Юнуса. Відомий у світі як “банкiр для бідних”, автор ідеї і практик з мікрокредитування селян, засновник системи, що використовується у більш ніж 100 країнах, нобелівський лауреат М. Юнус провів у Києві відкритий майстер-клас “Мікрокредитування як інструмент розвитку малого бізнесу: світовий приклад успіху” та виступив за круглим столом перед політиками та банкірами на тему: “Економічний розвиток нації: роль малого бізнесу і підприємництва”, зустрічався з провідними фінансистами України, прочитав лекцію про використання ринкової економіки для подолання голоду та соціальної нерівності. Нобелівський лауреат — економіст і політик переконливо викладав своє бачення соціально відпо-

відального бізнесу. Як наголошував лауреат Нобелівської премії миру, “не можна досягти миру до тих пір, поки широкі верстви населення не можуть знайти способу вибратися з убогості. Мікрокредит — один з таких способів” — говориться в прес-релізі Нобелівського комітету щодо виступів Махаммеда Януса в Києві [16].

Чимало наших співгромадян, які здобувають вищу освіту у провідних університетах за рубежом, нерідко мають можливість слухати лекції нобелівських лауреатів, навіть стажуватися в їх лабораторіях, спілкуватися з тим чи іншим світилом світової науки. Ці молоді люди мають доступ до європейських наукових та освітніх ресурсів і, сподіваємось, повернувшись в Україну, використають свої знання і практичний досвід, зокрема, почерпнуті від спілкування з нобелівськими лауреатами, в роботі з розвитку науково-освітнього потенціалу України.

Загалом можна стверджувати, що вплив нобелівського руху на соціально-економічний та інтелектуальний розвиток України, ділові контакти і співпраця українських науковців, політиків, громадських діячів з нобелівськими лауреатами сприятиме розширенню вітчизняних можливостей щодо швидшого входження нашої держави до європейських політичних структур, переходу господарської системи країни на інноваційний шлях розвитку. Йдеться про використання різних форм інтелектуального та політичного внеску нобелівських лауреатів з різних галузей знань та політичної миротворчої діяльності для вирішення проблем вітчизняної науки та соціально-економічного поступу, створення, зокрема, осередків досконалості навколо окремих лауреатів Нобелівської премії як осередків євроінтеграції нашої економіки та вітчизняної науки, встановлення та впровадження світових стандартів економічної думки. Такі прагматичні кроки запропоновано на вище згаданому Міжнародному Нобелівському економічному форумі-2008 у Дніпропетровську.

Участь України в міжнародному нобелівському русі означає наше інтелектуальне збагачення, прилучення до вершинних досягнень наукової та політичної думки світу та активне їх використання для потреб соціально-економічного і духовного розвитку нашої молодшої держави. Наші кроки до цього руху інтелектуалів благодійно позначатися на взаємовигідній співпраці України з політичними євроструктурами та міжнародним науковим співтовариством, поширенні в нашій країні світового куль-

ту знань, просуванні громадян України до найвищого в світі визнання — нагородження їх Нобелівською премією. А тим часом, усі ми, як зауважують відомі українські літературознавці Л. Шкляр та А. Шпиталь, щоосені, чекаючи повідомлень зі Стокгольма та Осло, із засідань Нобелівських установ, сподіваємося на радісну звістку про першого українського нобеліанта [17].

У третьому тисячолітті інтелектуалам, науковцям, політикам, усім мислячим громадянам України все в більшій мірі стає зрозуміло, що міжнародний нобелівський рух є глобальним явищем, феноменом світової культури і політики, котрі активно сприяють просуванню країн і народів до взаєморозуміння, єднання і соціально-економічного прогресу. Не відстати від швидкісного потяга цивілізації, бути в руслі загального глобального руху вперед — наша органічна потреба, співзвучна часові.

Література

1. Stanle N. K. The will // Alfred Nobel and the Nobel Prizes / The Nobel Foundation The Swedish Institute. — Stockholm, 1989. — S. 12.
2. Нобелевское движение: Биографическая энциклопедия // <http://humanistika.ru/sl-nobel.shtml>.
3. Блох А. М. Советский Союз в интерьере нобелевских премий. Факты. Документы. Размышления. Комментарии. — М.: Физматлит, 2005. — С. 7.
4. Nobel prize centennial 1901-2001. — Stockholm, 2001. — S. 1.
5. Блох А. М. Советский Союз в интерьере нобелевских премий. Факты. Документы. Размышления. Комментарии / Под ред. проф. А. И. Мела. — СПб: Гуманистика, 2001. — С. 5.
6. Вячеслав Михайлович Тютюнник: Биобиблиография академика РАЕН В. М. Тютюнника. Юбилейный выпуск / Авт. проекта, сост. и ред. Г. В. Горбунов. — Тамбов, М., СПб, Баку, Вена: Нобелистика, 2007. — С. 48.
7. Левченко О. Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна. — Тернопіль: Лілея, 2003. — 280 с.
8. Шудря М. Така наша земля // Президент. — 2002. — № 9. — С. 36-37.
9. Левицька Л. Як Альфред Нобель на Тернопіль працює // Голос України. — 2007, 12 грудня.

10. Холод Б. І. Нобелівська стратегія розвитку науки і освіти України // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму (Messenger of the International Nobel Economic Forum). — Д.: Вид-во ДУЕП, 2008. — № 1. — С. 4.
11. Там само. — С. 5.
12. Чміль В. Країна пораниених геніїв // Урядовий кур'єр. — 2007, 2 лютого.
13. Excellence! // Академічна панорама. Інформбюлетень НАУК-МА. — 2000, березень-квітень.
14. Куц О. Нобелівські лауреати у Львові // Alma Mater. — Львів, 2007. — № 11.
15. Нобелевские гости украинской столицы // Киев Weekly. — 2004, 10-17 декабря.
16. Всесвітньо відомий банкір і лауреат Нобелівської премії миру Юнус в Україні // <http://ufpp.kiev.ua>.
17. Шкляр Л. Є, Шпиталь А. Г. Під знаком Нобеля. Лауреати Нобелівської премії з літератури 1901-2006. — К.: Грамота, 2006. — С. 12.

Резюме

В статье рассматривается нобелевское движение в Украине, его место и роль в отечественной системе образования и науки. Особое внимание уделяется анализу перспектив сотрудничества со стипендиатами данного фонда во имя осверствования не только системы знаний, но и сферы экономики в современной Украине.

Рецензент канд. полит. наук, доцент А. В. Музыченко

УДК

О. Шпортько

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ТЕЛЕРАДІОПРОСТОРУ

Сучасний етап розвитку людства є переходом до інформаційного суспільства й глобальної інформаційної економіки (економіки знань), коли зникають межі національних та регіональних “медіа-полів”, зближуються сфери виробництва і споживання, загострюються різноманітні ризики, виклики та загрози, зокрема пов’язані з боротьбою за інтелектуальні ресурси.

Хоча інформація і комунікації завжди були важливими складовими політичної стратегії, у сучасному світі йдеться про виникнення якісно нової ситуації, коли “контроль за інформацією”, “політична могутність” і “суспільна впливовість” нерозривно пов’язані між собою. У сучасній практичній політиці управління інформаційними ресурсами перетворилося на життєво важливий атрибут, органічну складову стратегічного планування, стосуючись усіх без винятку аспектів і вимірів політики. У даному контексті національне телерадіомовлення — це телерадіоорганізація зі статусом єдиної загальнонаціональної неподільної системи масової комунікації, яка діє згідно з єдиною програмною концепцією. Воно ґрунтується на широкому представництві різних верств суспільства, які через своїх представників забезпечують реалізацію програмної концепції та здійснюють контроль за фінансово-господарською діяльністю телерадіоорганізації.

Мета даної статті — дослідити сутність українського телерадіопростору як інструменту соціального контролю в демократичному суспільстві, телерадіопростір та джерела суспільно-політичної інформації й основного медіатора суспільно-політичних процесів. Для її досягнення варто зосередити дослідницьку увагу на таких завданнях:

- визначити поняття “телерадіопростір” в контексті комунікативних процесів суспільства;
- проаналізувати процес розвитку українського телерадіопростору;
- визначити структуру національного телерадіомовлення;
- визначити поняття “суспільне мовлення”.

Об’єкт даного дослідження — історико-політичний розвиток українського телерадіопростіру, як один із важливих чинників суспільно-політичного процесу.

Предметом дослідження є історико-політичні умови, основні тенденції та закономірності розвитку комунікативної сутності телерадіомовлення незалежної України.

В Україні інтенсивний розвиток телебачення розпочався у другій половині 90-х років минулого століття. На той час окреслилася основна конфігурація телевізійного ринку і розпочалася реальна конкурентна боротьба компаній за глядача, а те-

лекомпанії першого ешелону, серед яких “1+1” і “Інтер”, розпочали виробництво власних програм. Розвиток українського телебачення, яке за часів СРСР мало характер регіонального, виявив значні відмінності від тенденцій телевізійного простору сусідньої Російської Федерації. Українському телебаченню необхідно було подолати брак ресурсів і посилити власне виробництво, яке б реально конкурувало із продукцією більш потужної російської телеіндустрії.

Через відтік до Москви значної частини вітчизняних телевізійних фахівців, новим телекомпаніям України довелося вирішувати непрості кадрові питання, здійснюючи пошук співробітників. Брак високопрофесійних телепрацівників позначився залученням до телевізійного виробництва фахівців інших спеціальностей. Показовим є досвід телекомпанії “1+1”, яка розпочала своє становлення спираючись на досвід працівників українського кінематографу. До того ж, стрімкому зміцненню вітчизняного телебачення в умовах конкуренції із російською телеіндустрією завадило те, що в Україні на той час ще не відбувалися такі бурхливі і яскраві процеси в площині культурного, мистецького, світського життя, як у Росії. Для участі у програмах гостей, цікавих широкій аудиторії, в Україні, подекуди не вистачало визнаних “зірок”. Окрім цього, російські телекомпанії мали більш потужну виробничу базу, що дозволило їм першими налагодити процес виробництва програм. Всі ці обставини призвели до того, що українські телевізійні компанії вже на початку свого становлення мали сильного конкурента, продукцію якого було вигідніше купувати і розміщувати у своєму ефірі, ніж виробляти власні телепрограми. Така тенденція, зберігаючись протягом багатьох років, призвела до того, що в українському телевізійному просторі тривалий час домінували і користувалися більшою популярністю програми російського виробництва [2, с. 4].

Сучасна ситуація в телерадіоінформаційному просторі, як і в багатьох сферах суспільного життя в період переходу від керованої до самоврегульованої системи, можна охарактеризувати як жорстку і не завжди законодавчо врегульовану, як конкуренцію, яка передбачає встановлення контролю над ЗМІ. У сфері телерадіомовлення це стосується всього, починаючи від каналів мовлення і закінчуючи технічною базою телерадіостанцій. У міждержавному масштабі — це витіснення сильнішими слабших, екс-

пансія іноземного капіталу в українському телерадіоєфірі. На думку відомого політичного і громадського діяча Левка Лук'яненка, сьогодні Україні загрожує інформаційна експансія. Небезпека цього наступу, підкреслює він, у тому, що український народ ще не виробив імунітет проти антиукраїнських ідей. Практично на всіх телеканалах України домінує іноземне кіно. Багато з них демонструється без законних прав. Наприклад, за 1998 рік на територію України було ввезено понад 10000 назв. Для порівняння: за той же період в Україні вироблено біля 100 українських художніх, документальних, анімаційних та інших фільмів. Відеоринок, взагалі, на 70-80 % працює в тіньовому секторі. Ще один з аспектів, що впливає на розвиток сучасного національного телерадіоінформаційного простору — спроба встановлення монополізму в недержавних ЗМІ потужними фінансовими групами, з метою формування та корегування громадської думки, подання тих чи інших подій під тим чи іншим кутом зору [4, с. 15].

Сьогодні структуру національного телерадіомовлення України складають 25 державних регіональних телерадіокомпаній (ТРК), національні теле- і радіокомпанії, близько 300 недержавних ТРК, концерн радіомовлення, радіозв'язку, телебачення (РРТ), які забезпечують доставку сигналу (25 регіональних телепередавальних центрів) і студія Укртелефільм. Потрібно відзначити, що національні та регіональні ТРК в своєму функціонуванні знаходяться в різних умовах, в залежності від величини капіталовкладень, спрямованих на розвиток, і закінчуючи можливість доступу до каналів мовлення та трансляції програм інших каналів. До речі, однією з особливостей функціонування регіональних ТРК є використання програмного продукту без оформлення належним чином ліцензій та порушуючи авторські права. Щодо розвитку регіонального та місцевого недержавного телерадіомовлення, можна виділити дві складові, які сильно відрізняються одна від одної; з одного боку це ТРК, що ведуть трансляцію на невеликі міста і сільські райони, з іншого — на міста мільйонники та більшість обласних міст. Перша група ТРК характеризується вкрай слабким технічним потенціалом, неприхованим відео піратством, невисоким художнім рівнем своїх програм. Діяльність таких компаній тримається на ентузіазмі людей, що там задіяні, але в їх оперативності і розумінні проблем регіонів закладено великий потенціал розвитку, що може реалізуватися

лише за умови комплексної та прогнозованої політики з боку державних органів [5, с. 412].

Досить складна ситуація зберігається в сфері кабельного та супутникового мовлення. Комітет з питань свободи слова та інформації Верховної Ради України займається питаннями законодавчого забезпечення діяльності в цій галузі. Розробляються проекти законів “Про кабельне та супутникове телебачення”, “Про систему суспільного телерадіомовлення” (нова редакція закону).

Ідея створення суспільного телебачення в Україні належить до тих напрямів реформ (політичних, соціально-економічних), щодо яких досить багато говорять, але мало роблять задля їхньої реалізації на практиці. Як правило, це необхідні суспільству реформи, реалізація яких могла б суттєво просунути Україну шляхом демократизації і трансформації економічної моделі. У рекомендаціях, розроблених Європейською Мовною Спілкою (ЄМС) (European Broadcasting Union), систему суспільного (громадського) мовлення або систему мовлення на службі у громадськості (public service broadcasting) визначають як систему мовлення, призначену для громадськості, фінансовану та контрольовану громадськістю. Головними принципами функціонування системи СМ ЄМС вважає: незалежність її програмної політики та фінансово-господарської діяльності від впливу з боку будь-якої з гілок державної влади усіх рівнів, а також політичних, економічних, релігійних та інших груп та орієнтація на якнайширше задоволення інформаційних потреб усіх верств і груп суспільства. Зміст програм суспільного мовлення, згідно з рекомендаціями ЄМС, мають складати інформаційні, розважальні, освітні, спортивні та інші подібні програми для усіх вікових та соціальних груп.

Таким чином, з огляду на наведені вище рекомендації ЄМС можна пропонувати наступне визначення системи суспільного мовлення: СМ — це сукупність недержавних загальнонаціональних та регіональних телерадіоканалів, що є загальносуспільною власністю, не можуть бути приватизовані та орієнтуються у своїй програмній політиці на якнайширше задоволення інформаційних потреб громадян, незалежно від поглядів того чи іншого органу державної влади, політичної сили або групи впливу.

У наведеній нижче таблиці представлено структуру фінансування системи СМ деяких європейських країн (за матеріалами Академії української преси).

Таблиця 1

Структура фінансування системи СМ деяких європейських країн

Країна / вид доходів	Абонентська плата	Держсубсидії	Реклама і спонсорство	Інше
ФРН	82 %	0 %	9 %	9 %
Великобританія	97 %	0 %	0 %	3 %
Данія	91 %	0 %	1 %	8 %
Італія	59 %	0 %	37 %	4 %
Швеція	98 %	0 %	1 %	1 %
Польща	32 %	0 %	37 %	31 %
Франція	50 %	50 %	0 %	0 %

Саме такий підхід щодо сутності суспільного мовлення покладено в основу ухваленого ще у 1997 р., Закону України “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення”. У ст. 1 цього Закону зазначається: “Суспільне телерадіомовлення — це телерадіоорганізація зі статусом єдиної загальнонаціональної неподільної... системи масової комунікації, яка є об’єктом права власності Українського народу...”.

В липня 2005 року Верховна Рада ухвалила в першому читанні законопроект № 7539 “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення”, за який віддали свої голоси 273 депутати. Відповідно до нього державні НТКУ і Нацрадіо мали бути реорганізовані в юридичні особи — установи “Українське телебачення” та “Українське радіо”. Як пропонувалось, “Українське телебачення” мало забезпечувати телемовлення на двох загальнонаціональних телеканалах, “Українське радіо” — радіомовлення на трьох загальнонаціональних радіоканалах і в мережі проводового мовлення. А держава повинна була не брати участі в управлінні цими організаціями.

Однак, на відміну від країн Центральної та Східної Європи, а також деяких країн колишнього СРСР (наприклад Грузії), які майже одночасно з Україною розпочали суспільну дискусію відносно формування системи СМ, у нашій державі подібна система досі не створена, незважаючи як на ухвалення відповідного закону, так і на вимоги щодо необхідності створення СМ з боку Ради Європи та Європейського Союзу.

13 квітня 2005 р. у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання “Перспективи створення громадського те-

лерадіомовлення в Україні”. Доповідач, віце-прем’єр-міністр з гуманітарних питань Микола Томенко, висловив переконання у тому, що треба завершити дискусію про суспільне мовлення в Україні і почати його робити, оскільки і уряд, і суспільство це підтримують. Концептуально урядовий підхід полягав у тому, що громадське телебачення мало бути державним за формою власності (держава зобов’язана фінансувати всі освітні, культурологічні чи інші програми, які захищають суспільство на відміну від комерційних каналів, які не хочуть це фінансувати), національним за духом, ідеями та цінностями, народним, оскільки воно мало представляти інтереси абсолютної більшості громадян України і говорити з цим народом і, нарешті, суспільним за системою управління механізмом впливу суспільства і суспільними цінностями, які мають бути на цьому телебаченні [7, с. 32].

Водночас той же М. Томенко застерігав, що це питання варто детально проаналізувати й обговорити з огляду на настрої суспільства. Висловлювалися ідеї й стосовно того, щоб створити для громадського мовлення ще один телеканал [3, с. 46].

На сьогодні в Україні сформувалося кілька підходів щодо утворення системи суспільного мовлення. Згідно з першим, найбільш поширеним підходом, система СМ має бути створена на основі майна та організаційної структури Національної телерадіокомпанії України (НТКУ), регіональних ДТРК, телеканалу “Культура”, а також ДТРК “Всесвітня служба “Українське телебачення і радіомовлення”. Таким чином, передбачається фактична ліквідація державного мовлення та його заміна на СМ.

Подібного підходу до формування СМ дотримуються, насамперед, представники коаліції громадських організацій “Суспільне мовлення”, до якої увійшли Незалежна асоціація телерадіомовників України, Громадська рада з питань свободи слова та інформація, ГО “Телекритика”, Інститут політики, Академія Української преси, Комітет “Рівність можливостей”, Київська незалежна медіа-профспілка та ін. Найбільш активними прихильниками цього підходу є, зокрема, А. Шевченко, Р. Скрипін, Т. Стецьків, С. Правденко, Н. Лігачова.

Ґрунтуючись на цьому підході Т. Стецьків та А. Шевченко за часів їх перебування на керівних посадах у НТКУ розробили концепцію створення СМ, згідно з якою на основі НТКУ передбачалося формування чотирьох каналів СМ, зокрема, каналу

“Euronews-Ukraine” та каналу іноземного мовлення “Україна-світ”. Слід також зазначити, що на рівні політичних заяв не заперечують необхідності трансформації державного мовлення у СМ представники усіх парламентських партій, водночас відмінність між їхніми позиціями полягає, насамперед, у визначенні термінів переходу від державного мовлення до СМ.

Сутність другого підходу до створення системи СМ полягає у поступовому реформуванні державного мовлення у напрямку часткового його збереження за одночасного створення на наявних потужностях НТКУ та регіональних ДТРК телерадіоорганізації, яка за своєю організаційною структурою, принципами діяльності та програмною політикою була б близькою до російського телеканалу “Культура” або американського “Discovery”. Цієї позиції дотримуються, зокрема, радник Президента України О. Зінченко, голова ЗАТ “ММЦ СТБ” В. Бородянський.

Третій підхід передбачає збереження повноцінного державного мовлення та утворення на новій матеріальній й організаційній основі системи суспільного мовлення. На користь цієї позиції висловлювався, зокрема, П. Порошенко. Практика розвинених країн Заходу, таких як, ФРН, Данія, Італія, Швеція, Польща свідчить, що найбільш оптимальним підходом до формування системи СМ є цілковита ліквідація державного мовлення та утворення на його матеріально-технічній основі суспільного мовлення з одночасним збереженням державного замовлення на телерадіопродукцію як однієї зі складових програмного наповнення СМ. Саме цей підхід міститься і у рекомендації ПАРЕ “Суспільне мовлення” № 1641 (2004 р.).

Цей підхід покладено також в основу “Декларації про співпрацю з метою запровадження в Україні суспільного телерадіомовлення”, ухваленої 15 березня 2007 року Головою Комітету ВР України з питань свободи слова та інформації А. Шевченком, Головою Національної комісії з утвердження свободи слова та розвитку інформаційної галузі при Президентові України Т. Петрівим, Головою Держтелерадіо Е. Прутніком та Головою Національної ради з питань телебачення і радіомовлення В. Шевченком. Декларацією, зокрема, визнається “необхідність швидкого перетворення державних телерадіоорганізацій в організації суспільного мовлення”.

Таким чином, на сьогодні можна констатувати консенсус щодо принципів створення СМ між органами державної влади,

що відповідають за державну політику в інформаційній сфері. Що стосується другого з вищезгаданих підходів, то його реалізація, на наш погляд, є підміною сутності СМ, оскільки охоплює лише кілька тематичних сегментів мовлення і зберігає у повному обсязі фінансування і контроль з боку держави.

Реалізація третього підходу, який полягає у збереженні паралельного існування державного мовлення та СМ, може розглядатися як один з варіантів створення системи СМ в Україні. Ключовим недоліком цього підходу є виникнення подвійного тягаря на державний бюджет: і фінансування СМ на першому році його існування (як це передбачено чинним Законом України “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України”), і продовження фінансування державного телебачення. Це може призвести до недостатнього фінансового забезпечення СМ і, як наслідок, до перетворення його на мовника з низькою якістю продукції та дискредитації самої ідеї СМ [6, с. 81].

Тривале перебування України на інформаційному узбіччі, яке позначилося слабкістю продукування і контролю інформації про країну в світовому інформаційному потоці, наразі вимагає від неї готовності до реалізації нової ролі у глобальному інформаційному просторі. Інформаційно розвинуті країни, у яких зміцнилася традиція інформаційного самозабезпечення і експорту продукції, сьогодні близькі до вичерпання існуючих інформаційних стратегій. Водночас, Україна, яка лише зараз починає виходити з доби тотального споживання іноземного і наближається до становлення власного виробництва масового інформаційного продукту, має потужний потенціал кадрів і тематичних дискурсів, накопичених за роки консервації власного виробництва. У цьому контексті вона потребує розширення практичного досвіду виробництва інформації (частину якого отримано від зарубіжних колег) в межах існуючої медійної еліти, а також реалізація механізму, який дозволить залучити до вітчизняного виробництва новий кадровий ресурс. Інтенсивна підтримка агентів інформаційного поля України має стати одним з пріоритетних напрямків діяльності виробників інформації, які задля подальшого розвитку змушені будуть реалізовувати більш агресивну стратегію маркетингу. Геополітичне положення України, перспектива перебування у найближчі десятиріччя в полі уваги владних еліт різних країн світу вимагає від національного інформаційного простору здат-

ності продукувати власні, прагматично доцільні її національній спільноті сенси. Забезпечення стабільності, цілісності і самодостатності інформаційної системи потребує переосмислення інформаційної ролі України в світі [1, с. 25].

Висновки:

1. На початку 90-х років телевізійний простір України розповсюджував російські телепрограми “Останікно” (повністю), “Російський канал” (до 60 %), 2/3 так званої “Освітньої програми”, яким протистояли УТ-1 обсягом 15 годин середньодобово, УТ-2 та УТ-3. Перевага була на боці російських телепрограм, які успадкували технічну базу колишнього всесоюзного телебачення.
2. 22 лютого 1994 року прийнято Закон України “Про телебачення і радіомовлення”, який поставив на порядок денний питання про одержання усіма компаніями ліцензій на право телерадіомовлення. З обранням 15 грудня 1994 року складу Національної Ради з питань телебачення і радіомовлення та затвердженням тоді ж парламентом Тимчасового Положення про цей позавідомчий орган відкрився реальний шлях до наведення порядку у телерадіоінформаційному просторі держави.
3. 1997 року Верховна Рада України прийняла такі Закони України, що регламентують діяльність ЗМІ: “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України”, “Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення” (23 вересня 1997 року) та інші. Правове поле українських ЗМІ суттєво розширюють і доповнюють постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, рішення Конституційного Суду України, постанови Пленумів Верховного Суду України тощо.
4. Ключове словосполучення для творців громадського телебачення — це “забезпечення суспільного інтересу”. Поєднання чесних новин з державницькою позицією, національним духом та суспільними потребами. Щодо фінансування та організаційного статусу такого телебачення, то, на наш погляд, вартий уваги досвід Великої Британії, Британська радіомовна корпорація (BBC) якої має статус квазі-автономної неурядової організації (так звана “куанго” або quango англ-

ійською), що створена й фінансується урядом для надання державних послуг поза межами прямого урядового контролю. На таке телебачення державних коштів було б достатньо, оскільки державний бюджет щороку зростає, а щодо кадрового наповнення, то наслідуюся припустити, що в Україні достатньо кваліфікованих журналістів, професійні інтереси котрих не обмежуються власним ток-шоу або розважальною програмою. Врешті-решт громадське телебачення може стати чудовим стартовим майданчиком для молодих журналістів та митців.

5. У демократичному суспільстві головним завданням мовлення має бути обслуговування інтересів громадськості, тобто аудиторії. Якщо компанія телемовлення є комерційним підприємством, вона повинна виявляти інтереси споживача, оскільки її завданням є продаж аудиторії рекламодавцям. На жаль, в Україні ці принципи виконуються не завжди, наявна певна політична самоцензура телепрограм.

На сучасному етапі мас-медіа в Україні є заручниками впливу усіх політичних сил і зокрема провладних. Наразі, політичне маніпулювання — серйозна загроза як головним засадам демократичного суспільства, так і особистій інформаційно-психологічній безпеці громадян. На головний продукт телебачення — новини — впливають політичні, законодавчі та економічні умови, а також технологія і схема роботи інформаційних організацій. Це доводить той факт, що мас-медіа здатні спрямовувати увагу громадськості на ті або інші події, вдало маніпулюючи суспільством.

Література

1. Жугай В. Проблеми якісної продукції в українському телеєфірі // Телевізійна й радіожурналістика: Зб. наук.-метод. праць. — Львів, 2000. — С. 25.
2. Кралюк П. Нація й інформація // День. — 2005. — С. 4.
3. Кисельова Ю. Громадське мовлення в Україні і політика: послідовна непослідовність // Громадянське суспільство. — 2005, жовтень. — № 5. — С. 46.
4. Лігачова Н. Сучасний стан телепростору України // Контекст. — 2001, січень. — № 2. — С. 15.
5. Мащенко І. Телебачення України. — К.: Тетра, 2000. — С. 412.

6. Перспективи створення суспільного мовлення в Україні: общественно-политическая литература // Укр. демокр. коло. — К.: Геопринт, 2005. — С. 81.
7. Рудик О. Майбутнє громадського телебачення в Україні // Диалог.ua. — 2007, квітень. — С. 32.

Резюме

В статье рассматриваются историко-правовые особенности развития украинского телерадиопростора.

Рецензент доктор полит. наук, вед. научн. сотр. Л. А. Кочубей

УДК 329.63

І. Є. Ворчакова

НАЙВПЛИВОВІША РОЛЬ ЖІНОК — ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ В СУЧАСНИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Такого високого попиту на жінок-лідерів нації історія ще не знала. Сьогодні жінки займають вищі державні посади не тільки як спадкоємниці монархічних тронів, але і як переможниці жорсткої політичної боротьби. Вони стоять на найвищих сходинках державної ієрархії в Німеччині, Канаді, Фінляндії, Новій Зеландії, Аргентині, Індії, Ірландії, на Філіппінах та в інших країнах, включаючи Україну. Якщо нації демократичним шляхом в якості своїх лідерів обирають саме жінок, можливо, на те існують об'єктивні причини [20; 21].

В суспільній свідомості затвердились особливі критерії оцінки жінки-політика. До жінок, які займаються політичною діяльністю, як правило, висувуються більш високі вимоги, ніж до чоловіка-політика. Жінка повинна мати більше позитивних якостей, бути більш працездатною, підготовленою інтелектуально, володіти великою інтуїцією.

В основі жіночого принципу повинні бути присутні порядок, економне витрачання сил і ресурсів, доброзичливість. Жіночий принцип повинен будуватися на збережливості, накопиченні, магнетизмі, тобто вмінні привертати до себе увагу, спроможності реалізувати всі ресурси на підвищення добробуту народу, збереження матеріальних та духовних цінностей. Іншими словами,

жінка повинна віддавати перевагу еволюційному шляху розвитку суспільства [5, с. 99].

Жінки, що успішно піднімаються вгору, мають такі якості, вони, як правило, більше соціалізовані, легше орієнтуються в системі налагоджених зв'язків і відносин, більш гнучкі, лабільні, ніж чоловіки. В той же час жінки, що перебувають з тих чи інших причин у політичній боротьбі, воліють до радикалізму, який може перейти в екстремізм. Це є однією з негативних якостей жінок-політичних лідерів. Найгостріше гендерна проблема ставиться при вивченні інституту лідерства, тому що в суспільній свідомості жінка-лідер позбавляється, як правило, усіх рис жіночості. Тому жінка-лідер стоїть перед вибором: або копіювати “чоловічий” стиль, або емпірично шукати своє місце на політичному олімпі, не втрачаючи при цьому притаманних їй жіночих рис [1, с. 206].

Так, жінці-політику доводиться важче, ніж чоловікові, це загальновідомо. Бо ж окрім суто жіночих якостей, а це мистецтво компромісів, вроджена інтуїція, прагматизм, інстинкт самозбереження, добра професійна підготовка, відповідальність і надійність — необхідні також внутрішня сила, уміння не лише створити, а й підкорити своєму впливові команду, здатність зорієнтуватися і протистояти взагалі чиемусь впливу, навіть певну, дуже дозовану агресію в відповідних ситуаціях [4, с. 84].

Народний депутат України Оксана Білозір, говорячи про різницю жінки-політика і чоловіка-політика підкреслює наступне: “Для чоловіка політика є самореалізацією, боротьбою з конкурентами і перемога — як факт. Для жінки головне — досягнення результату. Все як дома: її мета не верховодити, а робити так, щоб була гармонія і достаток” [23, с. 7].

Лідерка громадського об'єднання “Дія” Т. Кондратюк запевняє, що політика — робота важка, але цілком посильна для жінки, сумісна з її призначенням. Необхідно жінці “дати шанс” самій підвищити свій статус у суспільстві, створювати “позитивний стереотип жінки-політика”. Україна вкрай потребує сильних особистостей. Жінок у політиці мало, але лідерів серед них більше, припускає Т. Кондратюк, ніж серед чоловіків, у жінки “багатовекторне” мислення. Закони родини жінка підсвідомо переносить на державний рівень: турботу про близьких, уважність, чуйність, доброту, дипломатичність, гнучкість [6, с. 59].

Жінка-політик, жінка-лідер — проблема, яка викликає завжди гострі дискусії у суспільстві. Особливо, коли це суспільство постколоніальне, посттоталітарне і все ще — перехідного типу. І все ж сімнадцять років української незалежності довели, що жіноче політичне лідерство — реальність, що про неї можна сьогодні говорити, як про таку, що вже існує на рівні суспільного феномену [16, с. 81]. Попри невелику кількість жінок-депутаток українського парламенту, жінок-представників уряду та державо-службовців, уявити сьогодні український політикум без них неможливо і головне не потрібно. Сучасну українську політику важко уявити без імен Юлії Тимошенко, Інни Богословської, Раїси Богатирьової, Наталії Вітренко, Олександри Кужель, Ніни Карпачової, Людмили Супрун, Анни Герман, Віри Ульянченко та багатьох інших активних українських діячок.

Найвпливовішої жінкою України по праву називають прем'єр-міністра Юлію Володимирівну Тимошенко. Впливость її обумовлена унікальним вмінням перемагати в умовах жорсткої політичної боротьби та харизмою природженого лідера. Ю. Тимошенко — перша в країні жінка на посаді прем'єр-міністра. “Газова принцеса”, найрадикальніший опозиціонер, найяскравіший народний трибун, “єдиний чоловік в уряді”, “помаранчева принцеса”, “українська Жанна д'Арк”. Всі ці титули належать Юлії Тимошенко. Компромату, написаного на неї, вистачило би на усіх українських політиків. Діяльність Юлії Тимошенко викликає повний спектр емоцій — від крайнього обурення до повного захоплення. Одні звинувачують її в здійсненні злочинів і вважають, що вона повинна сидіти в тюрмі, інші ж бачать в неї політика, який виведе країну з кризи.

Політичну діяльність Юлія Тимошенко розпочинає в 1998 році, коли її обирають народним депутатом, а вже в липні цього ж року вона очолила Комітет Верховної Ради України по питанням бюджету. Ю. Тимошенко на виборах 1998 року була шостим номером в списку “Громади” (голова — П. Лазаренко), але в парламент вона пройшла по 99-му одномандатному округу. Після того як скандал біля П. Лазаренко став публічним, Ю. Тимошенко створила свою партію і фракцію “Батьківщина”. Її пропагандистські ролики активно “крутили” по телебаченню.

В грудні 1999 року призначений прем'єр-міністр Віктор Ющенко запропонував Юлії Тимошенко посаду віце-прем'єра по

паливно-енергетичним питанням. Відомо, що президент Л. Кучма не був в захваті від цієї кандидатури, однак особливо сперечатися не став: В. Ющенко отримав певну свободу дій при формуванні свого “уряду реформаторів”. Однак з першого ж дня роботи в уряді Ю. Тимошенко налаштувала проти себе лідерів усіх угруповань, які отримували прибуток від енергооперацій. В січні 2000 року фінансово-промислові лобісти із оточення Л. Кучми домагаються підписання президентом указу про відставку Юлії Володимирівни [7, с. 432].

З 2000 по 2005 рік в житті теперішнього прем'єра відбувається багато подій: заключення, створення Форуму національного порятунку, організація разом з В. Ющенко акції “Україна без Кучми” та акції всенародного протесту “Повстань, Україно!” і найголовніше створення Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ), який в березні 2002 року пройшов в Верховну Раду, набравши 7,2 % голосів виборців.

За рік з невеликим Ю. Тимошенко здійснила те, що виявилось не під силу українським політикам — кардинально змінила думку про себе в народі. Перед президентськими виборами 2004 року її позитивний рейтинг складав біля 10 %, а негативний — 50 %. А вже через півроку, будучи прем'єр-міністром, вона отримала небувалий кредит довіри народу — 60 %. Правда, після відставки уряду рейтинг Ю. Тимошенко значно знизився, але він все одно дозволяв їй комфортно розташуватися між стовпами вітчизняної політики — Віктором Ющенко та Віктором Януковичем.

Ю. Тимошенко — політик найдраматичнішої долі. В 2004 році мало хто переживав такі піднесення та падіння. Але лідер Батьківщини довела, що так тримає удар, як не тримає жоден інший політик. Із ситуації з відставкою з посади прем'єра вона вийшла переможницею і вивела Блок Юлії Тимошенко в трійку лідерів парламентської кампанії. Початок 2005 року став для Ю. Тимошенко тріумфальним. Її виходи на публіку визивали таке ж захоплення як і поява В. Ющенко, вона була переповнена планами і надіями [25, с. 18].

Юлія Тимошенко, презентуючи у лютому 2005 року урядову програму “Назустріч людям”, зауважила, що це “філософія мислення, філософія розбудови нашого суспільства”. Вона пообіцяла розділити владу і бізнес, навести лад у володінні державною

власністю та управлінні державними монополіями. Лише навівши порядок у діяльності державних монополій, за її розрахунками, можна збільшити доходну частину державного бюджету на 30 відсотків і більше [14, с. 4].

Після відставки у вересні 2005 року з посади прем'єр-міністра, Юлія Тимошенко провела технологічно найефективнішу передвиборчу кампанію до дострокових парламентських виборів. В результаті, зайнявши друге місце після Партії Регіонів, Блок Тимошенко все ж де-факто залишився переможцем і рекордсменом виборів. Він єдиний поміж всіх учасників перегонів забезпечив собі колосальний, 8-відсотковий (1,3 млн. нових прибічників), приріст народних симпатій у порівнянні з результатами 2006 року; до того ж взяв 30-відсотковий бар'єр, доступний раніше тільки регіоналам, тоді як сама Партія Регіонів змогла піднятися над попереднім результатом всього на пару відсотків [12, с. 27]. Те, що прем'єрське крісло дісталось Ю. Тимошенко в 2007 році з набагато більшими боями, ніж в 2005 році, лише робить такий трофей дорожчим. Приступаючи до роботи, на цей раз Ю. Тимошенко, здається вже не переймалася жодними ілюзіями з приводу співпраці з президентом.

Представники засобів масової інформації та українські науковці із задоволенням обговорюють політичний імідж Юлії Тимошенко. Наприклад, Н. Наталіна у своїй статті "Гендерний капітал на українському політичному полі" зауважує, що найбільшою майстриною в оволодінні гендерним капіталом серед українських політичних діячів є Юлія Тимошенко. Вона показує своє залізне прагнення до влади, свою самостійність та здатність до перемоги. Разом із цим, вона може використати й власну жіночність, відображену у вербальних і невербальних символах, — показати слабкість задля того, щоб заручитися підтримкою більш сильного політичного партнера чи електорату, вдаліше провести переговори тощо. Це знаходить відображення в її одязі, зачісці, інтонації, жестах [22, с. 35].

Як особистість-людина, Юлія Тимошенко, на думку мас-медіа, без особливих моральних утримувачів і табу, доволі хитра та егоїстична, достатньо цинічна і безпринципна, безумовно смілива, рішуча та вольова. Головні ж риси пані Тимошенко — це надзвичайна працездатність, розум та діловитість. Усе це, здавалось би, висуває досить широкий спектр характеристик українських

жінок-політиків. Якби не один момент: у випадку з пані Тимошенко її жіночність насправді не має “для внутрішнього вжитку” жодного значення, оскільки вона грає за правилами чоловічої цивілізації [17, с. 57].

Жіночі стратегії в політиці — справа не нова, але Юлія Тимошенко демонструє їх в класичному виконанні. Однак сама вона зовсім не вважає себе представницею жіночих інтересів в політиці. Як раз навпаки: при кожному вдалому випадку вона відхиляє будь-який зв'язок з жіночим рухом чи з фемінізмом. В політиці, цей жорсткій чоловічій грі, вона тільки грає під жінку. Хоча по образу свого життя Юлія Тимошенко — справжня феміністка [20, с. 27].

Останні події символізують те, що все ж таки Ю. Тимошенко не зовсім байдужа до жіночого представництва в органах влади. Вона брала участь в міжнародній конференції “Роль жінок в стабілізації небезпечного світу”, яка відбулася 6 березня 2008 року в Брюсселі. “Жінки — політичні лідери повністю готові захищати свободу і безпеку своїх народів”, — заявила прем'єр-міністр Ю. Тимошенко, заочно полемізуючи з політичним теоретиком Френсисом Фукуямом. Раніше він вказав, що зростання кількості жінок в політиці було генетично приречено породити більш м'який тип влади, який неохоче буде наказувати використовувати зброю.

Можливо в перспективі, Ю. Тимошенко кардинально поміняє своє ставлення до жінок-політичних лідерів в позитивний бік, адже в своїй політичній кар'єрі цій жінці вдалося перепробувати велику кількість іміджей.

Гідної уваги заслуговує політична діяльність високопосадовці Раїси Богатирьової. Політична кар'єра Раїси Богатирьової розпочалася з того часу, коли її обрали народним депутатом України першого скликання за Краматорським виборчим округом № 127. З цього часу вона почала брати участь в роботі Комісії Верховної Ради по питанням охорони здоров'я (до депутатства її діяльність була пов'язана з медициною, Раїса Богатирьова — заслужений лікар України, доктор медичних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки). З 1994 по 1999 рік Р. Богатирьова була замісником міністра здравоохорони. Вона стала ініціатором створення громадського руху медиків “Пульс України”, який розробив програму реорга-

нізації системи охорони здоров'я в країні. По великому рахунку, саме дякуючи Р. Богатирьовій медичні робітники отримали можливість поліпшити своє становище, а пацієнти почали отримувати дійсно доступне і якісне лікування.

В тому ж 2000 році Раїса Василівна Богатирьова була призначена науковим консультантом Президента України. А в червні цього ж року на довиборах в парламент вона знову стала народним депутатом (цього разу — від виборчого округу № 41 Донецької області). В 2002 році депутатський мандат в третій раз “знайшов” Богатирьову (знову від цього ж округу) [7, с. 60].

В парламенті четвертого скликання вона очолювала одну з найбільших депутатських фракцій — “Регіони України”. Її по праву називали найавторитетнішою жінкою в Партії регіонів, яка в парламенті четвертого скликання була координатором більшості. Їй частіше за інших доводилось озвучувати позицію регіоналів і всієї коаліції по найбільш важливим питанням [31; 26]. Незмінний потенційний кандидат в спікери від Партії Регіонів Раїса Богатирьова так і не змогла отримати цю посаду. Активно розкручуючи образ “голуба миру”, Раїса Василівна не припиняла атакувати Юлію Тимошенко як головного ворога роботи коаліції [19, с. 36]. Представники засобів масової інформації, оцінюючи присутність Богатирьової в інформаційному полі помітили, що її присутність в 2007 році в ЗМІ не просто звеличилась, але й набула іншу якість. Виступи Р. Богатирьової стали оригінальнішими, яскравішими і впевненішими [13, с. 30].

В 2008 році з Раїсою Богатирьовою трапилась найяскравіша і несподівана метаморфоза. Вона кардинально змінила своє оточення, перетворившись із соратниці лідера Партії регіонів Віктора Януковича в вірного поборника ідей Президента Віктора Ющенка. Якщо в 2007 році Р. Богатирьова була головною надією Партії регіонів, яка претендує на крісло спікера новообраної Ради, то в вже в наступному політичному сезоні політик була виключена з її рядів власноручно Віктором Януковичем. Вона досить швидко “закрепилася” в команді Президента і В. Ющенко призначив її на посаду секретаря Ради національної безпеки і оборони [18, с. 24].

Деякі провідні політики України прогнозують Раїсі Богатирьової світле політичне майбутнє і вважають, що вона сповна може претендувати на власний політичний проєкт. Сама Раїса

Богатирьова переконана, що “жінці в політиці — місце”. Виступаючи на 112 Асамблеї Міжпарламентського Союзу з доповіддю про вплив політики на становище жінок вона зробила акцент на наслідках нерівності двох статей, їх можливостей у суспільстві та зазначила, що ситуацію можливо змінити завдяки присутності жінок у політиці [15, с. 108].

Після уходу Раїси Богатирьової з Партії регіонів її місце зайняла не менш сильна політична особистість — теперішня спікер найбагаточисельнішої парламентської фракції Інна Богословська, відома як один із найдінамічніших політиків України. Політична кар’єра І. Богословської розпочалася з 1998 року, коли вона стала народним депутатом, першим заступником голови Бюджетного комітету. З травня 2003 р. по січень 2004 року вона була головою Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва. У 2002 році вона була кандидатом у народні депутати від блоку “Команда озимого покоління”, який не пройшов до парламенту.

Найцікавіше в політичній кар’єрі Інни Богословської розпочинається, коли вона стає у 2001 році головою партії “Віче” (попередня назва — Конституційно-демократична партія). Лідер партії “Віче” буквально за рік до виборів у парламент (2006 рік) змогла не тільки організувати міцну компанію з пропаганди партійної ідеології, а й стала активним учасником всіх більш чи менш важливих подій, які відбулися в країні.

Основним інструментом у боротьбі за депутатські мандати для “Віча” був “План розвитку країни”. Багато з тих, хто голосував за цю політичну силу 26 березня 2006 року, аргументував свій вибір якраз наявністю у неї, на відміну від інших партій, чіткої програми на подальші двадцять років. За словами лідерів “Віча”, над “Планом” працювало 30 тисяч осіб протягом трьох років. Водночас пані Богословська, активно підтримувана телеканалами В. Пінчука, засвідчила ще одну свою роль — роль Термінатора для Юлії Тимошенко. Значно радикалізувавши свій імідж, Інна Германівна підняла на щит ідею боротьби з “авторитарною” Юлією Володимірівною [9, с. 4]. Даючи інтерв’ю ЗМІ І. Богословська будь-яким чином намагалася не оминати увагою Ю. Тимошенко. Говорячи про драматичні помилки влади, вона зазначила, що найтрагічнішою помилкою є формування уряду Юлії Тимошенко [10, с. 31]. Інна Богословська впевнена,

якщо жінка хоче грати в політиці перші ролі, вона повинна бути фінансово незалежною. “В нас одна жінка-олігарх — це Тимошенко, — говорить вона. — Тому і жінок в великій політиці стільки ж”. Себе ж Богословська відносить до верхньої межі середнього класу, як в бізнесі, так і в політиці, і визнає, що таких, як вона, в Україні небагато [29, с. 53].

Кінець ряду політичних невдач в біографії Інни Богословської положив 2007 рік. Після програних виборів-2006 кар’єра лідера “Віче” здійснює крутий поворот: на початку політичної кризи Богословська раптом отримала призначення в уряд В. Януковича — стала заступником міністра юстиції Олександра Лавріновича. Зближення з Партією регіонів відбувалося настільки швидко, що вже в серпні 2007 року вона предстала перед з’їздом регіоналів як учасниця першої п’ятірки виборчого списку, склавши там кампанію Віктору Януковичу, Раїсі Богатирьовій, Тарасу Чорноволу і ще одному політлегіонеру Нестору Шуфричу [13, с. 38].

Почавши в 2007 році співпрацю з Партією Регіонів, колишня проводир партії “Віче” Інна Богословська дякуючи своїй енергії стала там справжньою активісткою. Коли на пикі призначення уряду Тимошенко формувався тіньовий уряд В. Януковича, саме І. Богословську призначили тіньовим головою Податкової адміністрації. В березні 2008 року по завданню партії щільно попрацювала на перевиборах мера Києва і міської ради, потрапивши в столичний виборчий список регіоналів. У підсумку вона все ж таки вирішила залишитися в Верховній Раді.

Нещодавно І. Богословську поряд з деякими іншими політиками запросили вести політичне шоу на “Інтері” [18, с. 40]. І. Богословська має на майбутнє доволі амбітні плани і не збирається обмежуватися простим депутатством і медіаприсутністю.

Соратницею Інни Богословської, хоча і не такою популярною (в політиці вона нова фігура), є народний депутат України (фракція Партії регіонів), голова парламентського комітету по свободі слова та інформації Анна Герман. Її впливовість обумовлена статусом одного із головних спікерів Партії регіонів, приналежності до формування інформаційної політики партії та власною довірою Віктора Януковича. Анна Герман (як і Тарас Чорновіл) в Партії регіонів складає оплот патріотизму і, не дивлячись на належність до цієї партії, викликає незмінну довіру Заходу України [19, с. 52]. Віктор Янукович вважає, саме Анна Герман знає

кому, що і коли потрібно сказати (графік отримується дуже напружений: ні дня без коментарів пресі, участь в ток-шоу чи прес-конференції). А те, що це робиться на бездоганному українському з вишуканим галицьким акцентом, тільки збиває опонентів з пантелику: політсилу, яка має такий голос докорити в нелюбові до батьківщини і тим більше до державної мови начебто нелогічно [13, с. 34]. Анна Герман вважає, що українські жінки не рвуться в політику, тому що в них “і так цікаве життя”. За словами самої А. Герман, у неї вибора не було, політика сама її обрала. Вона виступає проти квотування жінок у парламенті і підкреслює, що для неї було б дуже принизливим потрапити до парламенту за квотою [26, с. 39].

Ще одну відому в Україні політичну лідерку “породила” партія Регіонів — президента аналітичного центру “Академія” Олександру Кужель. Популярним політиком вона стала саме з того часу, як була призначена у 1998 році головою Державного комітету України по питанням регуляторної політики та підприємництва. Її називали “міністром підприємництва”, хоча посада, яку вона займала не передбачала міністерського портфелю. Тим не менш, за впливовістю тодішня голова Державного комітету України по питанням регуляторної політики та підприємництва в багатьох питаннях була авторитетніше і сильніше деяких міністрів. Це відомство було більше відомо як “комітет Кужель”, дякуючи професіоналізму, впевненості та наполегливості її керівника. Під керівництвом О. Кужель комітет досяг суттєвого скорочення ліцензованих видів діяльності, введення єдиного податку, дерегуляції підприємницької діяльності, скорочення системи податкообкладення тощо.

Напевно саме активна діяльність О. Кужель і її характер стали тими критеріями, за якими в 2001 році цю жінку пропонували в цивільні міністри оборони. В певному разі, на неофіційному рівні [11, с. 46]. Але у 2007 році вона стає заміністром регіонального розвитку та будівництва України. Головною її заслугою на цій посаді вважають активне лобювання будівництва соціального житла. О. Кужель, не пропрацювавши і року на цій посаді в кінці грудня 2007 року подала у відставку. До влади прийшла коаліція БЮТ і НУНС, і Олександра Кужель як член Партії регіонів визнала некоректним працювати в уряді Юлії Тимошенко, поки її колеги знаходяться в опо-

зиції. Але, покидаючи міністерство, Олександра Кужель пообіцяла і надалі займатися роз'язанням проблем, пов'язаних з будівництвом і нерухомістю. Будучи президентом аналітичного центру “Академія”, вона здійснює роботу по спрощенню процедур будівництва, вирішенню проблеми соціального житла і лобює адміністративно-територіальну реформу. Одне з її останніх досягнень — прийнятий Верховною Радою закон, який спрощує дозволяючи процедури при будівництві. Спеціалісти центру “Академія” брали участь в розробці деяких положень закону [18, с. 60].

Заслугує на увагу ще один політичний лідер, який хоча і не займає високу державну посаду на сьогоднішній день, але дотепер знаходиться в епіцентрі великої політики і продовжує впливати на політичні процеси. Це — лідер Народно-демократичної партії — Людмила Супрун. Свого часу будучи народним депутатом третього (1998-2002 рр.) і четвертого скликання (1998-2002 рр.), і одночасно заступником керівника, а потім і керівником бюджетного комітету, вона зробила все можливе для створення такого бюджету для держави, в якому б були вперше закладені механізми розвитку економіки країни. Поки її колеги стрімко розкручували передвиборні процеси, збирали засоби на власні партійні компанії, Л. Супрун, поставивши на карту свою партійну кар'єру, доводила необхідність прийняття цього документу. На цей раз вона зробила вибір на користь професіоналізму і реальній справі і програла вибори 2006 року. Електорат не зміг оцінити належним чином уподобання кандидата.

Людмила Супрун вважає, що “політика — це концентрована економіка. І людина, яка не займалася практичною діяльністю, не працювала на виробництві, навряд чи зможе прийняти повноцінний закон. Голий теоретик як законодавець буде некорисний. Установка на розподіл влади і бізнесу сприймається доволі прямолінійно. В цьому проглядається політична заангажованість. На Заході держслужбовцям дозволяється мати пакети акцій, а полісмен, наприклад, може бути співвласником кафе. Головна загроза полягає в тому, щоб політика не стала бізнесом, коли певні рішення приймаються на основі отримання матеріальної винагороди” [27, с. 4].

Людмила Супрун, крім лідера потужної політичної організації, є ще й членом Громадянського парламенту жінок України і завжди наголошує на позитивній участі жінок у політиці.

Виступаючи на парламентських слуханнях у 2004 році, вона запропонувала жіночій частині населення не підтримувати ті партії, які не мають у своїх списках 50 % жінок. Л. Супрун вважає, що жіночий рух в Україні тільки починає організовуватися, поки що він нагадує броунівський рух [8, с. 71]. Те, що жінки в політиці примусили себе поважати — це факт, — підкреслює лідер НДП. — У жінки більше “інструментів” в політиці: вона гнучкіше, конструктивніше [28, с. 11].

Тезу про те, що необов’язково бути прихильником чого-небудь, щоб отримувати від цього дивіденти, наглядово демонструє Наталія Вітренко. Боротьба з міжнародним “монстром” — північноатлантичним альянсом, більш відомим в колі прихильників Вітренко як НАТО, — дає можливість прогресивній соціалістці не зникати з політичного життя, навіть після того, як вона програла останні вибори. Політична діяльність Наталії Вітренко розпочалася в 1991 році після заборони КПУ, коли вона бере участь у створенні Соцпартії. Вітренко стала головним розробником програмних документів партії, керівником теоретичного центру партії, редактором партійного журналу “Вибір”. Вона багато працювала, створюючи один за одним проекти, які, як вона вважала, повинні були допомогти виходу України з кризи.

В 1994 році на довиборах в Конотопі вона стає депутатом Верховної Ради. На цей час припадає криза в її відносинах з лідером соціалістів і тодішнім спікером Верховної Ради Олександром Морозом. В результаті (1996 р.) вона створює разом зі своїм однопумцем Володимиром Марченко Прогресивну соціалістичну партію України, яка пройшла в парламент на перших партійних виборах. В 1999 році Вітренко бере участь в Президентських виборах. Займає після Л. Кучми, П. Симоненко і О. Мороза 4-е місце (10,97 % голосів) [30, с. 4].

У ході передвиборчої кампанії 1999 р. на посаду Президента України було зафіксовано значне зростання рейтингу депутата Верховної Ради Наталії Вітренко, яка увійшла в першу трійку найпопулярніших політичних лідерів України. Можна погоджуватись або заперечувати її політичні переконання, але, безперечно те, що вона “різко відрізняється від усіх інших політиків рельєфно вираженим харизматизмом”. Неабиякі особистісні якості, неприборкана енергія та політична активність приваблюють значну частину електорату [1, с. 206].

На стику століть Наталя Вітренко досягла піку популярності. На парламентських виборах в 2002 році об'єднання “Блок Наталії Вітренко” в багатомандатному загальнодержавному окрузі набрав 3,21 % голосів виборців, однак із-за 4 % бар'єру не проходить до Ради. Але для Вітренко це був неабиякий успіх, після якого вона повірила в свої сили і підтримку народу. З цього моменту Наталя Михайлівна ще більш активно бореться з можновладцями і з політичними опонентами — вона не могла обманути довіру виборців [7, с. 73].

Наталя Вітренко підтримує ідею щодо гендерних квот у виборчих законах, партійних списках та органах влади. Вона вважає, що наше суспільство було б більш гуманним, якби міністерства оборони і внутрішніх справ очолювали жінки [6, с. 47]. Не дивлячись на складний стан ПСПУ, Наталя Вітренко продовжує залишатися помітною серед української політичної еліти. З легкої руки журналістів її прозвали “українським Жириновським”. Її висловлювання залюбки цитує преса, про неї складають анекдоти, але разом з тим в неї чимало відданих прибічників, які сприймають Н. Вітренко як свого лідера, людину, спроможну відстоювати свої інтереси.

Унікальну державну посаду, яка надає широкі повноваження в справах захисту громадян від порушення закону обіймає Ніна Карпачова. В квітні 1994 року Ніна Карпачова стала депутатом Верховної Ради тринадцятого скликання. З 1994 по 1998 рік Карпачова працювала заступником голови Комітета Верховної Ради по питанням прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

В 1995 році вона — голова оргкомітету перших парламентських слухань відносно виконання Україною Конвенції ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок” [7, с. 191]. Закон України від 23 грудня 1997 року “Про Уповноваженого з прав людини” також розроблявся, за словами тоді ще просто керівника робочої групи з розробки закону Н. Карпачової, під впливом положень Конвенції, хоча з тексту самого закону це не є очевидним. Вплив Конвенції відчувається в щоденній роботі Н. Карпачової, яка приділяє першочергову увагу проблемі припинення практики незаконного вивезення жінок та підлітків за кордон з метою їх сексуальної експлуатації жінок. Під впливом доповіді Уповноваженого з прав людини при Верховній Раді України на

засіданні Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організаційною злочинністю при Президентові України, яке відбулося 16 грудня 1998 року, було прийняте рішення про невідкладні заходи щодо посилення боротьби з використанням жінок та дітей у злочинному сексуальному бізнесі за кордоном [3, с. 90].

Ніна Карпачова є Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини з 1998 року. На цю посаду вона обиралася вже тричі. Вона обійшла і головного конкурента — харківського правозахисника Євгена Захарова). Не завадили їй і недвозначні натяки ПАРС про те, що омбудсмен не повинна бути задіяна в політиці (вона була обрана народним депутатом від Партії Регіонів, але поступилася місцем на користь посади головного захисника прав людини). Карпачова заспокоїла Європу, заявивши, що буде “жорстко контролювати владу і перейде в опозицію до неї”. На перевиборах вона разом з Партією регіонів не пішла — віддала перевагу з трудом завойованій посаді [19, с. 104].

Ніна Карпачова автор чотирьох законів України, зокрема з питань захисту прав дітей-сиріт та встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. Вона також очолювала урядові і парламентські делегації України на міжнародних і європейських конференціях по проблемам захисту прав людини.

Перша в історії України омбудсмен Н. Карпачова пропонує ідею гармонізації та гуманізації різних структур влади через домінування “жіночого начала”. Уповноважена з прав людини Верховної Ради України вважає, що вся історія людства є результатом взаємодії двох культур, одна з них — патріархального типу, друга — феміністичного. І сьогодні між цими культурами потрібний діалог, який дав би нову концепцію осмислення ролі жінки в суспільстві. Сьогодні, зазначає Карпачова, на жаль, доводиться зустрічати в структурах влади багато жінок маскулінного типу, які є фактичним відображенням чоловіків, — у них немає жіночого начала, на яке повинна спиратися нова філософія влади [6, с. 45].

Виступаючи на парламентських слуханнях Н. Карпачова підкреслила, доки кожне друге місце в партійних списках не буде віддане жінкам, Україна ніколи не стане демократичною, цивілізованою державою [8, с. 42]! Вона вважає, що утвердження гендерної рівності — це історичне завдання, яке має бути досягнуто тільки спільними діями жінок і чоловіків [2, с. 75].

Як відомо, роль політичного лідера завжди історично обумовлена. Н. В. Лавриненко зробила прогноз, що в міру становлення нашого суспільства як дійсно демократичного з'явиться і соціальне замовлення на жінку-керівника, жінку-лідерку, тому що для них дуже важливим є міжособистісне спілкування, здоровий соціально-психологічний клімат у колективі, терпимість та гнучкість у відносинах, що є ознаками демократичного стилю.

Література

1. Гендер і культура: збірник статей / Упоряд. В. Агеева, С. Оксамитна. — К.: ФАКТ, 2001. — 224 с.
2. Гендерний аналіз українського суспільства. — К: ПРООН, 1999. — 293 с.
3. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / Упорядники О. М. Руднева, О. Р. Дашковська; Наук. ред. А. П. Гетьман. — Харків: Право, 2000. — 196 с.
4. Жінки в політичній еліті України: процес трансформації і творчість: Зб. Міжн. наук.-практ. конф. — Миколаїв: МФНаУКМА, 1999. — 100 с.
5. Зуйкова Е. М., Ерусалимова Р. И. Феминология: Учеб. пособие. — М.: Маркетинг, 2001. — 248 с.
6. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії: Моногр. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2005. — 301 с.
7. Скляренко В. М., Йовлева Т. В., Батий Я. А., Панкова М. А. 100 знаменитых женщин Украины. — Харьков: Фолио, 2006. — 511 с.
8. Становище жінок в Україні: реалії та перспективи // Парламентські слухання 9 червня 2004 року. — К., 2004. — 157 с.
9. Богословська Інна Германівна // Україна молода. — 2006, 14 квіт. — С. 4.
10. Богословська И. Идя во власть, важно иметь команду, которая не даст оторваться от реальности // Публичные люди. — 2006. — № 3. — С. 30-33.
11. Вернигора Н. Успех женщины в ее руках // Корреспондент. — 2003. — № 8. — С. 43-49.
12. Вуец П. Тимошенко прорвалась! // Фокус. — 5 окт. — С. 26-28.
13. Глазкова Е. 100 самых влиятельных женщин Украины // Фокус. — 2007. — № 45. — С. 24-90.

14. Горбунова О. Уперше в історії України крісло Прем'єр-міністра зайняла жінка // *Голос України*. — 2005, 5 лют. — С. 1-2.
15. Гонюкова Л. Гендерні механізми партійного будівництва // *Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць Одеського регіон. ін-ту держ. управл.* — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. — Вип. 2 (30). — С. 107-113.
16. Грабовська І. Політичне лідство в Україні: гендерний аспект // *Сучасність*. — 2007. — № 3. — С. 79-96.
17. Грабовська І. Проблеми та перспективи жінки в сучасній українській політиці // *Сучасність*. — 2001. — № 6. — С. 54-59.
18. Зубаиров Н. 100 самых влиятельных женщин Украины // *Фокус*. — № 40. — С. 16-86.
19. Зубаиров Н. 200 самых влиятельных украинцев // *Фокус*. — № 51. — С. 16-94.
20. Кись О. Кого оберегает берегиня, или матриархат как мужское изобретение // *Зеркало недели*. — 2005. — № 15-16. — С. 27.
21. Курченко Л. Мама — лідер, что ж такого?: женщина у кормила власти постепенно становится столь же привычной, как и за рулем автомобиля // *Компаньон*. — 2008. — № 10. — С. 20-22.
22. Наталіна Н. Гендерний капітал на українському політичному полі // *Трибуна*. — 2007. — № 1-2. — С. 34-35.
23. Пархомчук Д. По чужим правилам: Женщины во власти // *Українська інвестиційна газета*. — 2004. — № 10. — С. 7.
24. Поліщук І. Жіночий лікар чоловічих хвороб // *Галицькі контракти*. — 1998. — № 31. — С. 19-22.
25. Самурай в юбке // *Корреспондент*. — 2006. — № 1. — С. 16-25.
26. Сандул І. Женская рота // *Корреспондент*. — № 31. — С. 36-39.
27. Супрун Людмила Павловна: Народний депутат України, первый заместитель председателя комитета Верховной Рады по вопросам бюджета // *Українська інвестиційна газета*. — 2005, 5 апр. (№ 14). — С. 4.
28. Супрун Л. Нет смысла выбирать между прошлым и прошлым! // *Публичные люди*. — 2006. — № 4. — С. 6-11.

29. Тыченко-Соломко И. Нежная конкуренция // Корреспондент. — 2005. — № 24. — С. 53-61.
30. 7 фактов о Наташе // Сегодня. — 2006, 29 дек. — С. 4.
31. 100 самых влиятельных украинцев // Корреспондент. — № 32. — С. 3-97.

Резюме

Статья посвящена феноменальному явлению женского политического лидерства в современной Украине. Акцентируется внимание на основных этапах становления политических карьер наиболее успешных женщин у власти современной Украины.

Рецензент доктор полит. наук, профессор Н. С. Иванов.

УДК 316.752

І. В. Мацішина

РОЛЬ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Світ, як єдине ціле, складається з одиничних дефініцій, які в цілому є системою. Будь-яка система розвивається завдяки процесу. Слово “процес” походить від латинського слова “processus”, що означає — “продовження”. Це поняття має універсальний характер, тому що відображає розвиток природи і суспільства. Динаміка розвитку приводить до послідовних дій, що виражається на певному результаті. Будь-який процес є символом розвитку, функціонування і вдосконалення, як в лінійному, так і в спіральному розвитку системи. Що стосується політичної системи, то вона, насамперед, заявляє про себе в політичних процесах. Революції і реформи, перетворення і стагнація, мають свою причину і є наслідком різноманіття політичної активності суспільства. Особливість специфіки політичних процесів полягає в тому, що їх неможливо вивчити як єдине ціле, тому в даній статті основне місце займає проблема ідейно-політичних процесів в суспільстві.

Відомо, що у масштабах, змісті, формах розвитку, меті та результатах, політичні процеси розділяються на дві групи — спільні та приватні. Ці групи можуть бути пов’язаними між собою і впливають одна на одну в різних послідовностях. Спільний політичний процес охоплює все суспільство і веде до зміни стану політичної системи в цілому. Враховуючи, що полі-

тична ідеологія, як основа ідейно-політичного процесу, формує систему переконань і вірувань на всіх рівнях політичної влади, сам ідейно-політичний процес відноситься до спільного політичного процесу. Діючи на державному рівні, як державна ідеологія і усередині різних класів, партій, суспільних рухів, як корпоративна ідеологія, ідейно-політичний процес не лише розкриває суть розвитку політичної системи, але і впливає на перехід від одного стану до іншого самої політичної системи. Політична ідеологія будучи не лише системою цінностей, також виступає як інструкція до дій, що пов'язане з повсюдним контролем виконання політичних рішень в ході практичного теоретичного застосування. Тому природа ідейно-політичного процесу складається з декількох етапів:

- 1) індивідуальна свідомість, де індивід усвідомлює себе за допомогою порівняння з образами і символами в соціальному житті (тут міфологія і релігія грають одну з важливих ролей у формуванні політичного суб'єкта). Політична ідеологія, у цьому випадку, розуміється як рівень виробництва знаків та символів;
- 2) формування політичних інтересів на рівні програмних концепцій партій і інститутів за ідеологічним принципом, що співзвучно з принциповою політичною позицією суб'єкта;
- 3) реалізація ухвалених ідейно-політичних рішень.

Тут потрібно розуміти один важливий момент: те, що може бути революційним для однієї групи, є еволюцією для іншої групи. Спонтанність і впорядкованість, стихійність і аморфність можуть знаходити себе в одній політичній системі, оскільки ідеї не можуть достатньо подібатися відразу всім. Далеко не всі громадяни країни залучаються однаково до політичного процесу і далеко не всіх в рівній мірі цікавить питання влади.

З погляду публічності здійснення елітою і електоратом своїх ідейно-політичних функцій можна визначити два види політичних процесів:

- 1) відкритий, де політичні інтереси груп і громадян систематично виявляються у перевагах, програмах партій і рухів і так далі;
- 2) прихований політичний процес, який ґрунтується на публічно неоформлених політичних інститутах і центрах влади.

Враховуючи те, що політична ідеологія, як основа ідейно-політичного процесу, знаходиться в комунікативній підсистемі політичної системи суспільства, необхідний точніший аналіз самої комунікації в сучасних умовах. Протистояння української політичної влади на рівні “президент” — “прем’єр-міністр” розвиває маніпуляцію усередині комунікативної підсистеми. Через політичну ідеологію і засоби масової інформації використовується ідеологічна спекуляція і підміна державних цінностей особистими образами і амбіціями. Взаємний характер пропаганди і шантажу не знищує маніпуляцію, а укріплює її як основу сучасного комунікативного процесу. Як результат, обидві сторони не лише не отримують тактичною перемоги, але і втрачають довіру до політики серед населення. Українські громадяни, під впливом засобів масової інформації, не лише отримують недостовірну інформацію, але і не можуть бути учасниками прозорої політики, оскільки виявляються викинутими за межі політичного поля.

Відомо, що спільний політичний процес, під впливом ідеології, розвивається в трьох відомих формах: еволюція, революція і криза. Еволюція — найбільш безболісна форма, яка поступово змінює політичну систему країни. Прихід до влади А. Гітлера в 1933 р. за допомогою націонал-соціалістичної програми; ідеї лібералізму в країнах Європи кінця ХХ століття; консерватизму середини 30-х рр. ХХ століття в США і 80-х рр. ХХ століття у Великобританії; соціалізму в 70-80-х рр. ХХ століття в Швеції, змогли не лише вирішувати політичні проблеми по мірі їх виникнення і, що особливо важливе, дозволили уникнути насильства й руйнування того, що ще не застаріло.

Суть революційної форми розвитку спільного політичного процесу означає корінний поворот в житті суспільства, в ході якого відбувається зміна державної влади і пануючих форм власності. Французька революція, під впливом ліберальних і консервативних ідей; більшовицька революція 1917 року в Російській імперії за допомогою ідей соціалізму; ідеї фашизму і комунізму, що призвело до початку Другої світової війни — все це не лише зруйнувало політичну владу, але і супроводжувалося багаточисельними жертвами, загибеллю і трагедією мільйонів людей.

Третьою формою спільного політичного процесу є політична криза. Її основою є крах ідеології влади, що приводить до втрати владними структурами контролю над розвитком суперечностей,

які украй загострилися. Ця форма спільного політичного процесу характеризується розбалансованістю діяльності політичних інститутів, слабкою керованістю економічної і культурної сфер, наростанням незадоволеності народу і так далі. Основою політичної кризи є падіння економічних і соціальних стосунків, як наслідок розчарування в ідеологічних державних постулатах. На відміну від політичної революції політичні кризи, як правило, не ведуть до зміни державного ладу, проте це не завжди так (Уотергейтський скандал, Карибська криза, справа Моніки Левінської, газовий скандал і т. д.).

Поняття ідейно-політичний процес фіксує взаємозв'язок “ідеологія — суспільство — політична система”. Соціальні групи, їх лідери, політичні партії прагнуть до здійснення власних інтересів, спираючись на розроблені ідеологічні концепції, правові норми, партійну ідеологію. Сформовані і оформлені ідеї створюють умови для об'єднання інтересів і активності груп. В разі перемоги на політичному олімпі їх ідеологія стає універсальною для державного розвитку і всупереч Конституції України, де жодна ідеологія не має права бути домінуючою, проте, політика правлячої влади розвивається за своїми ідеологічними канонами. Тим паче, що сучасні класичні ідеології вже не мають чітко виражених ознак, це дозволяє ними маніпулювати і змішувати корпоративну ідеологію із загальнодержавною.

Із зміною ідеологічних форм не змінилися базові форми політичних процесів. Найчастіше розрізняють три режими їх протікання. Перший — це режим функціонування. В цьому випадку відбувається монотонна відповідність політичних дій політичній ідеології. Другий режим протікання ідейно-політичних процесів — це режим розвитку. В цьому випадку з'являються виклики з самої політичної системи на рівні вимог. Відбувається модифікація, застосування гнучкої стратегії в демократичних суспільствах і, тиск з інакомисленням, в тоталітарних. Часто внутрішній розвиток соціальної, духовної або економічної сфер починає випереджати політичну. Політична ідеологія, в цьому випадку, не лише вступає в суперечність зі своїми внутрішніми цінностями, які не відповідають дійсності, але і стає заперечувати саму себе. Теорія починає розходитися з практикою.

І, нарешті, третім різновидом режиму існування ідейно-політичних процесів є режим занепаду, розпаду політичної цілісності,

що обумовлене розпадом ідеології. Ентропія і нецентрові тенденції починають переважати тут над інтеграцією, атомізація політичних суб'єктів і розпад режиму правління носять необоротний характер. В результаті рішення, які ухвалюються режимом, втрачають здатність управляти і регулювати соціальні стосунки, а сам режим втрачає стабільність і легітимність. З комунікативної підсистеми починають поступати вхідні імпульси в саму політичну систему і відбувається її дестабілізація. Від заданої траєкторії система має йти убік і, в ім'я порятунку, місце політичної ідеології починають займати неформленні рвані ідеї. Все залежить від того, наскільки система в змозі самоорганізуватися, щоб не допустити свого власного падіння. Така нестійкість стає тією самою відправною крапкою (біфуркацією), яка виводить політичну систему із стану рівноваги і сприяє її відхиленню від прийнятої до недавнього часу траєкторії.

Тут починає працювати 2-й закон термодинаміки — “в кожному процесі ентропія (міра безладу) залишається постійною, якщо ж вона збільшується, то збільшується і сам безлад”. Потрібно розуміти, що неможливе всю внутрішню енергію/інформацію перетворити на корисну роботу.

Тому сам ідейно-політичний процес має свої моделі циклічності:

- по-перше, це модель конденсації. Вона працює у тому випадку, коли відбувається трансформація ідеологічних уявлень, властивих буденній політичній свідомості, в теоретичні ідеологічні структури;
- по-друге, це інтеграційна модель. Для неї характерні синтез, інтеграція, конвергенція різних ідей і представлень існуючих ідейно-політичних течій або новий перетин ідеологічних установок (неоконсерватизм, неолібералізм і тому подібне);
- по-третє, це дивергентна модель. В даному випадку формування нової політичній ідеології відбувається в результаті редукції, дезінтеграції, дивергенції, тобто “розщеплювання” ідеології що вже існує;
- по-четверте, модель ревіталізації ідеології, коли відбуваються повернення до старих ідей, їх відродження в більш менш модифікованій формі.

Пануюча ідея визначає мету, зміст і спрямованість політичного процесу, тип державного устрою, принципи і механізми фор-

мування і оновлення правлячої еліти, форми і способи участі громадян в політиці.

Сьогодні стає все більш очевидним, що спрощені ідеї, вільні від надмірних ускладнень, володіють набагато значним впливом. Вони здатні оволодіти широкі соціальні прошарки населення, привести до спонтанного об'єднання зусиль і майже миттєвої зміни спільної ситуації в суспільстві. Подібна детермінація суспільного розвитку завдяки ролі ідей набуває особливої актуальності в сучасному українському суспільстві. Відіграючи незамінну роль в політичному процесі, ідеологія визначає рівні свідомості і самосвідомості окремих індивідів і народів, пояснює дійсність через ціннісні виміри, створює і удосконалює величезний спектр світоглядних орієнтирів людини:

- мікрорівень — індивідуальна, колективна свідомість (помилкове, ілюзорне);
- мезорівень — комунікація;
- макрорівень — технологія влади.

Відображаючи суспільно-політичну і духовну традицію українського народу політична ідеологія тяжіє до інтеграційної ідеології, цивілізаційно-історичної специфіки країни, важливе визначення перспектив еволюції духовно-ідеологічної ситуації, а також ідеологічних умов суспільної згоди. Проблеми політичної стабільності, демографічного, екологічного балансу, військового і технологічного зростання немислимі без виявлення того ідеологічного кодексу, який закладений в політичній свідомості, культурі та менталітеті українців.

Несформованість громадянського суспільства є однією з особливостей політичного розвитку України. В цих умовах політичний процес характеризується здатністю політики, яка пронизує всі сфери життя суспільства. Жодне питання економічного, соціального, духовного розвитку не вирішується без втручання владних структур. Проте, оскільки монополія держави на власність і ресурси скорочується, оскільки росте бажання правлячого класу за будь-яку ціну зберегти економічний, політичний вплив. Тому сьогодні відбувається повна відсутність консенсусу між учасниками політичного життя. Інша ж причина конфліктності політичного процесу криється в різноманітному розумінні цінностей свободи і демократії у колі політичних сил, що зароджу-

ються, а також в їх нерівних можливостях активної участі в реформаторському процесі та в задоволенні власних інтересів.

Третя особливість політичного процесу в Україні полягає в його неструктурованості і високому ступені поєднання і взаємозамінюваності політичних ролей. У нас відбувається не стільки розвиток політичних лідерів, скільки їх ротація на політичному олімпі, а звідси і сама здатність політичних партій виражати інтереси громадянського суспільства вельми умовні. Тому сучасна політична ідеологія швидше виглядає не як “система переконань і цінностей”, а як дискурсивне поле, в якому політичні сили конфліктують та стикаються між собою.

Якщо раніше поняття ідеології відбувалося як “система вірувань, ідей і цінностей”, то сьогодні ідеологія розуміється як дорогий товар, який виробляється в малих серіях. Необхідно розуміти, що інститутом розробки ідеології мають бути не державні структури, а політичні партії, громадські організації, дослідницькі та наукові центри, які потім за допомогою ЗМІ поширюють свої ідеї в суспільстві.

Криза більшості ідеологічних систем дозволяє передбачити, що світ стоїть на порозі появи нових ідеологій, орієнтованих на розвиток не стільки окремих держав, скільки всього людства. Можливо, матеріалом для їх розвитку служитимуть існуючі глобалістські ідеологічні системи. Проте їх сьогоднішній стан та поведінка їх носіїв підвищує вірогідність виникнення нових, не пов'язаних з ними ідейно-політичних моделей, що володіють потужнішим мобілізаційним потенціалом. Відсутність систематизованої ідеології є такою ж небезпекою, як і сверхідеологізація політики. Держава, еліта якої не бачить довгострокових цілей своєї діяльності, не стурбована стратегічною метою, ризикує опинитися жертвою поточних зіткнень зовнішніх і внутрішніх політико-економічних інтересів або стати знаряддям досягнення чужих цілей.

Література

1. Матвієнків С. М. Політична свідомість: суть та умови її формування в процесі державотворення в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львівський національний університет ім. Ів. Франка. — Львів, 2001. — 20 с.

2. Рікер П. Ідеологія та утопія: Курс лекцій / В. Шерлока (пер. з англ.). — К.: Дух і літера, 2005. — 382 с.
3. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — 223 с.
4. Таран В. О. Ідеологія перехідного суспільства (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні): Моногр. — Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000. — 316 с.
5. Ховалыг Д. В. Коммуникативная природа ценностей и их трансформация в медийном пространстве // Полис. — 2008. — № 1. — С. 61-67.
6. Щокін Г. В. Концепція соціального розвитку: висновки для України. — К.: МАУП, 2002. — 72 с.

Резюме

Рассматривается вопрос о влиянии идейно-политического процесса на формирование и развитие политической системы общества. Политическая идеология, как основа идейно-политического процесса и как составляющая информационно-коммуникативной подсистемы, на всех уровнях своего существования выступает как детерминанта не/стабильности политической системы.

Рецензент доктор истор. наук, профессор В. Н. Соколов

УДК 321.64:304.4(477)

І. А. Штука

ПОСТТОТАЛІТАРНІ РЕАЛІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

На початку 90-х років молода українська держава зіткнулася з рядом проблем, які виникли в результаті розпаду Радянського Союзу. Це і побудова політичної системи, зміна політичного мислення і політичної культури, демократизація усіх сфер життя. Зокрема, проблема створення політичної системи тісно пов'язана із проблемою політичної культури. В Україні розпочався процес демократизації та модернізації, кардинальної зміни політичного режиму.

Трансформація будь-якої політичної системи вимагає зміни на всіх рівнях — владному, інституціональному, суспільному. Водно-

час, стрижнем будь-якої політичної системи була і залишається політична культура [1, с. 24].

Мета даного наукового повідомлення полягає у висвітленні реального сугану політичної культури українського соціуму після здобуття незалежності. Виходячи із зазначеної мети, перед автором поставлені такі завдання: визначити, як трактують поняття “політична культура” науковці незалежної України; як залишки радянської спадщини у вигляді політичних міфів впливають на політичну свідомість та рівень політичної активності українців.

Політична культура у собі поєднує світоглядні орієнтації, ціннісні пріоритети, психологічні особливості та емоційні прояви. Тому вивчення цього важливого феномену дозволяє глибше зрозуміти сутність політичної системи, визначити її характер, специфічні особливості та шляхи розвитку; дослідити особливості політичної свідомості та поведінку людей.

На сучасному етапі проблемою становлення і розвитку політичної культури та її складових займається широке коло українських науковців, зокрема, Є. Головаха, О. Проскуріна, В. Бурдяк, М. Пірен, Ж. Деркач, В. Ребкало, С. Рутар, Н. Ротар. Проводяться конференції та видаються наукові статті, монографії присвячені політичній культурі українського суспільства. Відповідно, існує власне бачення і розуміння даного феномену. Так, О. О. Кучеренко визначає політичну культуру як “сукупність стереотипів знань, уявлень та поведінки соціальної спільноти, тобто укоренілих уявлень про політичне життя суспільства” [6, с. 87]. С. Рутар розглядає її у якості сукупності вже політичних цінностей, норм і способів поведінки, які функціонують в рамках певного типу політичної системи, характеризуються взаємодією політичних інститутів та політичних спільнот [11, с. 29]. Ж. В. Деркач у дисертації “Політична культура як інтегральна характеристика процесу формування і розбудови держави” розглядає політичну культуру в контексті державотворчого процесу, намагається показати його залежність від рівня розвитку культури [5, с. 12]. Ще наприкінці 90-х років Б. Кухта запропонував визначення політичної культури, яке в українській політичній науці вважається найбільш повним і вдалим: “Політична культура становить владний аспект усякої національної культури, відображений у системі поглядів, почуттів, цінностей та

уявленнь, які реалізуються в політичних відносинах і діяльності політичних суб'єктів” [3, с. 11].

Досліджуючи проблему посттоталітарної політичної культури України О. Проскуріна виділила певні її особливості:

- “пасивність” (низький рівень активності громадян);
- “інтелектуальна апатія” (небажання самостійно аналізувати політичні події та процеси, повністю віддаючись у руки спеціалістів з “паблік рілейшенз” і журналістів, які формують політичну свідомість і політичні вподобання);
- “вибірковий інтерес” (зацікавленість членів суспільства лише в тому, що їх безпосередньо стосується, приймають політичні рішення незважаючи на характер їх впливу на життя інших);
- “споживацтво” (найважливішим повідомленням є форма представлення, а зовсім не зміст цього повідомлення);
- “видовищність” (надлишок інформації втрачає елемент її важливості у свідомості людей; політики сприймаються як театральні актори, політичні події — як шоу) [10, с. 151-152].

Чому люди, які проживають в одній державі, але виховані на різних цінностях та ідеалах, по різному сприймають політичні події, різняться їхня поведінка в одних і тих же політичних ситуація? Можливо причина у їхньому сприйнятті дійсності, точніше — у свідомості і мисленні.

Політична свідомість виступає однією із найважливіших складових політичної культури. Саме її зміст і наповнення визначає політичну поведінку та діяльність людей. Покоління, виховані у радянський час, піддавалися постійній ідеологічній обробці, в результаті чого у їхній свідомості сформувалися певні політичні міфи. За час існування незалежності проблема подолання політичних міфів тоталітарної доби остаточно вирішена не була. Тому говорити, про якісно нову політичну свідомість, відповідно і політичну культуру, зарано. Адже на сьогоднішній час політичний міф — один з найважливіших механізмів впливу на свідомість суспільства, і тому він стає важливим фактором не тільки національної політики, ідеології, але й людського буття взагалі.

Поняття символічних образів про державу і владу з'являються у філософських концепціях різних періодів розвитку суспільства, розпочинаючи із античної філософії до теперішнього часу. Бага-

то мислителів звертали увагу на проблеми уявлення людей про державу та суспільство в цілому. Можливо це й були перші міфи політичного характеру, які склалися у свідомості людини.

Можна впевнено говорити, що вивчення і продукування політичних міфів стало науковою дисципліною, несуттєво як її називають — ідеологією, пропагандою, політичним РК чи політичною рекламою. Звернення до міфу як засобу модифікації суспільної свідомості визначається його сутністю. Міф — це особливості світосприйняття, звичайні уявлення про світ, що нас оточує, погляди, позиції. Людина може дотримуватися цих поглядів, порівнювати, спростовувати, вибирати більш придатні, — тобто маніпулювати ними у своїй свідомості [7]. Але ці маніпуляційні дії можуть здійснювати інші, щоб впливати на свідомість людей, підпорядковувати своїй волі. Таке явище можна було спостерігати у Радянському Союзі.

Політичні міфи тоталітарної доби склалися протягом довго часу і перетворювалися фактично на реальні уявлення. Вкорінилися у свідомості, були одними із координуючих чинників політичної поведінки індивідів і груп. Стали невід’ємною частиною комуністичної ідеології. Ідеології, яка відображала існуючу реальність і ставлення до неї. На сьогоднішній час радянські політичні міфи перетворилися на утопічні ідеї, але не всі це зрозуміли часто діючи старими методами в нових умовах, причому неефективність таких дій виявляється на всіх рівнях. Раніше вони служили описом політичного режиму, вигаданої країни, які покликані були служити зразком суспільного устрою.

Нова влада, якій було доручено будувати суверенну Україну, не виявила достатньо бажання для нагального вирішення проблеми політичних уявлень громадян. Звичайно, в умовах боротьби за владу, за розподіл радянської спадщини, для зміни суспільної свідомості часу не вистачало. Та й на перший план вийшли економічні проблеми, питання пов’язані зі зміною політичної системи та побудовою нової.

На початку незалежності більша частина політичної еліти, яка вирішувала всі питання, це представники вищої партійної комуністичної номенклатури, які прагнули трансформувати бюрократію, надавши їй певні характеристики: за допомогою авторитарних методів взяти під контроль владні структурні елементи апаратів всіх рівнів [12, с. 11]. Можливо ними керував

страх перед змінами та нездатністю ці зміни очолити. Проблема формування політичної культури залишається ніби не поміченою новою владою. В суспільстві поширюється аномія, коли руйнується стара ціннісно-нормативна система ідеології, моральних і правових норм, а нова ще не створена.

Чи народиться в Україні новий життєдайний міф? Чи можливо відбудеться реставрація старого? Однозначно, нам потрібна нова політична еліта, яка була б здатна відкинути все застаріле і створювати нове. Потрібно займатися підготовкою нової бюрократії.

Нерозуміння залежності власного майбутнього від утвердження символічних змістів підштовхує багатьох до звичного політичного міфу про стабільність, який був уособленням радянської епохи. Міф про стабільність не є поганим, він просто інший, він спрацював в іншому історичному часі і політичному просторі [8, с. 5].

Для аналізу українських міфів може бути застосована семиологічна концепція Ролана Варта. Вчений звертає увагу на можливість повного реконструювання міфів. В нашому випадку — радянських. Реконструкція конкретного міфу не призведе до деміфологізації, а утвориться інший міф, який часто є лише протилежністю старому, тому що міф як спосіб усвідомлення світу є невід'ємним від цього самого світу в свідомості людини: без нього цілісне сприйняття реальності було б неможливим [13].

Чому ж частина населення України не може відійти від цих застарілих політичних уявлень, які впливають на їхнє сприйняття та оцінювання політичних подій? Відповідь одна — вони перетворилися майже на традиційні, які як правило відрізняються значною стійкістю. У тих випадках, коли міфи набули загальнонаціонального й міжкласового розмаху, вони зберігаються упродовж тривалого часу після зникнення безпосередніх приводів і причин, які породили їх. Вони становлять частину ідеології й політичної надбудови, а остання має не тільки відносну самостійність, але й стійкість, спадковість деяких своїх компонентів [10, с. 150].

Ще одним показником рівня політичної культури держави є зацікавленість та активність у політичній діяльності всіх членів суспільства. На жаль, у процесі поступового пристосування українців до нових соціально-політичних та економічних умов включення індивіда у політичне життя натрапляє на деякі перешкоди.

По перше, це відсутність єдиної державної політичної ідеології зі спільною системою цінностей, які виступають мотивом

для діяльності у сфері політичній. Ідеологія є невід’ємною складовою формування політичної культури. Люди відчули гостру нестачу в консолідуючих політичних ідеях, гаслах, постулатах. Тому, що існуючі на той час ціннісні орієнтації не перетворилися у систему політичних цінностей, на базі якої особистість, соціальні групи можуть будувати свої відносини з політичною владою [2, с. 89]. Саме ці відносини і виступають запорукою стабільності та успішності будь-якого політичного режиму.

По друге, інформаційний потік був занадто об’ємним, простому громадянину важко було переробити величезний масив неоднорідної та суперечливої політичної інформації. Особливо після перебування у “закритому тоталітарному суспільстві”, де інформація — дозована, вибіркова, не підриваюча авторитету існуючого режиму. З початку 90-х років ситуація кардинально змінилася — інформації стало навіть забагато, засоби масової інформації, отримавши повну свободу слова, часто займаються дискредитацією владних структур в очах населення. Тому політична інформація почала відігравати як конструктивну, так і деструктивну роль, породжуючи абсентеїзм і аполітизм.

Політична та економічна нестабільність, переміна ціннісних орієнтацій — причини аполітичного ставлення значної частини населення до політичного життя держави. Громадяни включалися у вирішення політичних проблем держави лише тоді, коли це безпосередньо зачіпало їхнє особисте життя, або деякою мірою могло вплинути на нього. В результаті відбувається постійне пристосування особистості до політичних реалій, а цінності, які зараз пропагують окремі політичні лідери, сприймаються стереотипно і символічно. Проявилася масова недовіра до владних структур, особливо у 1994-1998 роках, які були найтяжчі для України. Це відбувається в результаті “тотальної подвійності”, або, використовуючи термін зарубіжного політолога Рональда Інглехарта, Україна перебувала в стані “симбіотичного взаємозв’язку”: старі й нові інститути влади, народні депутати України — активні учасники підприємницької діяльності лобіювали власні інтереси завдяки своїм владним повноваженням [4, с. 152].

Ситуація дещо змінюється після подій “помаранчевої революції”, коли кожен другий громадянин України був активним учасником політичного життя країни. Саме у цей період спо-

стерігаються якісні зміни в політичній культурі населення, яке нарешті отримало довгоочікуваного лідера, якому повірило і за яким пішло, розділяючи його ідеологічно-політичні симпатії. На думку автора, в процесі демократичного розвитку України настав переломний момент.

У моніторинговому опитуванні початку 2005 року вперше було зафіксовано значне підвищення рівня демократизації масової свідомості за низкою показників, передусім, у політичній і морально-психологічній сферах. В Україні вперше за всі роки незалежності кількість оптимістів удвічі перевищувала кількість песимістів [9, с. 153].

Однак революційні надії та ілюзії не витримали випробування часом. Знову в політичному житті з'являється елемент подвійності — дії політичного лідера відрізняються від раніше проголошених ним яскравих гасел. Частина населення повертається до стану недовіри й очікування, що сповільнює трансформаційні процеси в українському суспільстві. На сьогоднішній день політична культура України насправді має фрагментарний характер, тому вона не здатна цілісно відобразити картину політичної дійсності та реальних динамічних змін, які відбуваються в процесі демократизації.

Україні потрібні власні стійкі міфологічні конструкції, які сприяли б консолідації суспільства, знаходячи відображення у суспільній свідомості. Ми повинні усвідомити небезпеку, пов'язану із проблемою низького рівня політичної культури населення в державі. Адже, як зазначалося раніше, політична культура є стрижнем будь-якої політичної системи. Україні потрібна власна модель політичної культури, яка б синтезувала в собі зарубіжний і український досвід на ґрунті посттоталітарних реалій. Як зазначає відомий американський політолог С. Коен, “жодна політична система в жодній країні не буде стабільною, якщо вона не народжена у цій країні, на її ґрунті, як результат розвитку власної політичної культури” [3, с. 11].

Отож, процес формування політичної культури в Україні має супроводжуватися оновленням політичної ідеології, звільненням її від тоталітарно-авторитарних політичних міфів радянської доби, утвердженням у суспільній свідомості концепції демократичної, правової держави.

Література

1. Бертеро П. Сучасна трансформація російської політичної культури // *І.* — 2004. — № 31. — С. 1-27.
2. Білякова О. Г. Політичні цінності та сучасна політична культура // *Політична культура суспільства: стан і перспективи в Україні: Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (26-27 лютого, 1998 р.).* — К., Генезис, 1998. — 226 с.
3. Бурдяк В. І. Політична культура, ідеологія, психологія. — Чернівці, 2000. — 155 с.
4. Головаха Е., Панина Н. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до “оранжевой революции” // *Социология: теория, методы, маркетинг.* — 2006. — № 3. — С. 33-51.
5. Деркач Ж. В. Політична культура як інтегральна характеристика процесу формування і розбудови держави: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Х., 1999. — 20 с.
6. Кучеренко О. О. Політична культура як складова культури суспільства // *Політична культура суспільства: стан і перспективи в Україні: Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (26-27 лютого, 1998 р.).* — К., Генезис, 1998. — 226 с.
7. Лисенко В. Політичний міф як архаїзація соціокультурного простору в нових історичних умовах // <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=551>.
8. Лізунова О. Основний інстинкт 2, або чи народиться в Україні новий політичний міф // *Українська правда.* — 2006? 13 квітня. — С. 5-6.
9. Проскуріна О. О. Політична культура України: етапи й тенденції розвитку від перебудови до сьогодення // *Грані.* — 2008. — № 4 (60). — С. 50-154.
10. Проскуріна О. О. Україна і глобальні проблеми сучасності: нові інформаційні технології та їх вплив на зміни в політичній культурі // *Грані.* — 2008. — № 2 (58). — С. 149-153.
11. Рутар С. Політична культура України // *Студії політичного центру “Генеза”.* — 1996. — № 1. — С. 29-31 (29).
12. Сосін О. Формування політичної системи — основа структуризації громадського суспільства // *Універсум.* — 1997. — № 11-12. — С. 10-11.

13. Шестаковський О. П. Потенціал концепції міфу Р. Барта при вивченні української національної свідомості // <http://www.soc4u.org.ua/theory/1/0001.html>.

Резюме

В статье освещается состояние политической культуры украинского социума в посттоталитарной период.

Рецензент доктор истор. наук, профессор С. С. Троян

УДК 141.82:329.12

А. Г. Старинец

ЛИБЕРАЛЬНЫЙ СОЦИАЛИЗМ ИЛИ СОЦИАЛЬНЫЙ ЛИБЕРАЛИЗМ

Либерализм — достаточно распространенное идейное, социальное и политическое движение, имеющее достаточно глубокие исторические корни. Ещё в XVII столетии либерализм становится идеологией нового класса, получившего название буржуазный. Новый класс буржуа (от франц. слова bourgeois) в тот период был антиподом правящему высшему сословию (дворянству, духовенству и др.), представляя собой средние слои населения горожан. Естественно, что возникшее течение — либерализм — отставало свободу предпринимательства, с последующим формированием буржуазно-парламентского строя и буржуазной демократии.

Либерализм проявлял себя в разных эпохах, его олицетворяли различные социальные силы. В современной политической литературе либерализм определяется как “теория, согласно которой цель политики состоит в защите прав личности и максимальном расширении свободы выбора” [3, с. 292-293]. Можно встретить и такие характеристики либерализма, как “старый” и “новый”. Первый относится к периоду его зарождения (конец XVIII столетия, особенно в конце XVIII — го — во времени Великой Французской революции). Второй — это трактовка сегодняшнего дня. Кроме того, встречаются такие определения либерализма, как “ранний”, “поздний”, “западно-европейский”, “восточноевропейский”, “международный”. Существуют определения и по социальному признаку (дворянский, мелкобуржуазный, буржуазный и др.) или, например, национальный (характерный для

конкретной нации), или связанный с определенной конфессией (например, христианский) и т. д. [1, с. 241].

В данной статье рассматривается либерализм конца XX - начала XXI века. Либеральные идеи последнего времени взяты на “вооружение” политическими партиями, в том числе находящимися у власти в разных странах и, соответственно, осуществляющих либеральную политику, либо используя её сделанные элементы. В частности, либерализм в новой формации проник в идеологический базис ряда социал-демократических партий. Это направление получило название нелиберальное, а в литературе оно формировалось как “либеральный социализм”. Сам по себе термин соединил два понятия (социализм и либерализм), которые долгое время были абсолютными антиподами.

Разумеется, нельзя позиции социал-демократии, политических партий этого направления упрощенно определять как нелиберальные. Смысл здесь кроется в том, что в новых условиях цивилизационного развития классический капитализм перерос в социал-капитализм. Это определяется центристской (левоцентристской) политикой социал-демократии, которая способствует сближению (социального) и либерального (неолиберального) направлений. Тем более, что в последние годы большинство социал-демократических партий (прежде всего европейских) отказались проводить обобществление средств производства, всех видов собственности и тем самым отошли от марксистской экономической концепции. “Социальный неолиберализм” у политических партий воспринимается как часть их общей теоретической (идеологической) программы, отличаясь лишь подходами: или лево — или правоцентристским.

Следует иметь в виду, что либерализм есть наиболее устойчивая тенденция в развитии европейского сообщества. Многие страны унаследовали в достаточной степени организационные принципы либеральных политических систем, в частности, таких, как плюрализм, свобода индивида, эволюционное развитие, правовые законы и др. Либерализм прочно вошел в практику действий различных партий — как консервативных, так и социал-демократических. В определенной степени в настоящее время такие политические силы используют ценность либерального характера. Такие как индивидуализм, эгалитаризм, универсализм, мелиоризм. Правда, само их толкование в программах

партий имеет отличие. Например, эгалитаризм у одних воспринимается как равенство возможностей, результатов, у других — как равенство общего содержания, предполагающее равенство имущества. (Последнее имеет трактовку Ж.-Ж. Руссо, Г. Бабёф, что предполагало именно имущественное равенство, что в настоящее время воспринимается как утопическая идея).

Возникновение либерализма связано с эпохой Просвещения в тот период его идеи не звучали как утопические. Либерализм сохранял возможности улучшения существующих социальных условий, либеральные идеи предполагали благоприятное развитие в сфере познания, благосостояния, нравственности, в определенной степени и прогресса. Революции во Франции и США создали возможности распространение и закрепление либеральных идей, особенно в части их основополагающей формы, предполагающей равенство.

Что же объединяет социалистические и нелиберальные концепции сегодняшнего дня? В условиях рыночных отношений, а современные социалистические теории допускают их наличие, социал-демократы в своей экономической политике не только фиксируют, но и расширяют возможности активной роли государства. В определенном смысле свободный рынок может конкурировать с государственным планированием. Многие страны уже накопили немалый опыт в этом направлении: роль государства становится всё более заметной в периоды кризисных явлений. В этом случае все действия предпринимателей и государства диктуются конкретным прагматизмом, нацеленным на выполнение экономических, социальных, политических и иных задач.

Непосредственно социал-демократические партии, находящиеся у власти (лейбористы в Великобритании, социал-демократы в Швеции и др.) ведут внутреннюю политику, ориентируясь на выполнение социальных факторов, на которых базируется общий уровень жизни граждан, их социальные возможности в разных сферах (образование, здравоохранение, пенсионное дело и др.). В этом случае можно говорить о социализме, который ставит именно эти задачи.

Что же такое социализм в понимании социал-демократии? Сошлёмся на опыт Социал-демократической рабочей партии Швеции. Уже с начала 1960-х годов социализация капитала в стране обрела новые формы: сначала в виде Всеобщего пенси-

онного фонда, а затем — инвестиционных фондов трудящихся. Но имевшая ранее место идея о полной “социализации заводов” из программы СДПРШ ушла и была замечена новой — ответственностью за собственность, которая должна приниматься постепенно и в той степени, в какой существуют предпосылки в виде компетенции и знаний. Партийные теоретики (Н. Карлеблю, Р. Сандлер, Э. Вигфорс) в своих работах акцентировали внимание на то общее, что объединяет социализм и либерализм. Например, Сандлер писал, что “в своих конечных целях либерализм и социализм в значительной степени схожи. Такими целями являются свобода, благосостояние и выравнивание различий в той степени, в которой это совместимо с дальнейшим прогрессом. Об этом же говорил и Карбель, доставляя, что либерализм развивает мелкобуржуазную ремесленную форму деятельности, а социализм “идёт дальше в реализации этих конечных целей в современных экономических условиях” [2, с. 227].

Ещё одно направление, объединяющее социалистическое и либеральное начало — это участие рабочих (трудящихся вообще) во всех странах жизни общества. Вигфорс в своей статье в газете “Тиден” ещё в 1949 году писал: “Очевидно, что уверенность в будущем является частью понятия свободы... Именно потеря трудящихся свобод в рамках крупных компаний в современной промышленности лежит в основе как протеста социалистов против капитализма, так и требований хлеба и уверенности в будущем”. И далее: “В социалистическом пантеоне идей именно требования свободы ведет дальше всего в направлении коллективной собственности. Не обязательно централизованно коллективизма, но чего-то такого, что последовательно реализует идею воссоединения рабочих с собственностью” [2, с. 228].

Социализм не предмет того же значения частной собственности как либерализм. Для последнего именно она играет ключевую роль в общественном развитии. Подчеркнём, что либерализм и социализм по-разному видят решение проблемы выравнивания распределения продуктов труда, владения собственностью. У либерализма именно собственность должна приобщать индивида к участию в общественной жизни, она обеспечивает его безопасность, независимость, возможность развития и даже существование. Социализм же предполагает привлечение человека к общественной жизни другими способами, прежде всего через со-

знательное восприятие действительности и сознательного принятия всех её форм. Отсюда — при социализме значительно возрастает роль государства, которое превращается в абсолютного монополиста всех ответственных структур.

Уместно привести снова Карбеля, который в одной из своих работ сделал такой вывод: “Итак, становится очевидным, что идея социалистического общества как неподвижной организации в принципе противоречит социал-демократической точке зрения. Столь же легко указать в общем плане на участие каждого человека в жизни общества как на суть требований социал-демократов, мало и трудно, если вообще возможно, конкретно определить, что такое” [2, с. 229].

Таким образом, социал-демократы, проповедующие своей целью социализм, и либералы, использующие социалистические элементы в своих концепциях, двигаются к цели, которая обозначена как “либерал-социализм”. Либеральное мышление сегодня внедряется в сознание социалистов в той степени, насколько у них совпадает восприятие основных критериев лозунг “меньше государства — больше социализма” стал достаточно популярным среди современных социал-демократов. Это означало, что экономическая либерализация ставит во главу угла рыночную координацию процессов, происходящих в экономике в противовес государственной. Отсюда — либеральный социализм можно представить как планомерное усиление рыночных основ в экономическом поле.

Начиная с 1990-х годов в мире происходят процессы, которые отличаются от прошлых лет. Попытки построить новую модель социально-экономического развития общества в равной степени относятся как к либеральным, так и к социал-демократическим правительствам. Всё в большей степени осуществляется либерализация экономических отношений, но, что особенно заметно, либерализация происходит и в сфере политического сознания. Отсюда — взаимозависимость экономики, внедряющаяся на фоне нового мышления. Повсеместное расширение демократии, внедрение демократических норм в практику жизни, закрепление прав личности и возрастающая степень свободы экономических субъектов — это следствие не только либерализации, а и закономерности развития в условиях мировых процессов. В этой связи можно отметить, что социалистические посту-

латы у социал-демократов, частности, выстраиваются не только на сугубо марксистском материалистическом понимании жизнедеятельности человека, но и под воздействием идей Дж. Локка, И. Канта, В. Ф. Гегеля.

Вместе с тем, рассуждая о либерализме западного мира нельзя преуменьшать социалистические положения, существующие в теории, накопленные опытом практически существовавших (и существующих) социалистических структур. Поэтому можно говорить о перспективах либерального социализма, тем более, что современная социал-демократия многократно подтверждала свою способность подстраиваться к сложившемуся условиям и нередко добиваться успехов.

Новые условия — это сочетание глобализации и индивидуализации. Именно эти факторы в значительной степени определяют возможности реальной перспективы. Глобализация означает, что сегодня любое государство уже не может самостоятельно идти вперед, не оглядываясь на то, что происходит в мире. Политические партии, находясь у власти, независимо от их идеологических и политических позиций, пытаются искать приемлемые модели взаимоотношений государства и его граждан. Например, социал-демократы ещё в 1960-х — 1970-х годах пытались освоить модель государства благосостояния, государство всеобщего благоденствия, (*welfare state* — англ.), которое представляло собой политическую систему, “при которой социальная политика становится приоритетной деятельностью правительства и государство принимает на себе ответственность за состояние всех своих граждан...” [3, с. 114]. Правда, по-разному складывались условия осуществления этой политики в разных странах. Но всё же политические партии, независимо от своих идейных принципов, пытались осуществить поставленные задачи. Например, в этом направлении работали как консерваторы, так и лейбористы в Великобритании, сменяя друг друга у руля власти.

Трудности заключались в том, что в условиях постиндустриального общества модель социального рыночного хозяйствования, лежащая в основе функционирования государства благосостояния, требовала больших усилий для адекватного изменения всех государственных, общественных структур, требовала реорганизации политической системы. Возникло множество проблем, которые тормозили реформы, а то и просто их останавливали.

В рамках новой теории, разработанной немецкими и британскими социал-демократами и получившей название “Третий путь”, базовые ценности либеральной демократии не просто признаются — на них ориентируются. В новой эпохе модернизма понятия “класс”, “право”, “труд”, а также “капитал”, “социализм и капитализм” сменяются на понятия “социальная коалиция”, “гражданские обязанности”, “экономика совладения” и наконец, “социальный либерализм”. Разумеется, смена терминов и понятий гораздо проще нового их восприятия, особенно широкими массами граждан. Но все же этическое обоснование демократических норм приходит на смену историко-материалистического. Не случайно один из лидеров левого крыла Лейбористской партии Великобритании призывал источниками лейборизма наравне с марксизмом христианский социализм, фабиянство и радикальный либерализм [4].

Таким образом, социализм становится результатом деятельности различных политических сил в новых условиях цивилизационного развития. Во многих социал-демократических европейских партиях термины “социализм”, “социалистический” повторяются в новой интерпретации, они становятся синонимом понятия “социальная справедливость”. Отказ от осуществления такой политики приводит политические партии к потере голосов на выборах, лишению широкой поддержки электората.

Но есть немало серьезнейших проблем осуществления представленных общественности лозунгов и призывов, в том числе о “либеральном социализме”. Сегодня капитализм конкурентоспособен, ориентирован на достижения в свою пользу и структурно противостоит демократии гражданского общества с его социальными понятиями и требованиями социальной справедливости. Постиндустриальный капитализм не может быть просто суммой марксистского критического анализа, даже разбавленным либеральными понятиями. Очевидно, что нужно время, для того чтобы “либеральный социализм” стал абсолютно реальным явлением в том обществе, которое сегодня существует. Движение, по которому идет этот процесс, может быть интенсивным либо нет — в зависимости от очень многих обстоятельств. Единственно, что нужно иметь в виду: рано или поздно, но человечество придет к тому состоянию, которое можно назвать обществом социальной справедливости.

Литература

1. Человек и общество: Краткий энциклопедический словарь-справочник (политология) / Отв. ред. Борцов Ю. С., научн. ред. Коротец И. Д. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. — 608 с.
2. Создавая социальную демократию. Сто лет Социал-демократической рабочей партии Швеции. — М.: Весь мир, 2001. — 592 с.
3. Политика: Толковый словарь: Русско-английский. — М.: ИНФРА-М, Весь Мир, 2001. — 768 с.
4. <http://www.gromyko.ru/Russian/CPE/alex1.htm>.

Резюме

Автор розглядає проблеми взаємозв'язку ліберального соціалізму та соціального лібералізму.

Рецензент доктор политич. наук, професор А. М. Пойченко

УДК 328.1/.3:342.33

А. А. Давиденко

ПАРЛАМЕНТ И ПАРЛАМЕНТАРИЗМ КАК ЧАСТЬ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Парламент (от англ. parliament, нем. — parlament, франц. — parlement) занимает ключевое положение в системе государственной власти. Его структура, функции, общие и частные задачи к настоящему времени отработаны абсолютно во всех странах мира. Разумеется, есть определённые отличия (по срокам деятельности, количеству депутатов, взаимоотношением с другими ветвями власти, но названию и проч.), но главное — каждой стране парламент выполняет важную задачу власти — формирует, рассматривает и утверждает законы и другие законодательные акты, по которым живёт данное государство. Парламент — всегда выборный высший законодательный орган.

Конкретное слово, определившее само название “парламент” произошло от французского (а точнее — латинского) слова parler — говорить. В полной мере отражает сущность любого парламента — там говорят, обговаривают законы, диспутируют, спорят и т. д. в зависимости от регламента конкретного парламента сам процесс “говорения” может отличаться, но суть остаётся одинаковой.

В чём особенности большинства современных парламентов мира? Во-первых, их формирование зависит от того, каким представляется государство: унитарным, федеративным или конфедеративным. В первом случае формирование происходит на общенациональном уровне, во втором и третьем — также и на уровне субъектов, входящих в состав государства. Во многих странах парламент состоит из двух палат, каждая из которых имеет свои функции и полномочия. Двухпалатная система получила название бикамерализм, однопалатная — монокамерализм [1, с. 9, 75]. В основном такое деление в ряде стран имеет свои традиции, когда структура парламента определялась весьма длительное время сословно-представительским принципом.

Один из старейших парламентов — английский. Он берёт начало от “унтенагемота”, совета знати в англосаксонских королевствах Англии в VI XI веках. Непосредственным событием, определившим парламентское развитие, стало принятие Великой партии вольностей палатой лордов в 1215 году, которая тем самым ограничила королевскую власть. С той поры англичане понимают под борьбой за свободу прежде всего борьбу за суверенитет парламента в противовес абсолютизму королевской власти. И нужно сказать, что именно парламент Великобритании сегодня наделён весьма значительными полномочиями в отличие от ряда парламентов других стран, существующая там с XIV столетия двухпалатная система хотя и претерпевала определенные изменения, но сохранилась до сих пор.

Важным принципом работы парламента, его создания и формирования стал принцип голосования, то есть выдвижение кандидатов в парламентарии. Вся избирательная система, её мировой опыт говорит о том, что она не может быть однозначной на все времена. Например, в той же Англии только в течении XIX века были проведены три избирательных реформы. Менялись технологии выборного процесса, политические силы боролись за свои интересы прихода во власть, всё больше активизировались и использовались различные методы влияния на электорат. Особенно, когда в 1872 году парламента Великобритании ввел закон о тайном голосовании во время выборов депутатов, что способствовало расширению прав избирателей.

Сегодня в конституциях стран мира записан пункт о равноправии участия в выборах. В Конституции Украины в ста-

тьє 71 говорится: “Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення” [2, с. 27]. Равные права участия в выборах мужчин и женщин были приняты далеко не сразу, даже в странах с большим опытом парламентской деятельности. Например, в представлении права голоса в выборах в английский парламент было принято только в 1928 году [3, с. 186]. Впервые ценз о равноправии мужчин и женщин в выборах был принят в Новой Зеландии в 1893 году. Но во многих даже европейских странах ценз о равноправии был введен гораздо позже: во Франции в 1944 году, в Италии -1945 году, а в Швейцарии только в 1971 году [1, с. 128].

Вся система работы парламента определяется совокупностью существующих законов в данной стране, которые в немалой степени ориентированы на собственные национальные традиции, а также мировой опыт. Но в то же время именно в эти законы — заложены интересы различных классов, социальных слоев и группы, которые представляют сегодня политические партии, политические союзы или блоки. В рамках парламентаризма происходит политическая борьба, цель которой получить рычаги власти, или участвовать в долевом её распределении.

Парламентаризм сегодня — это система организации и функционирования верховной государственной власти, характеризующейся разделением законодательных и исполнительных функций. При этом ведущее место в ней занимает сам парламент. Системы парламентского правления существенно отличаются от систем, основанных на принципе разделения властей. Например, в Соединенных Штатах Америки президент и члены Конгресса выбираются отдельно, а штат исполнительной власти назначается президентом из числа лиц, не являющихся членами Конгресса. Поэтому министры подотчётны только президенту (в США нет должности премьер-министра, его функции выполняет вице-президент). В СССР была иная система: в числе депутатов Верховного Совета и Верховных Советов республик были должностные лица, в том числе члены правительства, руководители министерств и ведомств.

Типы парламентского правления различаются также в зависимости от отводимой парламенту конституционной роли, от

выборной и существующей в стране партийной системы. В частности, в Англии парламент обладает неограниченными полномочиями издавать, изменять или отменять любой закон и ни один другой орган, включая суды, не может не считаться с его законодательной деятельностью. В Украине результаты второго тура президентских выборов в 2004 году отменил Верховный суд (даже не Конституционный), что нарушало саму систему законов о выборах, принятых Верховной Радой.

В ряде стран существуют различные ограничения в полномочиях парламента, оговоренные различными законами, и прежде всего конституцией. Так, в Федеративной Республике Германии полномочия национального парламента ограничены федеральной конституцией, которая предоставляет автономную законодательную власть отдельным землям. Есть ограничения в действиях парламента и в других странах — Финляндии, Канаде, Италии и др.

В парламентской практике существует такая форма власти, как парламентская монархия, представляющая такой тип государственного устройства, при котором в стране наряду с монархом (с его формальными функциями главы государства) существует и действует парламент. Например, Бельгия, имеющая статус конституционной монархии. Глава государства — король, по конституции (она принята в 1831 году, пересмотрена в 1893 году, а также в 1920, в 1967-1971 годах) законодательная власть принадлежит парламенту, состоящему из двух палат (палаты представителей и сената). Парламент формирует правительство (с 1945 по 1985 годы сменилось 33 совета правительства), король же лишь утверждает премьер-министра. Парламент же может объявить в стране и “чрезвычайное положение”, как это случилось в 1983 году [4, с. 28, 29]. Конституционными (парламентами) монархиями в Европе является Дания, Испания, Лихтенштейн, Люксембург, Монако, Нидерланды, Норвегия, Швеция.

Положение и права монархов в таких странах различно. Например, в Великобритании законодательная инициатива принадлежит только членам парламента (а не монарху). Парламент обладает правом издавать, изменять или отменять законы, и определяет бюджет, вводит или ликвидирует налоги, дает разрешение правительству на расходование средств. Кроме того, палата лордов осуществляет и судебные функции (осталось по традиции от прежних времен). В свою очередь, лидер политичес-

кой партии, получившей большинство мест в парламенте, становится главой правительства. Хотя само образование правительства оформляется декретом (указом) монарха, имеющим больше формальное значение, которое принимается по установившейся многолетней традиции.

В Люксембурге законодательная инициатива принадлежит великому герцогу (монарху) и лишь потом парламенту. Однако палата депутатов (так называется в Люксембурге парламент) принимает бюджет и осуществляет контроль за деятельностью правительства. Конституцией установлена несовместимость мандата депутата с рядом должностей в государственном аппарате, в том числе с постом члена правительства.

Взаимоотношения законодательной и исполнительной ветвей власти в различных государствах имеют немалые различия. Например, в США взаимодействия Конгресса и президента, являясь стержнем разделённой демократии, нередко осуществляются как постоянное противоборство. Это обусловлено, в том числе, положением Конституции, которая наделила законодательную и исполнительную власти объёмными полномочиями и одновременно определила возможные сдержки и противовесы, влияющие взаимно друг на друга. Тем более, если президент принадлежит к одной политической партии, а большинство в Конгрессе — к другой. Так было во времена президентства Буша-младшего (республиканец) в его взаимоотношениях с парламентом, где большинство имели демократы.

В США президентская (исполнительная) власть обладает значительными полномочиями, в частности, президент имеет “право вето”. Этим правом 43 президента США пользовались 2543 раза, в том числе Т. Рузвельт — 635, Г. Трумен — 250. и только семь президентов, правивших в первом столетии существовавшие государства, таковым не пользовались ни одного раза. Это президенты Дж. Адаме, Т. Джефферсон, Дж. Куинси, Дж. Тилер, З. Тейлор, М. Гилмор, Дж. Карфилд [3, с. 142].

История парламентаризма многозначима и многопланова. Её изучение представляют разделы таких наук, как правоведение, политология, страноведение, политическая история и др. В мировой практике (в исторической и современной) даже самих названий парламентов (и их функций, соответственно) великое множество. Приведем некоторые из них:

- Государственная дума — Российская Федерация, двухпалатный парламент;
- Верховная Рада — Украина;
- Конвент — высший законодательный и исполнительный орган Первой французской республики (1792-1795);
- Кортесы — парламент в Испании;
- Латинг — верхняя палата норвежского парламента (стортинг), Одельстинг — нижняя палата;
- Меджлис — парламент с таким названием в Турции и Иране;
- Сейм — парламент в Польше;
- Альтинг — название парламента в Исландии;
- Великий народный хурал — парламент в Монголии;
- Палата депутатов — название парламента в Италии, Иордании, Мексике, Перу и др. странах;
- Рейхстаг — парламент в Швеции.

Таким образом, система правления, основанная на парламентском правлении, прочно закрепила в человеческом сообществе. Роль парламента велика, но не везде, где есть таковой, существует парламентаризм, определяющий широкую демократию. Только полное взаимоотношение законодательной, исполнительной и судебной властей может стать основой для создания правового государства и гражданского общества.

Литература

1. Шляхтун П. П. Парламентаризм: Словарь-довідник. — К.: Парламентське вид-во, 2003. — 151 с.
2. Україна. Конституція (1996). України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
3. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / Под общ. ред. В. С. Бакирова, П. И. Сазонова. — Харьков: ХПУ имени В. П. Каразина, 2005. — 592 с.
4. Парламенты зарубежных стран. Справочник — М: Политиздат, 1968. — 384 с.

Резюме

У статті розглядаються питання відносно парламента різноманітних стран, парламентаризму у цілому.

Рецензент доктор истор. наук, профессор В. Н. Соколов

СУВЕРЕНИТЕТ США В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В данной статье рассматривается концепция мирового лидерства и суверенитет США, методы и способы его укрепления на современном этапе исторического развития.

Современный мир характеризуется несколькими процессами мирового характера. Наиболее очевидны из них два — глобализация и становление новой мирополитической системы. Эти процессы взаимообусловлены и дополняют друг друга. С одной стороны, глобализация оказывает влияние на становление миропорядка XXI века. С другой стороны, новые геополитические, геостратегические и другие реалии современного мира воздействуют на ход и характер глобализации.

В основе современной глобализации находится единое информационное и экономическое пространство, все главные центры управления которого с помощью Интернета и других единых систем находятся в США. Это позволяет считать, что глобализация в начале XXI в. справедливо расценивается многими исследователями как попытка США реализовать модель однополярного мира, в котором финансово-экономические структуры Америки и ее руководящие политические силы будут осуществлять контроль над мировым производством, мировыми ресурсами и национальной политикой государств. Сегодня не вызывает сомнения тот факт, что наряду с усилением глобализации происходит усиление фактического господства США и использование правящими кругами этой страны процессов глобализации в своих интересах. Процесс глобализации начинает совпадать с процессом американизации.

Тема американского лидерства является важнейшей в современной политологической литературе. Авторы стремятся исследовать ее предельно всесторонне: оцениваются эффективность американской внешней политики, ее влияние на международные отношения в целом, политические, моральные, этические и правовые аспекты внешнеполитического поведения США вообще. Имеются разные точки зрения в отношении роли и места США в глобализирующемся мире.

Впервые идею американской однополярности высказал известный политический мыслитель, деятель неконсервативного движения, корреспондент газеты “Washington Post” Чарльз Краутхаммер. В журнале “Foreign Affairs” за 1990-91 года он написал о “часе однополярности”, но уже в номере журнала “The National Interest” за 2002/03 год, он расширил границы своего тезиса, заявляя, что “час однополярности стал эрой однополярности.” “Преобладание Америки основано на том, что она является единственной страной, имеющей необходимую военную, дипломатическую, политическую и военную мощь, чтобы быть решающим участником любого конфликта в любом регионе по своему выбору”. Право и обязанность США — использовать всю свою мощь для того, чтобы “вести за собой однополярный мир, без стеснения устанавливая правила этого миропорядка и обеспечивая их соблюдение” [1].

Другие авторы также, ссылаясь на беспрецедентную экономическую и военную мощь США, считают установление однополярного миропорядка свершившимся фактом. Аргументы сторонников данной точки зрения таковы. Сегодня сверхмогущество США неоспоримо, поскольку в нынешних условиях у них нет достойных соперников. Россия испытывает большие трудности, и ее реформы — дело не одного десятилетия. Китай и Индия, несмотря на быстрый рост, остаются по многим параметрам развивающимися странами. Япония, являясь экономической сверхдержавой, сравнительно слаба в военном отношении. Европе не хватает политического единства, о чем, к примеру, свидетельствует провал европейской конституции. Исламский мир не в состоянии объединиться и оказать должное сопротивление Америке и Западу в целом. Черная Африка почти не принимается в расчет в силу своей бедности, постоянных этнических, конфессиональных и социальных конфликтов. Латинская Америка, несмотря на бунт отдельных стран, находится в орбите Северной Америки. Следовательно, именно США призваны определять правила глобализирующегося мира.

Необходимо отметить, что американский истеблишмент во главе с федеральным правительством является безусловным сторонником данной точки зрения. Так администрации четырех последних президентов — Р. Рейгана, Дж. Буша-ст., Б. Клинтона и Дж. Буша-мл. строили и строят свою политику исходя из стратегичес-

ких целей глобализации. Итоги президентских выборов в ноябре 2008 года и последующая за ними смена власти в США заставляет усомниться в вероятности существенной переориентации американской внешней политики, т. к. еще в 1999-2000 годах между частью либералов и консерваторов возник и сохраняется до сих пор прочный консенсус по вопросам внешней политики.

Не меньше сторонников у другой, более сбалансированной точки зрения. Она исходит из того, что пока США действительно сохраняют большой отрыв от всех государств мира по своей совокупной силе. Однако есть немало аргументов, свидетельствующих о том, что к середине XXI в. мироустройство будет характеризоваться скорее многополярностью, чем однополярностью.

США уже сейчас не способны к полной гегемонии в сфере экономики, разделяя вершину финансово-экономической пирамиды с Евросоюзом и Японией. Азиатско-Тихоокеанский регион по своей экономической силе сравнялся с США и ЕС в суммарном валовом национальном продукте. Увеличивается роль и значение региональных объединений. Центром глобального значения становится Китай. Быстро развивается Индия. Растет число стран, не питающих симпатий к Америке, которые обрели ядерное оружие или находятся на пороге его производства. Возрастают амбиции региональных держав — Ирана, Пакистана, Бразилии, Мексики, Турции. При всех своих претензиях Америка не в состоянии победить в борьбе за мировое господство. На первый план выходят новые угрозы, которые США не могут решить собственными силами. Мегатеррористический удар 11 сентября вынудил Америку искать сочувствующих и союзников. Безудержное применение США военной силы усиливает антиамериканские настроения. “Старая Европа” и другие не будут бесконечно терпеть нажим и высокомерие США, самонадеянность их силы, когда они не воюют, а наказывают, не оккупируют государства, а освобождают их. Так что “американизация” глобализирующегося мира во все большей мере будет наталкиваться на противодействие.

Остается спорным также вопрос об эффективности данного лидерства, о том, насколько успешной является деятельность США по строительству нового мирового порядка в интересах развитых стран Запада (в первую очередь — самих Соединенных Штатов). Значительная часть мирового сообщества не принимает идеи о способности американского типа демократии служить

универсальным образцом политического устройства для всех стран мира. Сомнениям подвергнуты и сами “американские ценности”, и право Америки регулировать мировую политику единолично или откровенно навязывать свое мнение другим государствам мира. Осуждение вызывают методы строительства нового порядка. Реальность опровергает претензии на универсальность таких теоретических положений, как “устаревание государственного суверенитета”, т. к. объявляя идею суверенитета государства устаревшей, сами Соединенные Штаты не отказываются от своего суверенитета, а, наоборот, действуют таким образом, что усиливают его, причем за счет суверенитета многих других субъектов мировой политики. В литературе также отмечено, что в середине 2000-х годов в мире стало заметным массовое разочарование политикой Соединенных Штатов. Многие страны не согласны считать угрозами для себя то, что считают таковыми политики в Вашингтоне — ядерные программы Северной Кореи и Ирана, радикальные исламские движения, авторитаризм вообще как международно-политический феномен.

В целом, многие аналитики отмечают кризис сверхдержавности и исполнены пессимизма по поводу судьбы единственной глобальной державы, напоминая, что все без исключения великие империи и государства прошлого, пережив период зарождения и расцвета, в конечном счете приходили в упадок и погибали. Таков, очевидно, закон не только природы, но и человеческих сообществ.

Дискуссия продолжается, но, тем не менее, совершенно очевидно, что сегодня глобализация — это объективное явление современности, в ходе которого параллельно идут два процесса: её усиление и усиление фактического господства США.

Тема глобализации и американского лидерства связана на наш взгляд с не менее актуальной проблемой современности — проблемой государственного суверенитета. Главным с точки зрения проблемы государственного суверенитета следствием процессов глобализации является противоречие между нарастающей экономической и политической взаимозависимостью стран и народов с одной стороны и сохранением за государством права самостоятельно и по своему усмотрению решать собственные проблемы с другой. Включение государств в глобализм ведет к его утрате, поскольку они становятся всё более зависимыми от

внешних сил, от центра глобальной политики, т. е. от США. Национальные государства утрачивают своё значение и не могут по отдельности конкурировать с американским гигантом. В современном мире государства все в большей степени вынуждены поступаться частью своих прерогатив, будучи ограниченными в принятии политических решений. Сегодня можно согласиться с утверждением политологов о том, что абсолютного суверенитета в мире уже нет ни у одного государства, но есть такие, их совсем немного, которые все же обладают реальным суверенитетом. К ним, безусловно, относятся США.

В начале XXI в. произошла смена администрации США — вместо либеральных демократов к власти пришла коалиция правых консервативных республиканцев и “неоконсерваторов”, которые провозгласили решительный отказ от ограничения суверенитета США в важнейших для всего международного сообщества вопросах [2].

Роль важнейшего средства достижения целей международной политики американские аналитики отводят военной силе. Ежегодно эта страна тратит на военные нужды пятьсот миллиардов долларов (семьсот с учетом операций в Афганистане и Ираке) и имеет мощнейшие в мире армию, флот и ВВС. США стали организатором и фактическим главнокомандующим агрессии НАТО в Югославии в 1999 г. Объявленной целью было “предотвращение гуманитарной катастрофы в Югославии, поощрение демократии и защита прав человека”, однако фактически под прикрытием этих формулировок предпринималась попытка конструирования такой мировой системы, которая ясно дала бы сигнал мировой общественности, что США не остановятся перед силовым воздействием на те страны и народы, которые будут отклоняться от линии, задаваемой ими в мировом развитии. И хотя ни одна из задач, поставленных накануне вторжения в Югославию, так и не решена до сих пор, самовольное право на военные действия США навязали миру де-факто, не очень заботясь о его обосновании де-юре.

Администрация Джорджа Буша-младшего воспользовавшись террористической атакой в 2001 г., радикально повернула американскую общественную систему в сторону военно-силового воздействия на мир в попытке выстроить мировую систему, беспрекословно подчиняющуюся Вашингтону. Президент Буш выс-

тупил с политическим заявлением, в котором предложил всему миру альтернативу: “кто не с нами, тот против нас”. Дж. Буш фактически объявлял зоной американского интереса весь мир.

Развитым странам Севера предлагалось сотрудничать в борьбе с терроризмом и в других сферах международной жизни, но под руководством США. Бен Ладена и других деятелей исламских террористических организаций пока так и не поймали. Зато были осуществлены военные акции в Афганистане и Ираке. Старший научный сотрудник Центра Оборонной Информации Джон Ньюхауз отмечает, что проблема Ирака состояла не в борьбе с терроризмом. США нужно было продемонстрировать свою способность быстро уничтожать противника и приучить мир к безнаказанности своих действий. Однако, как в Афганистане не свершилось полного покорения, так в Ираке не получилось подлинной победы. И сегодня американские военные и подразделения войск НАТО из различных европейских стран несут колоссальные потери в Ираке.

Обращает на себя внимание тот факт, что Соединенные Штаты и раньше много раз осуществляли военное вмешательство в небольшие страны. Однако в прошлом Вашингтон всегда ссылался на какую-либо форму легального обоснования своих акций и признавал принципы суверенитета и невмешательства во внутренние дела других стран. В начале нового тысячелетия США отбрасывают эти принципы, выдвигая вместо них утверждение, что интересы их собственной безопасности являются главенствующими. Таким образом, американцы провозглашают право вмешательства во внутренние дела независимых государств, нарушая при этом их суверенитет.

Все действия США и, особенно, агрессия против Ирака однозначно показали, что свой глобальный порядок американцы строят исключительно на принципе единоличных решений и узурпации и в основе действий США стоит, прежде всего, прямая военная сила. Глобальный порядок по США не направлен на решение проблем всего человечества. Они решают свои внутрикорпоративные проблемы за счёт остального мира. Очевидно, что у Соединенных Штатов на сегодняшний день достаточно военной мощи, чтобы выиграть любую войну, но явно не достаточно ресурсов для достижения политических целей и влияния, о чем свидетельствуют попытки стабилизировать ситуацию в

ряде регионов планеты. Политического влияния Вашингтона также недостаточно для того, чтобы эффективно купировать самые опасные процессы в современном мире. США не только не способны предотвратить обретение ядерного оружия Индией и Пакистаном, но и воспрепятствовать развернутой Исламабадом активной торговле компонентами ОМУ и технологиями его производства. При всем своем могуществе Америка бессильна и в том, что касается разрешения одного из ключевых конфликтов современности — арабо-израильского.

Безусловно, такие действия США привели к тому, что на современном этапе они переживают период беспрецедентного падения своей популярности, на которой еще недавно основывалось их международное влияние. В результате событий последних лет престижу и влиянию Вашингтона нанесен ощутимый ущерб.

Возможен ли отказ Соединенных Штатов от борьбы за однопольярный, т. е. “американский” миропорядок? Маловероятно. Их трудно свернуть с взятого курса на глобальное доминирование. Прежде всего потому, что американской политикой движет американская экономика и она может существовать как успешная, только если увеличится число зависимых от нее стран, находящихся в неравном подчиненном положении по отношению к США и их целям. Совершенно понятно, что сегодня для того, чтобы обеспечить нынешний уровень жизни и нынешний экономический рост Соединенным Штатам необходимо иметь беспрепятственный доступ ко всем ресурсам Земли. Это не значит, что они сегодня намерены потратить все из них. Но им нужна перспектива и уверенность, что, если в одном из районов осложнятся политические условия или произойдет естественное истощение ресурсов, и у них возникнут трудности со снабжением, они смогут легко переключаться на другой район.

В общественных дискуссиях и в публичном анализе американцы отрицают эту цель проводимой ими политики. Но кто бы не пришел к власти сегодня, он вынужден будет считаться с этой неумолимой реальностью и продолжать политику двухпартийного согласия по реализации целей и задач американского господства.

В заключение необходимо сказать, что, конечно, США — это единственная в современном мире сверхдержава, но не единственная держава. И если Соединенные Штаты будут вести жесткую одностороннюю политику, они тем самым ускорят конец своего

доминирования и разрушат свою возможность формировать глобальный порядок. Как неспособность в конечном итоге политически разрешать мировые проблемы, так и разразившийся мировой экономической кризис свидетельствуют о том, что США теряют статус мировой сверхдержавы. Мир становится многомерным, в нем уже существуют мощные центры силы, с которыми невозможно не считаться.

Российский политолог и знаток американской политики Юрий Давыдов справедливо заметил, имея в виду политику США: “В нынешних условиях, отмеченных демократизацией международных отношений, трудно себе представить, чтобы какое-то одно государство могло бы или даже хотело бы взять на себя имперские функции, стать над всеми и навязывать всем остальным странам свое виденье мира, существующих в нём проблем и способов их разрешения. С этим бы просто никто не согласился, и уж точно с этим никто бы не справился, а система международных отношений, функционирующая на такой основе, просто постоянно давала бы сбой. Следовательно, Соединенные Штаты, даже если они хотят провести свою линию в вопросах мирорегулирования и создания нового мирового порядка, не могут игнорировать мнения других государств... В нынешних условиях Соединенные Штаты.... не в состоянии быть абсолютным гегемоном, обладающим монопольным правом на истину” [3].

Исходя из сказанного, есть все основания полагать, что в условиях фактически однополярного мира происходит не только наступление на государственный суверенитет как таковой, но и предпринимается попытка использовать объективные глобализационные процессы в интересах США. Политика, проводимая ими, также показывает, что сохранение и укрепление национального суверенитета гарантирует в современном мире обладание мощными вооруженными силами и ядерным оружием. В связи с этим проблема роли и места суверенного государства в современной системе международных отношений представляется не только предметом научного осмысления и прогнозов, но и проблемой реальной политики. И то, как она будет решена, покажет, какой путь выбрало человечество в своем развитии.

Литература

1. Krauthammer Ch. The Unipolar Moment Revisited — United States World Dominance // The National Interest. — 2002, winter.

2. Долгополова Н. А. Правые республиканцы в Вашингтоне: Влияние на внешнюю и военную политику администрации Буша-младшего. — М.: Медиа-Пресс, 2003.
3. Давыдов Ю. П. Норма против силы. Проблема мирорегулирования. — Москва.: Наука, 2002.

Резюме

В статті досліджується проблема суверенітету США в період глобалізації.

Рецензент доктор полит. наук, профессор А. А. Чемшит

УДК 321.7 (477)

Т. К. Ступіна

КОНСЕНСУСНА ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Україна має в короткий термін сформувати сучасну, максимально ефективну політичну систему, здатну забезпечити поступальний розвиток країни. З цією метою необхідно здійснювати політичну реформу, тобто глибокі якісні перетворення у всіх сферах суспільного життя — економічній, соціальній, політичній, духовній.

Для успішного реформування модернізації держави необхідно досягнути три основних консенсуси (між правлячими та опонуючими політичними силами):

- по відношенню до минулого розвитку суспільства (“уникнути полювання на відьом”, прагнути до примирення переможців і переможених, відносно затишшя полеміки з приводу переоцінки колишніх режимів правління);
- у встановленні часових норм обміркування, в умовах політичної свободи, цілей суспільного розвитку;
- у визначенні правил політичної гри правлячого режиму.

Термін консенсус останнім часом набув широкого поширення. Сьогодні кожен поважаючий себе політик, суспільний діяч, науковець, аналітик і навіть, простий рядовий громадянин, не буде вважати себе повноцінною частиною громадянського суспільства у випадку, коли при зручній нагоді не використовує момент і не закличе всіх громадян до консенсусу, толерантності. Проте сам факт того, що наше суспільство, якщо не може ще

діяти у рамках толерантності, використовуючи як засіб консенсус, то хоча б прагне говорити на цю тему і має можливість це робити, не може не викликати поваги.

Політичний консенсус належить до таких інструментів політики, які мають універсально-прикладний характер, незалежно від панівної ідеології, риторики, а також від ставлення до нього суб'єктів політичного процесу. Консенсус — це те, до чого повинна хоча б деколи вдаватися людина, яка вступила у відносини з іншими індивідами з питань влади. Тим більше, як зауважує дослідник Баталов [1], коли це суспільство з високим рівнем суперництва, то воно може понести істотні втрати, якщо не відкриє деякі методи залагодження гострих соціальних суперечок. Причиною того, що в нас відсутній досвід співпраці у рамках консенсусу вже вкотре є спільна тоталітарна спадщина. Тим більше, що це було чужим тоталітарній ідеології та практиці. Чи могли співіснувати об'єктивні дослідження реальних протиріч політики, пошук та обґрунтування способів досягнення згоди на основі взаємних поступок з однієї сторони і пропаганда тоталітарною державою нетерпимості до інакомислення, простоти і схематизму політичної країни світу з іншої сторони?

Як доцільно зауважують дослідники цієї проблематики Варламова і Пахоленко [2] слово консенсус (*consensus*) походить від латинського *consentio*, яке, у свою чергу, утворилося від дієслова *sentire* (відчувати, думати, розуміти), за допомогою приставки *con*, що має значення спільної, взаємної дії. Тобто, фундаментальне значення слова консенсус означає спільність почуттів, думок, взаєморозуміння. Сучасні словники дають різноманітні тлумачення цього терміну: як спільна згода по спірних питаннях; думка, якої дотримуються всі або більшість; спільна, одностайна згода; спільна думка, переважаюча думка. Як бачимо, визначення досить туманні і протилежні. Проте, у більшості випадків термін консенсус все-таки вживають у двох основних значеннях:

1. Наявність єдності у поглядах двох чи більше суб'єктів щодо ключових аспектів соціального порядку, що виявляється у єдності дій [6].
2. Метод, спосіб, форма, процедура відпрацювання й прийняття колегіальних рішень, шляхом узгодження позицій сторін, досягнення погодженості думок, віднайдення прийнятих для всіх формулювань [7].

Стосовно консенсусу як певної практичної системи, то він не передбачає активної згоди з боку кожного рядового громадянина з будь-якого питання. Згода може проявитися у пасивній формі. Головною властивістю будь-якої форми згоди є загальне визначення норм і цінностей, які об'єднують людей. На думку дослідника Хенкіна [8] у демократичних суспільствах розрізняють три найважливіші напрямки можливої згоди:

1. Кінцеві цілі розвитку суспільства (свобода, рівність, добробут), які складають структуру уявлень, що домінує в даному суспільстві;
2. Правила гри або процедури;
3. Конкретно політичний курс.

Відповідно до цього, напрямки згоди створюють між собою рівні політичного консенсусу:

1. Перший рівень — консенсус на рівні суспільства або так званий базовий, основний консенсус;
2. Другий — процедурний;
3. Третій — згода з питань тактики владних установ і даного політичного курсу, або так званий теперішній.

Перший рівень передбачає наявність у демократичному суспільстві однорідної політичної культури, в якій будуть закладені основні базові цінності суспільства. У протилежному випадку в суспільстві домінує фрагментові, гетерогенна політична культура, яка роз'єднує людей і несе в собі загрозу демократичним цінностям. В Україні цей етап, необхідний для встановлення базового консенсусу, не відбувся в силу своєї історичної незавершеності. Кожен історичний етап, який розпочинався на території України не отримав свого історичного оформлення — гетьманські часи, Центральна Рада, радянська епоха. За ті періоди часу не встигла сформуватися політична культура, яка б могла провести свої традиції до наших днів. Складність ситуації, в якій перебуває сьогодні Україна, посилюється ще одним сучасним фактором — глобалізацією. Не маючи своєї оформленої політичної культури український політичний процес підпадає під вплив новітніх світових, глобальних тенденцій — інтеграція як політична так і економічна. Посилений захист прав і свобод індивіда, вимоги толерантності та інше. До цього ще

додається відкрита і прихована експансія Західних політичних, демократичних цінностей на ще несформований організм України.

Наступний другий рівень встановлює правила гри (наприклад, виборчого процесу). Процедурні правила фіксуються в конституціях, нормах, законах, які регламентують застосування владних повноважень. В основі цих правил має лежати порядок реалізації консенсусу. Для демократичного суспільства правилом реалізації консенсусу є принцип більшості або так званий мажоритарний принцип. Проте, Варламова і Пахоленко пропонують враховувати невелике, але дуже важливе зауваження, що принцип консенсусу складається з двох основних моментів: по-перше, підтримка рішення більшості тих, хто бере участь у його прийнятті; по-друге, відсутність заперечення проти прийняття рішень з боку хоча би одного з учасників. Отже, процедурний консенсус є неодмінною умовою демократії. Базовий консенсус може бути результатом цільового процедурного консенсусу, оскільки протягом останнього формується політична культура, її традиції. В Україні сьогодні можна говорити лише про закладання фундаменту для процедурного консенсусу. Конституція, нормативно-правові акти будуть лише фантомами поки за ними не будуть стояти конкретні дії, які спиратимуться на закони.

Третій рівень консенсусу представляє собою двох головних суб'єктів — офіційна влада і опозиція. Оптимальна форма консенсусу в даному випадку — це побудова відносин між ними шляхом дискусії. З часу незалежності українська політика намагалася торувати цей шлях. Проте, специфічний стан української опозиції, яка фактично і до сьогодні продовжує вважати себе не рівноправним учасником діалогу влада — опозиція, а перебуває у тривалому стані “Дисидента”, що передбачає розгляд політичних відносин у сфері наша-чужі, друзі-вороги, ми-вони. Така сфера не передбачає взаємозв'язку з владою по лінії діалогу. Опозиція передбачає обов'язкове завоювання влади, а то й просто активну участь у виробленні політичних рішень Дисидентство, навпаки, за своєю ідеологією не потребує влади і тому в демократичному суспільстві скочується на маргінес. Саме таке відбулося і в Україні, коли Дисидентство не перейшло у площину політики, не зайняло місце опозиції, і тим самим не започаткувало інституту опозиції в Україні. За такої ситуації влада, не отримавши противаги почала набувати рис авторитарності.

А тому сьогодні про жоден з етапів, рівнів консенсусу в Україні не може йти мова.

Система консенсуальної демократії є складною, вона вимагає дотримання певних загальноприйнятих і випробуваних умов згоди терпимості суперників один до одного та до інакомислення. Важливою складовою для демократичного суспільства є технологія досягнення консенсусу. Російський науковець Зеркін [4] виділяє три основних етапи реалізації цієї технології. По-перше, це аналіз спектру політичних інтересів та сил на політичній арені, які їх презентують. По-друге, виявлення меж тотожності і розбіжності, об'єктивного збігу і протиріччя, пріоритетних цілей та цінностей діючих політичних сил відповідно, обґрунтування спільних та пріоритетних цінностей, на основі яких можлива згода. В Україні така ситуація, за якої ці два фактори не набрали чітких обрисів на політичній карті держави. Схожість, збіг, однакові пріоритети українських політичних партій не залишають вільного простору для їхнього аналізу. Закрадається сумнів, що саме певні ідеї, а не інші мотиви стали основою для утворення партій, оскільки при значній схожості програм, цілей, ідей партії в Україні могли б давно об'єднатися у кілька блоків, а не продовжувати ділитися. Нарешті, по-третє, мусить відбутися системна діяльність інститутів влади та суспільно-політичних організацій з метою забезпечення суспільної згоди стосовно норм, механізмів і шляхів регулювання політичних відносин та досягнення тих цілей, які визнані суспільно значимими.

Окремі дослідники для проблеми консенсусу — Грозіцька Т. [3] — переконані, що Україна має продовжувати орієнтуватися на консенсусну модель демократії, незважаючи на відсутність деяких обов'язкових складових консенсусної демократії (коаліційний уряд на партійній основі, двопалатний парламент, федеративний устрій, гарантоване представництво меншин у парламенті і надання їм права вето).

В сучасній Україні принцип консенсусу наразі не знайшов необхідного практичного втілення. Якщо не враховувати законодавчо обумовленого консенсусного прийняття рішень окремими колегіальними державними органами, то ступінь впровадження механізмів “правління згоди” у політичну систему є недостатнім. І причиною цього є не лише загальні проблеми перехідного суспільства з важкою спадщиною тоталітарного минулого (соціальна

неструктурованість, слабкість еліт, відсутність досвіду консенсусного дискурсу тощо). Присутнє й свідоме уникання більшістю політичних сил і лідерів консенсусних норм з огляду міркування політичної кон`юктури [9].

Несприятливу для порозуміння атмосферу створюють перебіг виборчих кампаній, що задає конфронтаційного алгоритму відносинам між владою та опозицією, як під час виборів, так і після виборів, а також наявна схема формування виконавчої вертикалі. Отже, в нашій країні принцип консенсусу потребує на невідкладне застосування передусім у виборчих технологіях та взаємодії Президента і парламенту при кадровому комплектуванні урядових структур [9].

Однак слід пам'ятати, що громадянська згода недосяжна виключно шляхом інституційних перетворень. Іншою необхідною її умовою є наявність загально визначених національних ідеалів, що мають складати той фундамент, на основі якого й відбуватиметься демократичне узгодження різних суспільно-політичних позицій. Тому розробка і пропагування такої консолідуючої системи цінностей мають стати ще одним напрямком державної політики та неурядової діяльності в царині національного порозуміння, не менш важливим ніж інституційне реформування.

Українське суспільство поки ще проходить новий трансформаційний етап свого демократичного розвитку, тому використання нових демократичних засобів консенсусу та компромісу бездоганно є цінним і важливим в житті нашої держави [5].

Запропоновану “консенсусну модель” врегулювання конфліктів і досягнення політичної стабільності в українському соціумі на основі аналізу програмних положень політичних партій за соціально-економічними, ідеологічними, культурними чинниками треба неодмінно втілювати в сучасних умовах процесу демократизації. Успішне проведення політичної реформи як максимум потребує громадського консенсусу, а як мінімум — пошуку політичного компромісу між владою і опозицією.

Отже як підсумок можна сказати, що досягнення в Україні політичної стабільності (однієї з найважливіших категорій в політиці) може відбутися тільки тоді, коли в суспільстві будуть діяти певні загальноприйняті умови системи консенсуальної демократії. Тому зараз в умовах кризи доцільно чинному діючому

уряду, верхівній раді та представникам опозиційного уряду сісти за круглий стіл переговорів і на професіональному рівні розробити антикризові заходи подолання кризової ситуації в країні, та як найшвидше застосувати їх в реальному житті, що криза не заглиблювалась далі в суспільстві. Із засобів масової інформації ми бачимо, що Верховна Рада і опозиція (а саме Володимир Литвин та Віктор Янукович) 7 лютого спробували зробити кроки до діалогу, компромісу і погодилися продовжувати домовлятися активізувати структурні проекти з приводу подолання кризи в державі. Було б доцільним президенту й прем'єр — міністру приєднатися зі своїми антикризовими рецептами та усіма силами прийняти спільну позицію, щодо врятування країни з кризи. Українське суспільство обов'язково знайде можливість виходу з важкого кризового стану і не допустить дефолту в Україні, але й владі треба прагнути до згоди. Україна має бути самодостатньою, стабільною та успішною державою в світі, бо на її території мешкає 47 мільйонів працездатних порядних людей, які достойні “європейського рівня життя”. Якою прикрою не виглядала б політична криза, вона не зможе затьмарити позитивні досягнення України.

Література

1. Баталов Э. Политическая культура современного американского общества. — М., 1990. — С. 233.
2. Варламова Н., Пахоленко Н. Общественный консенсус: подходы к проблеме // Государство и право. — 1992. — № 9. — С. 3.
3. Грозіцька Т. Консенсусна теорія демократії — оптимальна модель для України: // Нова політика. — 1998. — № 5. — С. 33-36.
4. Зеркин Д. Основы политологии. — Р., 1997. — С. 325-328.
5. Ішмуратов А. Конфлікт і згода. — К., 1996. — С. 116-123.
6. Політичний енциклопедичний словник. — К., 1997. — С. 164-165.
7. Політологія: Словник термінів і понять. — К., 1996. — С. 88-89.
8. Хенкин С. “Три консенсуса” на пути к демократии // Полис. — 1993. — № 3. — С. 188-191.
9. Консенсус як принцип сучасної демократії // <http://www.lib.ua-runet/inode/17515.html>.

Резюме

В статье рассматривается консенсусный принцип современной демократии, а так же применение этого способа в политическом процессе с целью достижения стабильности политической системы в Украине.

Рецензент доктор истор. наук, профессор В. Н. Соколов

УДК 3.086:32(477)

В. А. Шаглы

УКРАИНСКАЯ ЭЛИТА И ЕЕ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИКИ

Следует отдать должное элите Украины — за немногие годы независимости сделано многое. Украинское государство состоялось во всех формальных измерениях: независимость, суверенитет, неприкосновенность границ, равноправный член многих международных организаций. Удалось урегулировать острые конфликтные ситуации, прежде всего, с Крымом, приобрести безъядерный статус, принять Конституцию.... Но кроме достижений есть и серьезные промахи нашей элиты. Вместо того чтобы консолидировать общество, решать его проблемы и вести за собой правящая элита это не делает, а максимально использует в борьбе за власть разобщенность общества и его неготовность к жизни в условиях свободы и независимости. Все это привело к социальной апатии и неверию, что своими силами можно что-либо изменить. При этом раскладе очень высокой оказывается цена приобретенного и также высока вероятность последующих потерь общества.

По данным опросов “Центра Разумкова” [5] подавляющее большинство граждан считают, что в Украине не соблюдаются права гарантируемые Конституцией, прежде всего, право на достойный жизненный уровень, на охрану здоровья, на уважение и достоинство человека, право на труд, на социальную защиту и прочие фундаментальные права. Продолжает расти количество нищих, уменьшается продолжительность жизни. Идет потеря населения как при войне. Возникает вопрос: кто сегодня является политической элитой и почему так мало делается властью? Правящая элита нередко пользуется искусственной поддержкой граждан. Нуждаясь в компенсации общественного признания, пользуется формальными признаками элитарности: покупка бла-

городных титулов, тиражи собственных произведений и т. д. При этом, таким образом, мы можем наблюдать пренебрежение общественными интересами: бесконтрольность, безответственность, непрозрачность в действиях нашей элиты. В результате между властью и обществом растет пропасть.

Одна из проблем преследующая нашу элиту — это то, что еще не произошло изменение “критической массы” [5] политической элиты. Ведь в основном, почти все представители ее это выходцы из партийной советской номенклатуры. Хотели бы или нет, они принесли с собой старые ценности и смогли предложить обществу только то, что близко ей самой. А для представителей “новой буржуазии” главной задачей, оказалось, конвертировать власть в собственность — и в еще большую власть. Все это привело к тому, что стратегический курс Украины, как во внутренней политике, так и во внешней остался неопределенным. А значительная часть бывшей коммунистической элиты вообще не восприняла идею “независимой Украины”. Опасность кроется в том, что в Украине все идет к тому, что организовываются две нации, между которыми нет общения, а лишь малое представление об обычаях, мыслях и чувствах друг к другу, на разные манеры и живут по разным законам. Всем выше сказанным, правящая элита развращает общество, это ведет к коррозии моральных ценностей и снижает моральный порог у молодежи. Молодежь начинает думать, что достичь элитарных позиций можно, пренебрегая нормами морали.

Значимость элиты для консолидации общества велика. Политическая элита является публичной, то есть образцом для общества. Общество, даже критикуя и ругая элиту, все равно берет с нее пример как с образца. Политическая элита необходима в принципе для формулирования национальной идеи с целью интеграции общества, объединение нации — это приоритет по отношению к любым интересам, но, прежде всего, высокие требования по отношению к самим себе. “Политическая элита для того и существует в любом государстве, чтобы не только предлагать обществу пути развития, как во внутренней, так и во внешней политике, но и нести ответственность за принятые решения...” [4]. К политической элите относятся профессиональные политики высокого ранга, наделенные властными функциями и полномочиями, высшие государственные служащие

участвующие в реализации политических программ. Авторитетность элиты — это условие ее пребывания у власти. Правящая элита должна быть легитимна. Цель демократии — дать возможность править тем, кто достоин этого. Сегодня первая задача элиты предполагает построение правового государства ориентированного на экономику и достойный уровень жизни населения, защиту частной собственности, развитие гражданского общества, а также обеспечить авторитет для национальных интересов на европейской и мировой арене. А самое главное — вывод из системного кризиса.

На роль действительно новой элиты претендует оппозиционная политическая элита. Сам факт наличие политической оппозиции, оформленной и представленной в парламенте, уже сказывается положительно. Существование оппозиции активизирует общество. Свидетельствует о наличии альтернативных взглядов. Создает возможности контроля над действиями парламента и других государственных институтов. Делает власть более прозрачной и что особенно важно — формирует институт ответственности. “...понятие “политической ответственности” задействует сразу две сферы: политики и этики. Реальная (а не только прокламируемая и воображаемая) политическая ответственность как минимум триединая: это ответственность за чуткость, восприимчивость к вызовам времени, вызовам общества, в котором живешь и, следовательно, ответственность за своевременную постановку, четкое формулирование назревших или надвигающихся проблем (значит, политик, безусловно, должен обладать способностью к анализу); далее, ответственность за принимаемые решения...” [2]. В свою очередь электорат оценивая ответственные действия элиты и оппозиции, является мерой их ответственности. Но к несчастью наша оппозиция, так же как и власть склонна к агрессивности по отношению к оппоненту и действует такими же методами (не отказываясь и от силовых моментов). Отсутствует готовность к компромиссу, нет нейтрального изложения информации о событиях в оппозиционных СМИ. Между властью и оппозицией идет война на уничтожение. А общество каждый раз надеется, что что-то изменится в лучшую сторону, если они поменяются местами.

Но стоит ли слишком строго судить нашу политическую элиту, ведь она отображает нас. Это маленькая копия данного

общества. Мы эту элиту выбрали, уполномочили и потакаем или молчим по поводу ее действий. Хотя никто не предлагал нашим правителям брать на себя непосильную ношу. Очень важно помнить о взаимной ответственности. Ведь часто критикуя безответственность элиты, мы забываем о своей общественной ответственности перед ней. Но об этом очень хорошо помнят и при необходимости спекулируют представители власти. Например: “Политическая элита Украины понимает необходимость внесения изменений в Конституцию, но боится ответственности. Поэтому хочет, с помощью референдума, переложить ответственность за обновленный текст Конституции на народ” [2]. Большинство граждан заявляют, что не будут принимать участия в акциях протеста даже при преступном пренебрежении властью правами граждан, не говоря уже о нарушении демократических процессов. Поэтому элита не опасается последствий своей безответственности. Но ведь при демократии обязанность и право править берут на себя добровольно, поэтому политическая ответственность за результаты должна перейти в другую плоскость и называется уже правовой ответственностью. Но так как это право править делегировало общество, значит, и общество также несет ответственность за результаты правления тех, кому оно предоставило власть.

Степень ответственности политической элиты дискутируется постоянно, особенно в переходные моменты развития общества — а именно в необходимости ответить на вызовы времени. Политическая элита — те, у кого есть власть и привилегии, и она автоматически отвечает за развитие и сохранение нации. Принять на себя ответственность — прежде всего, вести себя в соответствии с принципами, а не с обстоятельствами.

Но не все так уж плохо, в каждом обществе как у любого сознательного организма есть совесть — в данном понимании “совесть нации”. Этому понятию сложно дать определение, но совесть нации существует. Это элита — люди различных профессий: духовная творческая научная интеллигенция, а мы знаем насколько наше украинское общество богато поэтами, философами, художниками.... Они воспринимают всю боль общества, профессионально владеют словом, образом лозунгом, способны обратиться как к совести, так и к уму. Имеют силу воли и духа брать на себя обязанность и право говорить от имени тех, чьи

права под угрозой. Эта элита является предохранителем против злоупотреблений как со стороны тех, кто правит, так и против бессмысленного бунта тех, кем правят.

Но почему совесть нации молчит? Прежде всего, ей не дают аудиторию умышленно. Идет ее обнищание, ее монографии и другие труды печатаются маленькими тиражами. И самое страшное — около 6000 интеллектуалов выехали за границу, а многие сменили профессию, чтобы выжить. Мы это называем никак иначе, как “утечка мозгов” или “совести”. Кроме этого при, казалось бы, всеобщей бесконтрольности многие уверены в наличии строгой цензуры. Центр Разумовского сообщил, что 62 % опрошенных журналистов заявили, что столкнулись с цензурой. Но надежда не только на творческую элиту. Многие из высокопоставленных чиновников согласны жить по принципам, а не по интересам, жить по кодексу чести и достоинства, как это было принято в дворянстве. “Принципы формируются в первую очередь за счет появления новых образцов поведения в обществе” [5]. И таких чиновников все больше.

Можно выделить самые важные проблемы взаимной безответственности. Главный вызов для Украины касающийся демократических ценностей оказался не внешним, а внутренним. Процесс демократизации происходит не естественным путем — не снизу вверх, а наоборот, сверху вниз. К тому же на вызовы нынешняя правящая элита так и не смогла достойно ответить, хотя времени и полномочий было достаточно. Так и общество, оказавшись на длительное время оторванным несколькими поколениями от традиции демократии, культуры частной собственности, чувства собственного гражданского достоинства не было готово со всей ответственностью спросить выполнения обязанностей со своей элиты. Не сумело сформировать механизмы ответственности политической элиты перед обществом за взятые на себя обязательства реализации принятых программ. Но если взять цифры разграбления государства правящей элитой, то вряд ли стоит винить ее в неготовности проведения рыночных реформ. Поэтому необходимо напомнить, что элита неоднократно брала на себя различные обязательства перед другими государствами и не выполняла их, создав нашему государству имидж ненадежного и непредсказуемого партнера. Так и не смогли найти консенсус по поводу путей достижения стратегической цели. Не

сформулирована до сих пор национальная идея, которая сплотила бы всех граждан Украины. И проблемы эти сейчас слабо решают, они по сути дела законсервированы до удобного времени. Кроме этого, наша беда, что ссылаемся на зарубежный опыт, а так длительно — опасно, ведь он не всегда работает в наших условиях. В нынешней создавшейся политической ситуации между политическими силами ведется война “всех против всех” — это отбрасывает наше государство назад.

Предполагается два выхода из сложившейся ситуации.

1. Консервация нынешнего состояния общества и как результат жесткий авторитарный политический режим (но ведь мы от него столько времени убегаем), поэтому остается только следующий вариант.
2. Прорыв к демократическим ценностям, что откроет нам перспективу не только для объединения с Европой, но и ко многим другим благам. Но в этом случае представителям власти придется пойти на уступки обществу. Прежде всего, формировать средний класс (ведь до сих пор он не сформирован). Ведь средний класс это та часть общества, которая как раз и в силах сформировать институт ответственности — этого то и боится власть. Ведь это приведет ее к сопротивлению авторитарным методам управления.

В такой сложной ситуации как спасение может быть только вера в будущее. Как сказал Фридрих Шиллер: “Во что мы верим — то еще не потеряно”. Важны активные действия всего общества. Прежде всего, каждому гражданину необходимо серьёзно относиться к выборам. Это в свою очередь автоматически повлияет на формирование ответственности партий и блоков за выполнение своих программ. Необходимо попытаться обеспечить честные прозрачные выборы, независимость СМИ, сотрудничать с международными наблюдателями. Обеспечить политический нейтралитет силовым ведомствам. Обеспечить для всех равные правила в этой игре. Прислушаться к голосу духовной творческой элите, этим вернуть голос “совести нации”. Необходимо определиться, что мы все-таки строим, и какова наша национальная идея. Составить договор о взаимном ограничении. Ведь демократию почему-то многие воспринимают как вседозволенность, а это не так, путают, наверное, со свободой выбора.

Политическую элиту необходимо омолодить новым поколением. Постсоветская элита не в состоянии ответить за прорывные реформы в силу многих обстоятельств (даже не зависящих от нее). Ведь советские стереотипы сильно влияют на формирование национальной идеи.... Управленческая элита, если стремится играть роль политического класса обязана владеть политической культурой, при этом нести правовую и моральную ответственность за состояние дел в области, которой они руководят. Только в этом случае мы можем достичь успеха.

Литература

1. Гасанова И. Кто ответит за страну? // Политика. — № 20 (117) — 21 мая. <http://www.expert.ua/articles/8/0/3858/>
2. Небоженко В. Украинская элита хочет переложить ответственность за новую Конституцию на народ // <http://www.rambler.ru/news/0/0/11052461.html>. — 28.08.2007, 17:55.
3. Семенов Н. О политической ответственности // <http://www.nmby.org/pub/050905/respon.html>. — 06.09.05.
4. Тарасюк Б. Разговоры о референдуме по вступлению в НАТО — попытка части политической элиты избежать ответственности // РБК-Украина. — 28.01.2008, 17:09. — <http://www.rbc.ua/rus/newslines/2008/01/28/300469.shtml>.
5. Украина в XXI веке: вызовы для политической элиты // http://razumkov.org.ua/article.php?news_id=314. — 2003, 15 ноября.

Резюме

В статті українська еліта постає як важливий чинник її відповідальності в умовах сучасної політики.

Рецензент доктор. полит. наук, профессор С. Д. Василенко

УДК 323.21(477)

Т. П. Балута

ГРУППЫ ИНТЕРЕСОВ КАК СУБЪЕКТЫ ПОЛИТИКИ

Институты государственно-политической власти осуществляют свое воздействие посредством политической деятельности. Основная форма деятельности, которая представляет собой осу-

ществление политической власти, реализуется как субъект — объектных отношений. Взаимодействие, которое составляет ткань политической жизни, представляет собой реализацию политической воли через содействие управляющих на управляемых. В общем плане активная политическая сила, как правило, власть, выступает в качестве субъекта политики, а люди, подчиняющиеся власти, воспринимающие политическую вою, и подчиняющиеся ей, считаются объектом политики

Цель данной статьи исследовать формы, виды и направления субъектов политики и группы интересов в политике, а так же взаимоотношение их в условиях трансформации общества

В любом сложно организованном обществе люди всегда отличаются друг от друга как по врожденным, так и по приобретаемым в процессе жизни характеристиками. В той мере, в какой они обладают одинаковыми чертами и свойствами, они образуют группы — различие же между этими группами создают тот уровень общественной дифференциации, который может иметь самые серьезные политические последствия.

Вопрос о том, как реально осуществляется власть: народ, лидер, партия, группа, — имеет чрезвычайно важное практическое значение для определения эффективности формы правления и для понимания политики. Образно политику можно представить как театр, на сцене которого действуют актеры. Значение тех или иных персонажей различно: одни актеры играют главную роль, другие — второстепенную, третьи — заняты в массовых сценах. В жизни общества политические взаимодействия государства, партий, элит, лидеров, избирателей осуществляются на основе политических ролей и функций. Различные субъекты политики играют различные роли и выполняют неодинаковые функции в политической жизни, по этому общественная значимость выполняемых ролей и функций по-разному оценивается в обществе.

Отражением первостепенной роли субъекта в отношениях власти является широко распространенное в повседневном языке отождествление власти с ее носителем. Так, говорят о решениях власти, о действиях власти и т. п., подразумевая под властью управленческие органы.

Субъект определяет содержание властного взаимодействия через приказы, команду, распоряжения, в котором предписывается поведение объекта власти, указываются или подразумеваются

поощрение и наказание за выполнение или не выполнение команды. От характера содержащегося в приказе требований во многом зависит отношение к нему исполнителей. Субъекты политической власти имеют сложный, многоуровневый характер. Ее первичными акторами являются индивиды и социальные группы, вторичными — политические организации, субъектами наиболее высокого уровня, непосредственно представляющие во властных отношениях различные группы и организации, — политические элиты и лидеры. Так, например лидеры нередко, отрываются от масс и даже от собственных партий [1].

Люди, субъекты политики по-разному вовлечены в социальные процессы общества. Американский политолог Г. Алмонд следующим образом различал субъектов политики по характеру их участия в политической жизни: 1) те, кто делает это полностью бессознательно и стихийно; 2) те, чье сознание в ней полусознательно, то есть с пониманием ролей как изначально заданных, неоспоримых, при безусловном подчинении им; 3) вполне сознательные участники, проводящие собственные интересы и ценности.

Лидер в переводе с английского (leader) означает “ведущий”, “указывающий путь”. Особое значение лидеров в истории подчеркивал Ф. Ницше, который писал: “Цель человечества лежит в его высших представителях... Человечество должно неустанно работать, чтобы рожать великих людей — в этом, и ни в чем ином состоит задача”. Кто и что все таки дает лидеру право руководить другими людьми, какими мотивами он руководствуется в своей политической деятельности?

Социальная значимость, функции и весь облик лидера прямо зависят прежде всего от характера политического строя и политической системы. В каждой сложноорганизованной политической системе, как правило, существуют определенные механизмы, опосредующие отношения граждан и государства. Существенная роль среди них принадлежит группам интересов и политическим партиям, отличающимися между собой целями и методами деятельности, ресурсами влияния на власть и другими характеристиками.

Как показывает опыт, именно переплетение интересов групп, их различные связи взаимоотношения оказывают существенное воздействие на содержание политических процессов. Характер влияния групп на политику определяется, прежде всего, сохра-

няющимися между ними различиями в обладании теми или иными ресурсами, которые они могут использовать для защиты своих интересов. Другими словами, в качестве своего важнейшего источника политика имеет реально существующее расслоение населения, которое характеризует неравенство общественного положения групп.

В настоящее время в отечественной политической науке наблюдается устойчивый интерес к проблеме групп интересов. К анализу деятельности тех или иных групп интересов обращаются в своих работах В. Барков, А. Колодий, В. Полохало, Ф. Рудич, Г. Щедрова и другие. Такой интерес обусловлен все более возрастающей в стране ролью различного рода групп, во многом определяющих и характер взаимоотношений между обществом и государством, и характер самой системы власти. Ассоциативные группы представляют собой добровольные объединения, специализирующиеся на представительстве интересов и нацеленные на решение определенных задач.

Исследователи указывают на три наиболее важные характеристики ассоциативных групп интересов [3].

Во-первых, организованность. Ассоциативные группы интересов в ходе своей активности формируют определенные организационные структуры, которые вырабатывают единые стандарты и осуществляют координацию их деятельности. Организации групп интересов могут существенно различаться по своим размерам и длительности существования. Это могут быть и общенациональные организации и структуры местного масштаба.

Во-вторых, одинаковость стремлений. Деятельность современных ассоциативных групп интересов предполагает осознанное единство мотивов и целей социального взаимодействия в рамках тех структур. Люди соединяются в группы интересов подобного рода не в силу своих традиционных, например, семейных, социальных связей, а потому, что потребность взаимодействия возникает у каждого индивида как результат рационального восприятия оснований и условий своей автономной структуры социального действия. Принадлежность к ассоциативным группам интересов выявляет также и однородность политической культуры индивидов.

В-третьих, использование институтов государственного управления для реализации своих целей. Ассоциативные группы ин-

тересов ориентированы на сотрудничество, а не конфронтацию с наличными институтами государственного управления. Именно это и отличает их от протестующих групп, состоящих из тех, кто совершенно не принимает существующий социальный порядок.

Группы интересов играют наиболее существенное значение в современных политических системах. Они способствуют адекватной и понятной для адресата артикуляции интересов, их деятельность создает атмосферу доверия и сотрудничества между политическими структурами и обществом в целом.

В Украине по состоянию на начало 2008 года количество общественных организаций зарегистрированных Государственным комитетом статистики Украины составило 54862 (в это число совокупно включаются международные, всеукраинские, местные организации, их филиалы и отделенные структурные подразделения) [4].

Основными сферами общественных отношений, в которых наиболее ярко позиционируют себя отечественные неправительственные организации являются: работа с детьми и молодежью — 44 %; социальные проблемы — 38 %; защита прав и свобод — 31 %; распространение гражданского образования — 28 %; культура и искусство — 15 %; политика, законодательство — 15 %; экология, защита окружающей среды — 8 %; охрана здоровья, медицина — 8 %. Преобладающее большинство неправительственных организаций Украины работает одновременно в нескольких сферах.

Деятельность значительной части действующих неправительственных организаций сосредоточена на защите общественных интересов и лоббировании (42 %), учебно-консультационной деятельности (41 %). Предметом деятельности 35 % неправительственных организаций является распространение информации, 34 % — образование, 31 % — предоставление социальных услуг, 23 % — исследования и аналитика, 20 % — правовая помощь, 17 % — благотворительность, 13 % — разработка общественно-политических рекомендаций, 12 % — реабилитация; 8 % — администрирование грантовых программ.

Значительный сегмент украинских неправительственных организаций активно позиционирует себя в сфере оказания социальных услуг. Среди наиболее известных из них — Украинский фонд социальных инвестиций, Всеукраинская общественная организация “Женский консорциум Украины”, Центр помощи “Человек”. Социальные проекты, которыми занимаются многочис-

ленные неправительственные организации, направлены на разрешение проблем наиболее уязвимых групп населения — детей-сирот; детей и взрослых с особыми потребностями; пожилых людей, требующих посторонней помощи; людей, живущих с ВИЧ/СПИД; людей, зависимых от алкоголя и наркотиков и т. п.

Один из наиболее важных каналов влияния неправительственных организаций на выработку государственной политики — наблюдение за формированием органов государственной власти благодаря контролю избирательного процесса. Наиболее распространенными видами деятельности, которые осуществляются неправительственными организациями во время избирательных кампаний являются: информационно-мобилизационные акции (информирование избирателей про разные аспекты избирательной кампании и избирательные права граждан, мобилизация избирателей и активизация их участия в выборах); правозащитная деятельность (консультирование избирателей и участников избирательного процесса относительно методов защиты их избирательных прав); мониторинговая деятельность (наблюдение на соблюдением избирательного законодательства, наблюдение на избирательных участках непосредственно в день голосования, проведение электоральных социологических исследований); просветительская деятельность (правовая и организационная подготовка наблюдателей) [5].

В условиях глобализации и перехода к информационному обществу общемировой тенденцией стает все более активное привлечение к выработке государственной политики неправительственных аналитических центров (НАЦ). Усиливается роль НАЦ, как производителя качественного и общественно востребованного продукта, и в Украине.

Основными предпосылками общественного авторитета неправительственных аналитических центров является действительно независимый характер их исследований; наличие штата высококвалифицированных специалистов; открытость и прозрачность в работе; заметное присутствие в информационном пространстве; готовность к сотрудничеству как с общественностью, так и с органами государственной власти.

За годы деятельности, завоевали себе репутацию известных и авторитетных такие аналитические институции, как Украинский центр экономических и политических исследований

им. А. Разумкова, Ассоциация молодых украинских политологов и политиков, Институт политики, Международный центр перспективных исследований, Украинский независимый центр политических исследований, Институт трансформации общества, Институт массовой информации и другие. Всего, по подсчетам Украинского центра экономических и политических исследований им. А. Разумкова, в Украине действует свыше 380 НПО, которые позиционируют себя как исследовательские структуры.

Главными функциями, осуществляемыми неправительственными аналитическими центрами в сфере разработки и реализации государственной политики, являются: определение стратегических проблем общественного развития, поиск и анализ возможных сценариев их разрешения; исследование текущих политических проблем и разработка рекомендаций для органов власти относительно их разрешения; независимая экспертиза законопроектов, правительственных программ, властных решений; сотрудничество с государственными учреждениями в разработке стратегических документов развития страны и отдельных сфер общественной жизни (разнообразных программ, концепций, стратегий и т. д.); разработка и публичная презентация законопроектов и стратегических документов, альтернативных официальным; мониторинг выполнения властных решений, оценка их эффективности и последствий; исследование общественного мнения и динамики общественных настроений; комментирование и экспертная оценка политических процессов и текущих событий для средств массовой информации.

Однако, в целом, неправительственные аналитические центры и органы власти еще не достигли высокого уровня эффективности в своем сотрудничестве. Основными препятствиями на пути достижения этой цели являются следующие: отсутствие заинтересованности у органов государственной власти в таком сотрудничестве; низкая информированность представителей властных структур про деятельность неправительственных аналитических центров и про их возможности; неправительственные аналитические центры не всегда могут своевременно предоставить интеллектуальный продукт необходимого качества, или же не имеют опыта его успешного продвижения [6].

Одной из форм влияния неправительственных организаций на формирование и реализацию государственной политики яв-

ляется участие в работе общественных советов и коллегий, существующих при центральных органах власти. Позитивную роль в активизации их создания и деятельности сыграло Постановление Кабинета министров Украины от 15 октября 2004 г. № 1378 “Некоторые вопросы обеспечения участия общественности в формировании реализации государственной политики”. В соответствии с этим постановлением, общественные советы имеют статус консультативно-совещательного органа при органе власти и создаются с целью осуществления координации мероприятий, связанных с обеспечением проведения консультаций с общественностью по вопросам формирования и реализации государственной политики.

В целом палитра неправительственных организаций в Украине довольно многокрасочна. Это, пожалуй, одно из наиболее ценных явлений современной украинской действительности, поскольку оно отражает процесс самоорганизации различных социальных групп с их специфическими интересами. Вместе с тем, неправительственные организации в большинстве своем еще слишком слабы, чтобы оказывать серьезное влияние на формирование и реализацию государственной политики. В развитии этих организаций, в расширении их влияния на политические институты видится важнейшая составляющая укрепления демократии в Украине.

Литература

1. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию: Уч. пособ. — Москва. — 2006. — С. 94-97, 152-156, 111-115.
2. Мухаев Р. Т. Политология: Уч. пособ. — М., 2006. — С. 101, 122.
3. Гончаров Д. В., Гоптарев И. Б. Введение в политическую науку. — М.: Юристъ, 1996. — С. 115.
4. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за галузями економіки та організаційно-правовими формами господарювання станом на 1 січня 2008 року // <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002-2006 роки: Звіт за даними дослідження / Л. Паливода, О. Кікоть. — К.: БФ “Творчий центр Каунтерпарт”, 2006. — С. 14, 22, 23.

6. **Форми участі неурядових організацій у виробленні та реалізації державної політики.** -Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May08/01.htm>.

Резюме

В статті розглянуто проблемні питання відносно існування в політичному житті суб'єктів політики та групи інтересів в Україні, аналіз форм, видів і напрямки їх діяльності.

Рецензент доктор економ. наук, професор С. А. Матвеев

УДК

І. П. Черінько

ЄВРОПА ЗА ВИБОРОМ: ПОЛІТИКА НОВИХ ЛЕЙБОРИСТІВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЩОДО РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНА

Велика Британія, як один з провідних гравців міжнародної арени, постійний член Ради Безпеки ООН, член ядерного клубу й один з фінансових центрів світу завжди викликала неабиякий інтерес. Незалежна Україна має доволі потужну школу британістики. Проблематику зовнішньої політики Великої Британії досліджували М. Білоусов, В. Вербовський, Г. Гончаров, А. Грубінко, В. Крушинський, В. Майко, С. Пик, Н. Яковенко, Л. Ямпольська. Серед російських дослідників політику нових лейбористів Великої Британії вивчали Е. Бадьян, Ю. Борком, А. Валуєв, Л. Бунькова, Л. Кузьмічова, С. Перегудовим, Е. Шавальова. Європейську політику Великої Британії досліджували Д. Брункевич, І. Буданова, Н. Капітонова. Серед британців проблематику європейської політики своєї вітчизни опікувалися С. Балмер, С. Джордж, Е. Скотт, К. Фезерстоун, К. Лорд, А. Мей, Д. Пітерсон, Д. Юрвін.

Однак проблематика політики уряду нових лейбористів щодо розширення Європейського Союзу видається вельми малодослідженою темою, і не менш актуальною, й вимагає ґрунтовної наукової розробки.

В. Крушинський свідчить: враховуючи прийняття Україною національної стратегії, кінцевою метою якої є повномасштабна інтеграція до європейських та євроатлантичних структур, аналіз

та оцінка політики Великобританії в інтеграційних процесах становить безперечний інтерес для державних органів та структур України, відповідальних за реалізацію її зовнішньополітичного курсу в рамках вищезгаданої стратегії [3, с. 2].

Велика Британія завжди займала особливу позицію з — поміж інших членів Європейського Союзу. Будучи активним противником федералізації ЄС, концентрації надмірних повноважень в руках наднаціональних інституцій, і, в такий спосіб, значного обмеження компетенції суверенних держав — членів ЄС, Велика Британія активно підтримує антифедералістські тенденції в європейській спільноті. А найбільш бажаного результату тут можна досягти шляхом розширення Європейського Союзу, оскільки прийняття нових членів до ЄС унеможливиловатиме його централізацію. Л. Ямпольська зазначила з цього приводу: зовнішньополітична стратегія Великої Британії спрямована на сприяння розширенню Європейського Союзу за рахунок країн Східної та Південно-Східної Європи, що мало на меті на деякий час загальмувати поглиблення інтеграційних процесів. Але країна вимагала підведення під таке розширення відповідної законодавчої бази, оскільки до вступу в ЄС, з точки зору британських урядів, на середину 90-х років були готові лише Чехія та Словенія; механічна інкорпорація інших кандидатів призвела б до збільшення бюджетних витрат на вирівнювання національних економік [6, с. 13].

В. Крушинський зазначив: європейська політика Великобританії являє собою специфічний комплекс внутрішньополітичних та зовнішньополітичних принципів, норм та стратегій, реалізованих в умовах динамічно змінюваного європейського інтеграційного середовища. Така складність європейської політики Великобританії в якості об'єкту дослідження зумовлює не лише різноманітність аналітичних підходів до вирішення конкретних наукових завдань, але й наявність конкуруючих методологічних підходів до вирішення складних наукових проблем, які водночас не виключають один одного [3, с. 8].

Російський дослідник А. Валуєв вважає, що Велика Британія є опонентом і противагою франко-німецькому альянсові у Європейському Союзі, що ставить собі за мету перетворити ЄС на федеральну державу. Водночас Велика Британія набагато глибше за інші європейські держави є інтегрованою до структури євроатлантичної безпеки. Тому Велика Британія традицій-

но не бере участь у тих ініціативах, в яких би вона не відіграла провідної ролі та навіть не мислить про можливість передачі свого ядерного потенціалу в розпорядження ЄС (так же само, як і Франція), вбачаючи в НАТО роль монополіста у питаннях колективної оборони. Водночас уряд нових лейбористів Великої Британії є активним прибічником спільної європейської безпекової й оборонної політики, але тією мірою, якою вона йде однією дорогою з трансатлантичними ініціативами [8, с. 19].

На сьогодні Велика Британія є ще достатньо далекою від того, щоб зробити для себе стратегічний вибір: бути з Європою чи лишатися з Америкою [12].

В контексті формування своєї політики щодо європейської спільноти спостерігається протиріччя національного та наднаціонального рівнів. В. Крушинський зазначає: результатом співвідношення цих двох складових стала розробка специфічних принципів британської європейської політики, а також певне спотворення поширених в європейському інтеграційному просторі принципів задля їх адаптації до виконання специфічних завдань британської європейської політики [3, с. 12].

Новим лейбористам деякий час вдавалося брати участь на рівних у дискусіях стосовно інституційних реформ та розширення Європейського Союзу, проте достойної альтернативи федералістським ідеям у лейбористів так і не знайшлося, як і інституційних можливостей протистояти натиску сформованого альянсу Німеччини та Франції, що його гегемонія у ЄС є відчутною [8, с. 19].

В. Крушинський зазначає: спроби Великобританії зблизитися з європейськими партнерами, перш за все Німеччиною та Францією, з тим, щоб використати тісні стосунки з останніми в тактичних цілях з тим, щоб вирішити на свою користь питання реформування ЄЕС, зазнали невдачі через нестачу спільних інтересів в ЄЕС. Співпадіння таких інтересів мало ситуативний характер, а самі спільні інтереси ніколи не утворювали сталих та багатовимірних комплексів, що могли стабілізувати партнерство з провідними континентальними країнами та зробити останніх більш схильними захищати інтереси Великої Британії [3, с. 18].

У оборонному вимірі європейських інтеграційних процесів Велика Британія, на відміну від Франції та Німеччини, які відстоюють ідею наділення Євросоюзу функціями в галузі оборони, вбачає у ЄС європейську опору НАТО. Л. Ямпольська зазначає:

серед зовнішньополітичних пріоритетів Сполученого Королівства слід виділити активізацію співробітництва з США у сфері озброєнь, проведення оборонної політики, яку регулюватиме НАТО, незважаючи на лояльне ставлення адміністрації США щодо створення автономної європейської оборони [6, с. 13]. У британській науковій думці виділяються два головних напрямки осмислення ролі і місця Великої Британії в європейських інтеграційних процесах: єврооптимістичний та євроскептичний.

Отже, якщо принципом ЄС є поглиблення та розширення, то принципом Великої Британії у її відносинах з Спільнотою є розширення замість поглиблення. Причому, в цьому питанні позиція правлячої лейбористської партії цілком збігається з позицією їхніх попередників в уряді й конкурентів на виборах — консерваторів. Лиш партія ліберальних демократів, відродження якої дає підстави говорити про трансформацію політичної системи Великої Британії з двохпартійної в трьохпартійну, виражає певний оптимізм щодо наднаціональності інституцій Європейського Союзу. В. Крушинський писав: із створенням Європейського Союзу, членом якого стала Великобританія, провідні британські політичні партії дедалі більше ставали європейськими. Із залученням в орбіту політичного тяжіння континенту позначилося на політичних програмах, основних завданнях партій. Також саме це спричинило розкол в партіях. Але з іншого боку, саме завдяки “європеїзації” провідних політичних сил Великої Британії, почала змінюватися політична культура країни та збагачуватися за рахунок європейських ідей її політична традиція [3, с. 19].

Лейбористська партія вже на початку 1990-х рр. Обійняла проєвропейські позиції, і лейбористський кабінет Блера активізував співпрацю в політичній та безпековій сферах. Збереження політики протидії федералізації та розширенню повноважень комунітарних інституцій залишалося ознакою британської політики і в другій половині 1990-х рр. Оскільки відповідало незмінюваним елементам політичної культури Великобританії, що ставила питання про збереження неподільності національного суверенітету як принципово важливе завдання своєї європейської політики. Але в цілому за правління лейбористів позиція Великобританії в європейському інтеграційному процесі стала творчою, а протиріччя перейшли з принципових у тактичні.

Політична співпраця в ЄС, її зовнішньополітичний та безпековий складники, для Великої Британії найтісніше пов'язані з проблемою федералізації інтеграційного простору [3, с. 21].

Тому, з теоретичної точки зору, позиція Сполученого Королівства відносно розширення ЄС є доволі вигідною для України й може вселяти у нас певні надії. Приєднавшись до європейського співтовариства Велика Британія отримала можливість активно впливати на процеси європейської інтеграції. Від самого входження до європейських інтеграційних структур Велика Британія обрала для себе інтеграційну концепцію “Європи за вибором”, або різношвидкісної інтеграції, що зумовлювалося як особливими відносинами Сполученого Королівства з США, так і впливом Співдружності Націй, держави якої мають преференційний режим у відносинах з Великою Британією, особливою позицією Британії серед європейських держав. Розширення Європейського Союзу у 2004 та 2007 рр. підтвердило на практиці теоретичні конструкції.

З приходом до влади нових лейбористів Велика Британія отримала реальну можливість переглянути так звану ізоляціоністську стратегію щодо Європейського Союзу, яка спостерігалася перед тим, та запропонувати новий формат співробітництва, щоб вступити у XXI ст. разом [8, с. 5].

Керуючись своїм традиційним підходом до європейської інтеграції та до процесу розширення Європейського Союзу, Велика Британія схвально сприйняла безпрецедентно широкомасштабне розширення Європейського Союзу навесні 2004 р., внаслідок чого Європейська Спільнота поповнилася десятьма новими членами.

Однак не можна забувати й про те, що особлива позиція Великої Британії на теренах Європейського Союзу завжди була помітною завдяки жорсткому фінансовому прагматизму Великої Британії стосовно бюджету європейської спільноти. Не маючи наміру надто занурюватися до європейських інтеграційних процесів, Велика Британія доволі скептично ставиться до покладених на неї фінансових видатків в межах Європейського Союзу. Не дивно тому, що часів свого головування у ЄС у 2005 р. Велика Британія запропонувала скоротити видатки новим державам — членам в такий спосіб, що десятка новоприйнятих у 2004 р. держав недоотримає до 14 млрд. євро, що їм вони були обіцяні напередодні приєднання до Європейського Союзу.

Наслідки розширення Європейського Союзу у 2004 р. видалися для Великої Британії доволі суперечливими. З одного боку, спостерігався вельми значний ріст трудової міграції до Великої Британії мешканців східноєвропейських держав, що зумовило економічне зростання і покрило дефіцит на ринку робочої сили. Однак масова міграція громадян новоприйнятих східноєвропейських держав до Великої Британії зумовила також значні проблеми у сфері охорони здоров'я, освіти та соціальних послуг.

В цілому ж за останні чотири роки до Великої Британії емігрували понад мільйон мешканців східноєвропейських держав — членів ЄС. Шалені міграційні потоки від європейських новобранців спостерігалися й відносно фактично усіх аксакалів європейської єдності, не тільки Британії. Деякі аналітики взагалі порівнюють ці події з великим переселенням народів, що спостерігалось в Європі опісля знищення варварами Римської Імперії [13].

Британським урядом були проваджені навіть спеціальні інструкції з переліком заборонених речей, що видаються кожному мігрантові на в'їзді до країни, оскільки деякі порушення, що є цілком нормальними у країнах Східної Європи, вважаються серйозними злочинами у Великій Британії.

Водночас, через надто високий рівень захворюваності на туберкульоз у державах Центрально-Східної Європи, Велика Британія висунула вимогу обстеження та пред'явлення емігрантами відповідної медичної довідки про відсутність захворювання. Натомість уряд Великої Британії значно розширив програму надання допомоги з боротьби з туберкульозом, перенісши її основну міць з країн Африки до Східної Європи.

Уряд Великої Британії хоча й передбачав масову міграцію трудівників до Туманного Альбіону, натомість не вжив жодних рішучих заходів з упередження цього, хоча мав вдосталь часу на те та й усі юридичні і політичні важелі для того. Можна сміливо прогнозувати, що у разі вступу України до Європейського Союзу почнеться новий виток виїзду з нашої держави кваліфікованих кадрів, активне полювання на яких вже почалося з запровадженням з боку ЄС “блакитних карток” [10]. Продовжуючи свою політику спротиву федералістським тенденціям на теренах Європейського Союзу, Велика Британія вітала новий виток розширення Європейського Союзу на Схід у 2007 р., що передбачав

входження до Європейської Спільноти двох нових членів — Республіки Болгарія та Румунії.

Слід зауважити, що розширення Європейського Союзу, особливо за рахунок східноєвропейських держав, що стали на шлях демократії після визволення з-під тоталітарно-комуністичного гніту, є украй вигідним для Великої Британії не тільки з політичного боку крізь призму протистояння антифедералістським тенденціям у ЄС. Велика Британія має головні стратегічні пріоритети, на забезпечення яких є спрямованою її як зовнішня, так і внутрішня політика, і найбільш оптимальним шляхом забезпечення їх є міжнародна кооперація на засадах дружності та взаємовигідності. Основними завданнями для Великої Британії є:

- 1) боротьба з глобальним тероризмом та розповсюдженням зброї масового знищення;
- 2) боротьба з міжнародною злочинністю, в тому числі наркоторгівлею, торгівлею людьми та відмиванням грошей;
- 3) упередження та врегулювання конфліктів шляхом перебудови міцної системи міжнародного співробітництва;
- 4) перебудова ефективного та глобальноконкурентноздатного Європейського Союзу;
- 5) підтримка британської економіки та безпеки шляхом просування відкритої глобальної економіки, науки та інновацій та гарантування стабільного постачання енергоресурсів;
- 6) сприяння стійкому розвитку та зменшенню бідності шляхом просування принципів дотримання прав людини, демократії, ефективного управління та захисту навколишнього середовища;
- 7) управління міграційними потоками та боротьба з нелегальною міграцією;
- 8) надання високоякісної підтримки власникам британських паспортів за кордоном, особливо у кризових ситуаціях;
- 9) забезпечення ефективного управління британськими заморськими територіями [9].

Таким чином, якщо включення до Європейського Союзу нового члена сприятиме просуванню та успішному вирішенню цих завдань, Велика Британія вітатиме входження такої держави до лав ЄС.

Велика Британія виступила одним з ідейних ініціаторів політики “гуманітарної інтервенції” та агресії супроти Югославії,

повністю підтримавши тут Сполучені Штати Америки. Югославська криза, фактично, зруйнувала ту систему безпеки, яка склалася, й стала символом нового світового порядку, заснованого на праві сили [8, с. 18]. Іракська криза 2003 р. стала логічним продовженням такої політики Великої Британії, і деякою мірою віддалила її від Європи, де все ж переважала точка зору щодо необхідності узгодження питання можливих бойових дій у Раді Безпеки ООН.

Враховавши попередній досвід розширення ЄС та гостру внутрішньодержавну критику через надто відкриту міграційну політику, британський уряд ужорсточив в'їзд мігрантів на територію держави, мотивуючи це захистом від малокваліфікованої робочої сили та необхідністю боротьби з тероризмом.

Як зазначає А. Валуєв, офіційні представники Великої Британії брали доволі активну участь у роботі Конвенту над проектом Європейської Конституції, що була покликана оновити нормативно-правову базу Європейського Союзу. Всупереч установленій логіці нові лейбористи з доволі помітним ентузіазмом сприйняли деякі ідеї й положення європейської конституції, що вона з-поміж іншого дозволяла прийняти й закріпити нові правила гри у Європейському Союзі й значно посилювала національний компонент інтеграції. Тим не менше неочікуваний провал референдумів у Франції й Нідерландах офіційний Лондон сприйняв спокійно, відклавши питання ратифікації конституційного договору на більш пізній термін [8, с. 20].

Потрібно наголосити, що світова фінансова криза внесла своїх корективів до теми трудової міграції на європейських теренах. Через масове скорочення робочих місць чимало східноєвропейських гастарбайтерів стали змушеними вертати додому. Так, з осені 2008р. спостерігається доволі відчутний відтік трудових мігрантів з Великої Британії через втрату роботи ними. На більшість з них нічого особливо доброго на вітчизні не чекає, однак засобів лишатися в Туманному Альбіоні в них нема.

У цьому ракурсі наслідки світової фінансової кризи видаються вельми вибухонебезпечними і для України. Адже чи не сім мільйонів наших співвітчизників на сьогоднішній день з торбиною блукають по Європі у пошуках шматка хліба. Тому, враховуючи вищезазначене, можна цілком очікувати, що здійсниться нарешті рожева мрія нашого Президента — заробітчани на-

решті почнуть масово вертати до своєї Батьківщини. От тільки наслідки цього будуть непередбачуваними, оскільки деякі аналітики прогнозують вже у 2009 р. понад п'ять мільйонів безробітних в Україні.

Хоча, як навчали нас стародавні китайці, у кожному злі є часточка доброго. Адже через відтік українських нелегальних мігрантів з Європи відносини України з тамтешніми країнами значно потеплішають. Велика Британія, наприклад, послідовно заявляє, що готова до спрощення візового режиму з Україною лише в тому разі, якщо наша держава поверне до себе нелегальних мігрантів з Великобританії.

Беручи до уваги головні критерії оцінки загального ступеня розвитку держави, зокрема валовий внутрішній продукт на душу населення, рівень корумпованості гілок влади, зрілість та розгалуженість демократичних інститутів, ступінь розвитку громадянського суспільства, загальну структуру економічного господарювання та рівень ринковості економіки тощо, можна зробити сміливий висновок, що Україна була більш достойним кандидатом на прийняття до Європейського Союзу у 2007 р. При цьому стати членом ЄС з 1 січня 2007 р., разом з Болгарією та Румунією, або ж замість них, нашій державі завадили як непрості внутрішньополітичні перипетії, так і головний камінь спотикання для України на її шляху до об'єднаної Європи — великі розміри України порівняно з новоприйнятими до ЄС державами, а також порівняно велика чисельність українського населення, і велика частка в ньому сільських жителів, що можуть стати бездонною діжкою для бюджету Європейського Союзу, враховуючи домінування у його видатках витрат на фінансування спільної сільськогосподарської політики Європейського Союзу.

Можна прогнозувати, що після відставки Тоні Блера з посади голови уряду Великої Британії особливо помітної зміни зовнішньополітичного курсу Великої Британії, і її позиції щодо розширення ЄС зокрема, очікувати не слід. Однак поступово спостерігається цілеспрямований поворот зовнішньої політики Великої Британії від США в сторону єдиної Європи, що можна пояснити невдачами у Іраку, терористичними атаками тощо [8, с. 21].

Та все ж серед держав — членів ЄС превалює точка зору, що з розширенням ЄС-2007 Європейський Союз наразі вичерпав свої можливості щодо розширення (двері зачиняються). Тому

прийняття до лав ЄС Балканських держав — Албанії і колишніх югославських республік не передбачається найближчими роками. Переговори з Туреччиною, за словами Ж. Барозо, керівника Єврокомісії, можуть тривати ще хоч десять чи п'ятнадцять років, а за словами німецького канцлера Ангели Меркель та її австрійського колеги Вольфганга Шлюсселя, деяким державам слід усвідомити, що вони не можуть розраховувати на членство в Євросоюзі і мусять активно шукати інші форми співробітництва з останнім.

Натомість українсько-британські відносини мають однозначно позитивну динаміку, що вселяє певний оптимізм. Велика Британія ніколи не заперечувала європейського та євроатлантичного майбутнього України і завжди схвалювала прагнення нашої держави долучитися до когорта демократичних країн світу. А. Грубінко зазначає: історичний огляд контактів України і Великої Британії до 1991 р. засвідчує відсутність системності і стабільності у їх відносинах з огляду на географічні та історико-культурні чинники. Головним позитивом стосунків є відсутність взаємних територіальних претензій, національних упереджень, історичних образ, що дало змогу наприкінці ХХ ст. розпочати повноцінні міждержавні відносини [2, с. 9].

Незважаючи на істотний вплив Росії на українсько-британські відносини, Велика Британія завдяки прагматизму та цілеспрямованості у досягненні власних державних інтересів налагодила повноцінні відносини з Україною, сприяючи її безпеці та стабільності. Протягом 90-х — 2000-х рр. Сформувалася певна геополітична вісь “США — Британія — Україна”, до завдань якої входить забезпечення стабільності внутрішньої ситуації в Україні, її участі в укріпленні і розвитку системи комплексної демократії в Європі [2, с. 10-11].

Протягом 90-х років українсько-британські відносини пройшли еволюцію. Якщо на початкових етапах центральним пунктом двостороннього діалогу були політичні питання, то на сьогоднішній день в контексті виваженої і прагматичної зовнішньої політики України у двосторонніх відносинах домінує економічна складова. Економічне забарвлення мають майже всі ініціативи української сторони в двосторонній співпраці з Великобританією.

Як видно, у відносинах України з Великою Британією присутні чинники, які стимулюють розгортання двосторонньої співпраці, так і гальмуючі фактори їхнього розвитку. З одного

боку Британія з її антифедералістськими спрямуваннями є “п’ятою колоною” України в ЄС, з іншого боку Сполученому Королівству не є вигідним бачити в залі засідань Європарламенту та Ради міністрів рівносильну собі кількість депутатів і голосів, представлених від України; Велика Британія є в першій трійці держав членів ЄС за обсягом товарообігу з Україною та кількістю капіталовкладень, водночас Україна залишається “зоною ризику” для Туманного Альбіону. У переговорах з Україною Великобританія щоразу наголошує на підтримці зі свого боку євроатлантичних прагнень нашої Батьківщини, а в інституціях ЄС підтримує дистанційне ставлення до України, вносячи пропозиції щодо українського статусу євросусіда. Висловлювання на користь України з британського боку, як і більшість слів англійської мови, мають не одне значення.

Однак головний висновок для України напрошується один: майбутнє нашої держави залежить від нас самих. І тою мірою, якою Україна наблизатиметься до наших західних колег у спосіб демократичного поступу, на краще змінюватиметься й ставлення до нас з боку тих структур, членства в яких прагне набути Україна.

Література

1. Грубінко А. В. Українсько-британські відносини 1991-2004 / Наук. ред. М. М. Алексієвець. — Т.: Вид. від. ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. — 335 с.
2. Грубінко А. В. Українсько-британські відносини у 1991-2004 рр. (політичне та військове співробітництво): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. / Київ. славіст. ун-т. — К., 2007. — 20 с.
3. Крушинський В. Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 32 с.
4. Крушинський В. Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: Моногр. — К.: Київський ун-т, 2003. — 214 с.
5. Крушинський В. Ю. Британсько-українські відносини з питань євроінтеграції // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. — К.: Київський національний

- ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжн. відносин, 2005. — Вип. 57, ч. I — С. 103-111.
6. Ямпольська Л. М. Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973-1997 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.02. / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2004. — 20 с.
 7. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство: Моногр. — К.: Наук. світ, 2003. — 227 с.
 8. Валуев А. В. Европейское направление внешней политики Великобритании при “новых лейбористах”: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — СПб, 2007. — 23 с.
 9. Великобритания // <http://opolitice.ru/grbr.html>.
 10. Голубая мечта // Корреспондент. — 2007, 4 авг. — С. 10.
 11. Сотников И. Осторожно, двери закрываются! // <http://mezhr.ru/digest/6183.html>.
 12. Морозов А. Великобритания и общая европейская политика в области безопасности и обороны. // <http://www.wpec.ru/text/200711261843.htm>.
 13. Werner S. Geniuses at the Gate // <http://www.nysun.com/opinion/geniuses-at-the-gate/80918/>

Резюме

Тема рассматривается под углом зрения политики новых лейбористов Великобритании относительно расширения ЕС и места в этом процессе Украины.

Рецензент доктор полит. наук, вед. науч. сотр. Л. А. Кочубей

УДК 323.2

О. М. Марчак

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ

Актуальность исследования политико-правовых принципов политической реформы в Украине обусловлена тем, что, несмотря на значительное количество работ по данной проблематике в отечественной научной литературе, при изучении переходных обществ остается множество проблем концептуального и эмпирического характера. Происходит переход к рыночной экономике,

парламентской демократии и правовому государству, разворачивается процесс зарождения и становления гражданского общества.

Таким образом, целью данной статьи является рассмотрение степени разработанности политико-правовых принципов политической реформы. Для достижения этой цели предстоит решить следующие задачи: проанализировать, насколько имеющийся информационно-аналитический материал раскрывает современное состояние и возможные перспективы преобразований в Украине.

Замысел политической или конституционной реформы на Украине имеет долгую историю. Неожиданно возникнув после выборов октября-ноября 1999 г., когда впервые в политический оборот вошло выражение “парламентское большинство”, он становится чрезвычайно важным не столько для отдельных персонажей, сколько для власти на Украине вообще.

Еще в ходе своей второй избирательной кампании Леонид Кучма инициировал проведение референдума о внесении изменений в конституцию. Основным их смыслом была реформа парламентской власти, принуждающая Верховную Раду формировать правящее большинство или коалицию и о введении второй (региональной) палаты парламента. Кроме того, там были популистские пункты об ослаблении депутатского иммунитета и увеличении случаев, когда президент может распускать парламент. Абсолютным большинством граждан, принявших участие в голосовании, необходимостью изменений в конституции Украины была одобрена весной 2000 г.

8 декабря 2004 г. Верховная Рада Украины после ожесточенной политической борьбы в парламенте и за его стенами приняла пакет законов о политической реформе. Среди них — закон № 4180 “О внесении изменений в Конституцию Украины” и № 6372 “Об особенностях применения Закона Украины “О выборах Президента Украины” при переголосовании повторного голосования в декабре 2004 года”. Включенный в пакет законопроект №3207-1 “О внесении изменений в Конституцию Украины”, касающихся системы государственной власти, усиления роли парламента и кабинета министров Украины, взаимной ответственности законодательной и исполнительной власти за результаты своей деятельности, а также усовершенствования статуса и системы местного самоуправления должен быть принят Верховной Радой до 1 сентября 2005 г.

Принятие этого пакета, за который проголосовало 402 народных депутата из 450 по списку, стало первым реальным шагом на пути превращения Украины из президентско-парламентской в парламентско-президентскую республику. В целом — это компромиссное решение, в рамках которого назначен новый состав Центральной избирательной комиссии Украины и внесены антиконституционные изменения в избирательной законодательство, отсекающие от избирательных урн большую группу избирателей старшего возраста и инвалидов, всего более 2-х млн. человек (измененная конституционным судом Украины всего за день до голосования, что практически не дало этим категориям населения принять участие в выборах).

Законом № 4180 вносятся изменения в общей сложности в 27 статей действующей Конституции Украины. В соответствии с этими изменениями, существенно повышаются полномочия Верховной Рады (украинского парламента), уточняется ряд вопросов внутрипарламентского регламента, тщательно прописываются статус и полномочия Верховной Рады, президента страны, главы кабинета министров, самого кабинета министров и других ветвей власти, а также общий порядок и механизмы назначений на высшие государственные должности и отставок.

Наиболее важные изменения и уточнения Конституции Украины сводятся к следующему. Депутаты Верховной Рады отныне будут избираться сроком на 5 лет в ходе пропорциональной избирательной кампании по результатам общенационального, равного, прямого и тайного голосования. Избранный в состав Верховной Рады депутат не должен находиться на государственной службе и занимать другие оплачиваемые должности, кроме должностей министров, а также руководителей других органов исполнительной власти. Народный депутат также не может заниматься оплачиваемой предпринимательской деятельностью (кроме преподавательской, научной и творческой), а также входить в состав руководящих или наблюдательных органов предприятий и организаций, целью деятельности которых является извлечение прибыли.

Особо оговариваются причины (всего 7 пунктов), по которым депутат может быть лишен своего мандата. В частности, его полномочия, как депутата, могут быть прекращены в тех случаях, когда депутат, избранный в парламент по списку политичес-

кой партии, решил не становиться членом парламентской фракции этой партии или же на каком-либо этапе своей депутатской карьеры решил выйти из фракции своей партии. Решение о прекращении депутатских полномочий в этих случаях принимает руководство соответствующей партии.

Перечень основных полномочий Верховной Рады включает 36 пунктов. Верховная Рада наделена правами по внесению изменений в конституцию страны, объявлению референдумов, принятию законов, рассмотрению и утверждению госбюджета. Украинский парламент утверждает общенациональные программы экономического, научно-технического, культурного и социального развития, заслушивает правительство по результатам его работы, назначает президентские выборы, может отстранить президента от должности через процедуру импичмента. Верховная Рада уполномочена формировать и утверждать основы внутренней и внешней политики страны, решать вопросы войны и мира, военного строительства, использования вооруженных сил за пределами страны, военного сотрудничества с другими странами, контролировать деятельность кабинета министров. Она же несет ответственность за работу правительства.

Таким образом, с введением пропорциональной системы, парламент приобрел четкую партийную структуризацию. В связи с этим партии в соответствии с парламентской формой правления выступают средством обеспечения доминирования правительства над парламентом.

В новой редакции конституции определен новый порядок назначения главы Кабинета министров Украины. Право выдвижения кандидата на пост главы правительства предоставлено парламентскому большинству. Парламентское большинство рекомендует президенту кандидатуру для назначения на должность премьер-министра. Президент после всех согласований и обсуждений вносит эту кандидатуру на рассмотрение и утверждение Верховной Раде.

В соответствии с новой редакцией Конституции президент Украины избирается Верховной Радой (не менее 2/3 голосов депутатов парламента) сроком на 5 лет. Президент наделяется полномочиями (перечень из 30 пунктов), важнейшими из которых являются внесение на рассмотрение Верховной Рады кандидатур для назначения на посты главы правительства, мини-

стров обороны и иностранных дел, генерального прокурора, руководителя Службы безопасности, половину состава судей Конституционного суда Украины. Кроме того, президент наделяется правом в предусмотренных законом случаях и по согласованию с Конституционным судом приостанавливать полномочия Верховной Рады, прекращать действие актов кабинета министров по мотивам их несоответствия конституции, другим законам Украины и актам президента, отменять решения Совета министров Республики Крым и некоторые другие.

В соответствии с Законом об изменениях Конституции, вступившем в силу с 1 января 2006 г. полномочия правительства существенно расширяются. Отныне оно должно формироваться на основе предложений коалиции депутатских фракций и групп, объединяющей не менее 226 депутатов, и контролироваться Верховной Радой, которая может выразить ему недоверия. Президент лишается возможности самостоятельно уволить правительство. Вместе с тем он получил право распустить Верховную Раду, если через 60 дней после отставки кабинета министров она не утвердила персональный состав правительства, а также, если за месяц не образована коалиция депутатских фракций. Решение о долгосрочном роспуске Верховной Рады принимается президентом после консультаций с председателем парламента, его заместителями и лидерами депутатских фракций. При этом парламент не может быть распущен в последние шесть месяцев срока его полномочий и в течение года со дня внеочередных выборов.

Кабинет министров Украины, являясь высшим органом в системе органов исполнительной власти, за свою работу несет ответственность перед президентом Украины и Верховной Радой, подконтролен и подотчетен Верховной Раде. Персональный состав кабинета министров (за исключением министров обороны и иностранных дел) утверждается Верховной Радой по представлению премьер-министра. Премьер-министр руководит работой кабинета, направляя ее на выполнение программы деятельности правительства, утвержденной Верховной Радой. Верховная Рада принимает отставку главы кабинета министров и правительства в целом.

Полномочия кабинета министров распространяются на вопросы назначения на должности и снятия с них руководителей местных органов власти по представлению премьер-министра. Областные и районные рады (советы) могут выражать свое не-

доверие главам соответствующих местных органов власти. При этом, если акт недоверия поддержан двумя третями состава соответствующей рады, кабинет министров обязан принять решение об отставке того лица, которому выражено недоверие.

Таким образом, в соответствии с изменениями Конституции Украины Кабинет Министров становится продуктом воли политических партий. Именно они, а не определенные личности (в частности Президент или государственный бюрократический аппарат) играют основную роль в формировании Кабинета Министров и его Программы [1, с. 8].

Главные, ключевые изменения, внесенные 8 декабря 2004 г. Верховной Радой в Конституцию Украины законом “О внесении изменений в Конституцию Украины” существенно ограничивают прежние полномочия президента, который до этого многие вопросы государственной политики решал самодично. Верховная Рада, наоборот, приобрела ряд важных дополнительных полномочий, которые и определили факт превращения Украины из президентской в парламентско-президентскую республику.

Важнейшей особенностью политических трансформаций в Украине является их эволюционный характер. Попробуем это обосновать. Так, Украина не знала событий, имевших место в Румынии в 1989 г., в России в 1993 г. Конституционные изменения в Украине происходили в соответствии с нормами прежнего режима. Парламент сам принимал решения, определявшие направление преобразований. В известном смысле украинский сценарий трансформации близок к “бархатным революциям” в Восточной Европе, и альянс экс-коммуниста Л. Кравчука с национально-демократическим движением (“Рух”) вполне созвучен восточноевропейским “круглым столам”. Разработка Конституции осуществлялась в Украине путем диалога. Однако конституционный процесс оказался здесь гораздо более длительным, а согласительные процедуры — менее успешными, чем в Восточной Европе. По всей видимости, это объяснялось тем, что политическая система страны изначально была плохо структурирована и состояла из множества сегментов, ведущих друг с другом ожесточенную борьбу. Не могло не отразиться на конституционном процессе и отсутствие харизматического лидера, а также то обстоятельство, что в Верховном Совете (Верховной Раде) Украины была широко представлена бывшая партийно-

хозяйственная элита, по-прежнему обладавшая реальными рычагами власти [2].

Новая Конституция Украины была принята в 1996 г, позже, чем во всех республиках бывшего СССР. Согласно положениям новой Конституции Верховная Рада сохранила за собой многие ключевые prerogatives Верховного Совета УССР и, в первую очередь, фактически монопольное право на внесение изменений в Конституцию. С точки зрения широты полномочий парламента Украина резко выделяется на фоне постсоветских стран.

Таким образом, новая форма управления характеризуется усилением кадрового влияния на Правительство со стороны парламента. Следствием этого становится изменение места правительства в политической системе Украины. Как отмечает В. Кафарский, исходя из того, что определяющая роль в структуре органов исполнительной власти принадлежит правительству, то, процессы, которые происходят вокруг Кабинета Министров, кардинально повлияют на трансформацию политической системы Украины [3, с. 32].

Реформа, безусловно, нужна, и кризис 2004 г. четко обозначил необходимость институционализации механизмов, которые бы исключали монополизацию власти какой-то одной группировкой и обеспечивали постоянный диалоговый процесс между различными политическими, экономическими и региональными силами. Однако при ее проведении стороны думали не столько об эффективности государственного управления, сколько о защите собственных корпоративных интересов. В результате новая система организации органов государственной власти так же далеко от интересов рядового избирателя, как и система Кучмы.

Итак, как показывает исторический опыт, события, подобные украинской “оранжевой революции”, не дают новой элиты и мало влияют на отношение существующих элитных группировок к собственному народу. Но они подталкивают их к решению назревших проблем, вынуждая отказываться от устаревших и недееспособных институциональных механизмов, и создают условия для последующего изменения качественного состава правящего слоя и форм взаимодействия власти и гражданского общества. Такие изменения никогда не бывают быстрыми.

Можно сказать, что в декабре 2004 г. Украина, безусловно, сделала шаг от постсоветской автократии в сторону парламента-

ризма, однако она находится лишь в самом начале пути к реальной демократии. Однако, и теперь понятно, что эти события стали выразительной манифестацией глубинного общественно-политического и культурного сдвига огромного посткоммунистического пространства, и именно внутренние глубинные трансформации украинского общества подготовили культурную и общественную почву для этой, казалось бы, неожиданной революции [4, с. 34].

“Оранжевая революция” обозначила также качественно новые формы гражданской активности, сформировала новый социальный опыт и оставила память успешной политической мобилизации широких слоев украинского населения. Фактор национально-политической мобилизации двух основных этнических групп Украины (украинцев и русских) сыграл важную роль как в политической предвыборной борьбе основных претендентов на президентство [5, с. 13], так и в формировании особых национально-культурных смыслов “оранжевой революции”. События конца 2004 года были не только гражданским восстанием, но и национально-демократической революцией. Синтез идей демократического обновления общества и власти, утверждение политики национальных интересов были органически и эффективно соединены в мобилизационных “оранжевых” лозунгах.

Оптимальная модель политического реформирования может быть найдена лишь на пути тщательного учета собственной специфики и мирового опыта, проведения активной и реалистической государственной политики в целях формирования более динамичного и гуманного общества.

В отличие от стран, переходивших к рынку и демократии в прошлые эпохи, посткоммунистическое общество Украины не может реформироваться стихийно “снизу”. Главным инструментом социальных преобразований в нем являются государство, а также другие политические институты: партии, общественные движения и ассоциации.

Литература

1. Кафарський В. Правові засади функціонування Кабінету Міністрів України // Право України. — 2006. — № 6. — С. 8-27.
2. Панина Н. Демократизация в Украине и оранжевая революция в зеркале общественного мнения // Зеркало недели. — 2006, 20 мая.

3. Кынев А. В. Эффекты “майдана”: политическая система Украины после кризиса 2004 г. // Полис. — 2005. — № 1. — С. 32-45.
4. Степаненко В. Українська суспільна трансформація крізь прирзму помаранчевої революції // Політичний портрет України. — 2005. — № 32. — С. 34-46.
5. Хмелько В. Динаміка рейтингів і соціальний склад електоратів В. Ющенко та В. Януковича у виборчій кампанії 2004 року // Політичний портрет України. — 2005. — № 32. — С. 13-24.

Резюме

У статті розглядаються особливості проведення політико-правової реформи, метою якої є перехід України від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки в трансформаційний період.

Рецензент доктор економ. наук, професор С. А. Матвеев

УДК 94:291.13:004.738.5

О. В. Добродум

ЭКС-ПРЕЗИДЕНТ США ДЖ.БУШ-МЛ.: САКРАЛИЗАЦИЯ И ПРОФАНАЦИЯ ОБРАЗА

Актуализация героического эпоса предстает неотъемлемой чертой конструирования национального сознания, и одним из традиционных проявлений политического мифотворчества является сакрализация выдающейся личности или значимого явления. Исследованию феномена сакральной природы власти посвящена обширная литература, в частности, произведения таких авторов, как Платон, М. Элиаде, Л. Леви-Брюль, К. Леви-Строс, К.-Г. Юнг, Дж. Фрзсер. Особо можно упомянуть представления об основах легитимности власти М. Вебера. В данной статье мы ставим задачу исследовать феномен канонизации президентской власти в рамках дихотомической альтернативы сакрализация-профанация в период правления экс-президента США Дж. Буша-мл. в 2000-2008 гг. Источниковой базой исследования стал материал Рунета (русскоязычного сегмента Интернета), методологической основой — конкретно-исторический подход. Исследованный материал позволяет сделать один из основных выво-

дов: оценка Буша близка к полюсу негативной легитимности (американцами он преимущественно подвергается профанации).

В 2000 и 2004 г. Дж. Буш был назван “человеком года”. Отношение к американскому экс-президенту поляризовало электорат: так, американцы называли Буша главным “героем” и главным “злодеем” 2006 г. В категории “злодей года” Буш набрал 25% упоминаний, оставив на втором месте Усаму бен Ладена (8%), на третьем Саддама Хусейна (6%), на четвертом Махмуда Ахмадинежада (5%), на пятом Ким Чен Ира (2%). В категории “герой года” Буш, набрав 13% предпочтений американцев, обошел такие фигуры, как Иисус Христос, негритянская телеведущая Опра Уинфри и сенатор-демократ Барак Обама, которые разделили между собой третье место [1]. В том же 2006 г. Буш занял второе место среди деятелей мировой политики в порядке убывания представляемой ими опасности: У. бен Ладен (87%), Дж. Буш (75%), Ким Чен Ир (69%) и М. Ахмадинежад (62%) [2]. 60% нерезидентов США относятся к Бушу также крайне негативно. Жители Иордании и Индонезии в ответ на вопрос, кто представляет миру и стабильности на планете наибольшую угрозу, назвали Буша, и только потом “Аль-Каиду” [3].

На процесс мифологизации образов экс-президентов безусловно влияла сакрализация президентской власти Буша. Изображения, именуемые “интерактивными иконами”: “Георгий Буш” с золотым нимбом, Мадонна, Шварценеггер, группа “Тату” и другие, были выставлены в петербургской галерее “С. П. А. С” — единственной в северной столице РФ, где решились показать публике эти работы Олега Янушевича [5].

Утверждается, что Дж. Буш будто бы напрямую общается с Богом. Как утверждает газета “The San Francisco Chronicle”, накануне Рождества 2002 г., Иисус Христос лично обратился к Бушу — полный текст послания опубликован на сайте упомянутой газеты. Христос, в частности, заявляет: “...После 11 сентября я заметил, что ты стал отворачиваться от меня. Я уже не слышу вопроса, который раньше задавал самому себе или окружающим: “Что сделал бы Иисус?” Помнишь, Джордж? Этот вопрос был настолько популярен, что даже превратился в аббревиатуру. Баллотирясь в президенты, ты называл меня своим любимым философом”, Он также просит Буша сменить политический курс [6]. В 2003 г. “посланец Бога” преподобный Ри-

чард Уивер прорвался на благотворительный завтрак в вашингтонском отеле Hilton и вручил Дж. Бушу “письмо от Бога”. В письме, состоящем из восьми страниц, Бог просил Буша не воевать с Ираком, так как это вызовет 50 тысяч смертей, а операция затянется на полгода. Это уже второе “послание от Бога” — первое послание священник вручил президенту США, когда тот давал присягу. В своем первом письме Бушу-мл. он от имени Бога попросил его “стоять за Христа без политических компромиссов” [7].

Если рассматривать процесс профанации экс-лидера США, то можно отметить, что в Украине начато производство туалетной бумаги, на рулонах которой изображены известные политики — Дж. Буш-мл., Вл. Путин, А. Лукашенко, Т. Блэр, Б. Березовский и К. Райс. Двое скунсов в харьковском зоопарке получили имена в честь последних американских президентов — Б. Клинтона и Дж. Буша-мл.

Крайне неприязненный характер отношения к Дж. Бушу может проиллюстрировать, среди прочего, “Путеводитель по Великобритании для идиота”, который (путеводитель) опубликовала в преддверии визита Джорджа Буша “The Daily Mirror”, чтобы помочь американскому президенту не совершить во время визита досадных ошибок:

1. Лондон — это столица Великобритании, которая является независимым государством, а не вашим 51-м штатом.
2. Наша правительница — королева Елизавета II (это цифра два, а не одиннадцать). Ее нельзя обнимать за талию, называть “милочкой” или “крошкой”. К ней можно обращаться только “Ваше Величество” или “мэм”.
3. Ее старшего сына зовут Чарльз, а не “Чак”. С ним нельзя разговаривать о дворцких, о прислуге или спрашивать, какой последний фильм он посмотрел.
4. Во время званных обедов придется пользоваться столовыми приборами, начиная с дальних по отношению к тарелке. (Количество используемых ножей, вилок и ложек зависит от состава меню завтрака, обеда и ужина. Но общее правило гласит: первым используется самый дальний от тарелки бокал или столовый прибор — Прим. ред. NEWSru.com). Биг-Мака и картофеля-фри в меню не будет.

5. Битву за Великобританию выиграла Военно-воздушные силы Ее Величества, а вовсе не Том Круз или Брюс Уиллис.
6. Мы живем в демократическом государстве и имеем право на свободное выражение своего мнения. Если по пути следования вашего кортежа будут стоять тысячи протестующих, не просите, чтобы их экстрадировали на базу Гуантанамо.
7. “Ромео и Джульетту” написал наш великий драматург Уильям Шекспир, а не Франко Дзеферелли. Но Уильям с вами встретиться не сможет. Не просите. Он давно умер.
8. Заранее приготовьте деньги на штрафы. За превышение скорости вашим кортежем наш мэр Кен Ливингстон с радостью оштрафует вас на 40 фунтов с каждого автомобиля.
9. В чай мы добавляем молоко, а не лед. На завтрак у нас тосты, а не вафли. И ходим мы по тротуару, а не по обочине. (Игра на различии американского и британского английского. В США тротуар — sidewalk (буквально “обочина”). В Великобритании — pavement (тротуар)) [8].

Следует отметить также распространенную во многих СМИ, в том числе и Интернете, инфернализацию рассматриваемого нами лидера. Президент Ирана М. Ахмадинежад полагает, что президент США Дж. Буш “одержим дьяволом”, единодушны с ним в этом отношении президент Венесуэлы У. Чавес и Дж. Сорос [9; 10].

Профанации Дж. Буша способствует то, что он возражает против запрета на применение пыток в отношении подозреваемых в терроризме, как и обнародование архивных документов, где утверждается, что его родной дед Прескотт Буш косвенно поддерживал А. Гитлера, будучи одним из директоров фирмы, финансировавшей нацистскую партию и способствовавшей приходу Гитлера к власти [11]. Президент США был настолько непопулярен, что в нескольких городах штата Вермонт были приняты рекомендательные резолюции об аресте президента США Дж. Буша и вице-президента Д. Чейни за “преступления против Конституции” [12]. Городской совет Рио-де-Жанейро принял решение об объявлении Буша персоной нон-грата [13]. Кроме того, “отныне и вовеки” запрещен вход в Вифлеемскую церковь Рождества Христова Дж. Бушу и его министру обороны Д. Рамсфелду, британскому премьеру Т. Блэру и его министру иностранных дел Дж. Стро из-за их роли в войне с Ираком [14]. Круп-

нейшие мировые ассоциации богословов осудили войну в Ираке и потребовали отлучить от церкви Дж. Буша, Т. Блэра и Хосе Мариа Аснара. Экуменическая ассоциация теологов в защиту третьего мира и ассоциация теологов Иоанна XXIII распространили заявление, в котором призвали поставить лидеров стран, развязавших войну, вне общества и объявить их персонами нон-грата в своих странах и в международных организациях [15].

В разнообразных СМИ Буш рассматривается как источник мирового зла из-за его роли в иракской войне. Посчитаны ложные заявления Буша и его ближайших соратников по иракской теме в период с 11 сентября 2001 по 11 сентября 2002 г.: Джордж Буш — 260, Колин Пауэлл — 254, Доналд Рамсфелд — 109, Ари Фляйшер — 109, Пол Вулфовиц — 85, Кондолиза Райс — 56, Дик Чейни — 48, Скотт Макклеллан — 14 (как выяснилось, в сумме этих неправдивых заявлений — 935) [16].

Буша обвиняют и в том, что он наделен нечистой силой, поэтому проводят разного рода очистительные церемонии с целью ее нейтрализации. Напомним, что в июле 2004 г. во время предвыборного съезда Республиканской партии в Нью-Йорке американские ведьмы и колдуны провели серию “очистительных” ритуалов и “магических” церемоний, направленных на “очищение” города от вредоносных “энергий” большой политики и присутствия республиканского руководства. Ночью организация “Языческое сообщество” провела тайный ритуал, чтобы посредством колдовства убрать Буша из Вашингтона [17]. В марте 2006 г. после посещения Дж. Бушем мемориала Махатмы Ганди индуистским священникам пришлось повторно освятить культовое сооружение. Причиной повторного освящения стало то, что перед визитом Буша территория мемориального комплекса была обследована собаками из его службы охраны [18].

На протяжении двух столетий мир будоражит индейское проклятие, в соответствии с которым через каждые двадцать лет американские президенты досрочно заканчивают свою карьеру и жизнь. В 1811 г., когда в битве при Типекано колонисты разгромили индейцев-шайенов, вождь побежденных Текумсе сказал: “Каждые 20 лет бледнолицый, который придет к власти, не будет доживать до конца своего срока”. До завершения президентских полномочий умерли: в 1840 г. У. Гаррисон, в 1860 г. А. Линкольн, в 1880 г. Дж. Гарфильд, в 1900 г. У. Мак Кинли,

в 1920 г. У. Хардинг, в 1940 г. Ф. Рузвельт, в 1960 г. Дж. Кеннеди. Избранный в 1980 г. Р. Рейган — единственный, кто живым покинул Белый Дом после завершения срока президентских полномочий, хотя 30 мая 1981 г. Рейган был ранен выстрелом в грудь в центре Вашингтона. Наконец, в 2000 г. к власти пришел Дж. Буш-младший. По логике проклятья, он являлся следующим претендентом на досрочное освобождение от президентских обязанностей. Остается лишь гадать, дало ли проклятие индейского вождя в двух последних случаях осечку или оно окончательно утратило свою силу [19].

В марте 2007 г. гватемальские индейцы проводили круглосуточную кампанию протеста против визита в страну президента Дж. Буша в рамках его турне по странам Латинской Америки. Тысячи индейцев, собравшиеся из различных департаментов страны, заполнили центральную площадь города Текпан в 60 километрах к западу от столицы Гватемалы. Сразу после того, как стало известно, что самолет президента приземлился в столичном аэропорту, индейские шаманы майя начали специальную ночную церемонию с целью уберечь “мир и гармонию” расположенных неподалеку от Текпана древних святынь Ишимиче, которые намерен был посетить Буш. После президентской экскурсии священники майя провели обряды по “духовному очищению” от негативной энергии, оставленной американским президентом, руин древнего ритуального комплекса с использованием свечей, магических трав и песнопений. Для того чтобы восстановить мир и гармонию, над руинами курились благовония, разбрасывали цветы и лили чистую воду [20].

Популярен образ Буша в виде игрушек. Существует Буш-йог, бумажные куклы Дж.Буша и его семьи: Дж. Буш изображен стоящим в белых трусах и в высоких ковбойских сапогах, а первая леди США — в длинном темно-синем пеньюаре. Для переодевания членов президентской четы предлагается набор одежды, включая смокинг и вечернее платье. В книжке есть также “куклы” дочерей президента — Барбары и Дженны.

Действующий президент США представлен также в виде говорящей 32-сантиметровой куклы Дж. Уорнока с лицом Буша-младшего — одетой в темно-серый двубортный костюм и красный галстук — данная кукла производства КНР. Кукла Буша говорит “бушизмы” голосом экс-президента при нажатии

одной из 17 кнопок: “Я из Техаса”; “Я не попячусь, не успокоюсь и не отступлю в этой борьбе за свободу и безопасность американского народа”; “Они тяжело работают, чтобы принести еду на членов своих семей” и пр. Другую куклу Буша произвели в Гонконге. 30-сантиметровую пластмассовую куклу облачили в экипировку военно-морского лётчика США. Популярностью среди китайцев пользуется тамагочи для компьютеров “Буш в кармане” по прозвищу “Дубья” (компьютерная программа PortaBush). Владелец компьютера может приобщиться к “президентскому образу жизни” и должен стараться обеспечить высокий президентский рейтинг Буша.

Дж. Буш подвергся профанации представителями мусульманского мира, что выразилось в игрушечном конфликте, в котором на телеканале ХАМАС для палестинских детей кукла нанесла смертельные ножевые ранения кукле, изображающей президента США Джорджа Буша из мести за акции США и Израиля. В эпизоде кукла ребенка со слезами на глазах рассказывает кукле Буша о своем отце, умершем в Ираке и матери, погибшей в Ливане, братьях и сестрах, погибших в секторе Газа. После этого кукла убивает Буша, одетого в зеленую униформу и боксерские перчатки.

Следует вспомнить, что куклы, изображающие Буша, неоднократно сжигались в разных регионах Земного шара на пацифистских митингах, антинаатовских, антиамериканских мероприятиях. Данные действия являются не только и не столько политической акцией антибушевского содержания, сколько магическим ритуалом, воплощая в себе принцип симпатической магии (“Подобное притягивает подобное”). Данный факт очевидно актуализирует аллюзии священных костров эпохи средневековья, на которых горели еретики, ведьмы и маги.

Сакрализация Буша выражается и в том, что этот лидер явился персонажем денег. В 2002 г. в США ограниченным тиражом вышли сувенирные банкноты с портретом Буша. На лицевой стороне купюры достоинством в 2001 доллар, в центре, под надписью “обязательство отмщения”, был помещен портрет президента США с подписью “главнокомандующий Буш”. Слева и справа — вице-президент США Д. Чейни и госсекретарь К. Пауэлл. На обратной стороне купюры с левой и правой стороны изображены башни-близнецы Всемирного торгового

го центра и здание Пентагона, а между ними — развевающийся флаг США. Над ним размещается надпись “Посвящается памяти погибших 11 сентября 2001 г., пассажирам рейсов 11, 93, 77, 175, пожарным и полицейским Нью-Йорка”. По внешнему виду, качеству бумаги и полиграфическому исполнению сувенирные купюры очень похожи на настоящие, хотя и не предназначены для использования как денежные средства.

Дж. Бушу в отношении песен не слишком повезло: в июле 2004 г. во время концерта Оззи Осборн подверг критике Буша и сравнил его с Гитлером. Выступление Оззи начал с песни “Свиньи войны”, посвятив ее действиям американских войск в Ираке. Во время шоу на огромных экранах, смонтированных на сцене, демонстрировалось видео, сравнивающее Буша с Гитлером.

Важным показателем сакрализации президента является возведение памятников. Дж. Буш увековечен в камне: в феврале 2002 г. Дж. Буш-старший с супругой открыли памятник в честь сына. Пятиметровая статуя работы Д. Аддикеса установлена в одном из парков в штате Южная Дакота — там уже стоят скульптуры других президентов.

Популярность президента может быть проиллюстрирована тем фактом, что его образы появляются на одежде (правда, Буш, как правило, изображается как негативный персонаж). В США появились резко критические изображения Буша: американский школьник, которому администрация учебного заведения запретила носить футболку, высмеивающую американского президента как дезертира и бывшего алкоголика, отстоял свое право на свободу слова в суде. Профанация Буша может быть выгодным коммерческим проектом: Том Бин, дизайнер сумок, обнаружил, что его продажи выросли вдвое после того, как на ярлыке внутри сумки появилась надпись: “Мы сожалеем, что наш президент такой идиот. Мы за него не голосовали” [21].

Появились фотографии и изображения, посвященные Дж. Бушу. В январе 2002 г. Буш принял участие в торжественной церемонии вывешивания своего официального портрета в здании Капитолия в Остине, где размещается тexasское законодательное собрание. Сакрализация Буша имеет место в написанной маслом картине нью-йоркского художника С. Лобайдо на патриотическую тему “Верь!” — на ней Буш изображен в виде гордого всадника-кавалериста верхом на коне, держащим в одной руке

развивающийся американский флаг, а в другой — отрубленную голову Усамы бен Ладена. К инфернализации образа Буша можно отнести тот факт, что американский студент Джеффри получил художественную премию Род-Айленда в сфере искусства и оценку “отлично” от своего преподавателя за абстрактный коллаж “Буш и Гитлер: как повторяется история”, в котором совмещены нацистские свастики, цитаты А. Гитлера, американский флаг, игрушечные солдатики в американской форме и портрет президента Буша.

В сакрализации и профанации образа экс-президента участвовали и создатели фильмов. Профанации Буша способствовали фильмы: М. Мура “9/11 по Фаренгейту”, получивший “Золотую пальмовую ветвь” на Каннском кинофестивале, Дж. Сейлза “Серебряный город”, Т. Паркера и М. Стоунза “Команда Америка: мировая полиция”, У. Кареля “Мир по Бушу” и др. Фильм “Послезавтра” рассказывает о катастрофических последствиях всемирного потепления, в которых частично виновата администрация Буша, отказавшаяся поддержать Киотский протокол. В кинокартине “Смерть президента” Г. Рэнджа Буш гибнет от пули снайпера в октябре 2007 г. во время визита в Чикаго, убийцей президента становится сириец. Фильм “Кавалер свободного мира” — фильм для взрослых, главные герои которого — обитатели Белого дома, в том числе Д. Рамсфельд, Д. Чейни и Дж. Буш.

Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что приведенный материал Рунета прозрачно укладывается в бинарные оппозиции “сакральное-профанное”, что позволяет характеризовать политический дискурс о Дж. Буше в мифологических категориях. Сакрализация и профанация образа экс-президента США Дж. Буша-мл. по-видимому имела место: Дж. Буш является собой достаточно непопулярный образ как среди резидентов, так и нерезидентов США, которыми он преимущественно профанируется. Как свидетельствует всемирная история, миф и политика взаимно актуализируют друг друга: как миф традиционно имел сильно социально-политический элемент, так и политический аспект жизни общества (политическая картина мира, политические теории и концепции, ключевые понятия и термины) всегда был проникнут мифологическим содержанием. Латентные противоречия периодически выходят наружу, гальванизируя кажущиеся вытесненными архаические формы сознания, межличностных отношений и религии.

Литература

1. Главным злодеем года признан... Джордж Буш-младший // <http://www.from-ua.com/news/459573dda1fcc/>
2. Опрос “Гардиан”: Буш менее опасен для мира, чем бен Ладен // <http://www.i-r-p.ru/page/stream-event/index-8811.html>.
3. Большинство жителей планеты главной угрозой миру считают Буша и США // <http://www.rususa.com/news/news.asp-nid-1484-catid-5>.
4. В церкви вместо святых — Дж. Буш и М. Горбачев // <http://www.bettersex.ru/a.news-catID.3-viewID.5700>
5. Борьба с мракобесием. “Георгий Буш” с золотым нимбом и другие “интерактивные иконы” выставлены в Санкт-Петербурге // <http://www.guelman.ru/polemics/mrakobesie/bush-nimb/>
6. Накануне Рождества Христос лично обратился к Бушу // <http://lenta.ru/oddly/2001/12/27/wwjd/>
7. Посланец Бога настиг Джорджа Буша на благотворительном завтраке // <http://lenta.ru/oddly/2003/02/07/handshake/>
8. К визиту Буша The Daily Mirror опубликовала “Путеводитель по Великобритании для идиота” // http://palm.newsru.com/world/17nov2003/guide_for_idiot.html.
9. Блинов А. Уго Чавес сравнил Буша с дьяволом // http://www.ng.ru/world/2006-09-22///7_chaves.html.
10. “Буш борется с дьяволом, сидящим внутри него самого”: Интервью Джорджа Сороса // <http://www.inosmi.ru/translation/206698.html>.
11. Руднев А. Дедушка Буша финансировал Третий рейх // <http://www.utro.ru/articles/2003/10/20/242213.shtml>.
12. Давиташвили Д. Американцы требуют арестовать Буша // http://www.moscow-post.ru/in_world/amerikantsy_trebujut_arestovat_busha/
13. Джордж Буш объявлен персоной нон-грата в Рио-де-Жанейро // <http://www.sedmica.orthodoxy.ru/82-05-04-03.php#25>.
14. Джорджу Бушу, Тони Блэру и двум их министрам вовеки запрещён вход в церковь Рождества Христова в Вифлееме // <http://www.sedmica.orthodoxy.ru/82-05-04-03.php#24>.
15. Буша хотят отлучить от церкви // <http://3-03.newsru.ru/news/culture/3579.html>.
16. Чепелевский В. Соврали 935 раз // <http://www.lenta.ru/articles/2008/01/23/lie/>

17. Ведьмы и колдуны против Буша // <http://www.rususa.com/news/news.asp-nid-6745-catid-5>.
18. Собаки Буша осквернили мемориал Махатмы Ганди — сооружение освятили повторно // <http://newsru.com/world/05mar2006/dogs.html>.
19. Шагиахметов В. Джордж Буш и проклятие Текумсе // http://www.kievrus.com/index.php?action=razdel&razdel=9&subrazdel=77&art_id=1&lang=rus.
20. Шаманы майя очистят священные руины после визита Буша // <http://news.made.ru/world/news90127.html>.
21. В Америке мода на сумки с оскорбительными для Буша надписями // <http://palm.newsru.com/world/23apr2004/idiot.html>.

Резюме

У даній статті було зроблено спробу дослідити феномен канонізації президентської влади в рамках дихотомічної альтернативи сакралізація-профанація в період правління екс-президента США Дж.Буша-мол. у 2000-2008 р.

Рецензент доктор истор. наук, профессор О. Б. Демин

УДК 321.8

Т. П. Хлівнюк

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПИТАННЯ

Першими позитивними змінами щодо законодавчого забезпечення свободи слова було прийняття в березні 2005 року нової редакції Закону “Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення”. На жаль, кроком назад у тому же році стало прийняття Міністерством транспорту та зв’язку Наказу “Про затвердження Порядку проведення державної реєстрації електронних інформаційних ресурсів” (№ 153 від 27 квітня 2005 року). Даний Наказ не відповідав міжнародним стандартам у сфері свободи слова і став спробою влади встановити контроль за українськими Інтернет-ресурсами, зокрема Інтернет-виданнями, через впровадження обов’язкової державної реєстрації всіх інформаційних ресурсів українського сегмента Інтернету. Але завдяки активній позиції громадськості і перш за все представників

масс-медіа даний Наказ був скасований Наказом Мінтрансв'язку № 584 від 26 вересня 2005 року. У листопаді-грудні 2005 року Верховна Рада прийняла низку законів у сфері свободи слова та ЗМІ, а саме: Закон “Про доступ до судових рішень” від 22 грудня 2005 року, Закон “Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо права на інформацію” від 22 грудня 2005 року, Закон “Про внесення змін до статті 9 Закону України “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації” від 15 грудня 2005 року, Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння реалізації виборчих прав громадянами, забезпечення свободи політичних дебатів, неупередженого ставлення засобів масової інформації до кандидатів у депутати, партій (блоків) — суб’єктів виборчого процесу” від 17 листопада 2005 року. Прийнятий 22 грудня 2005 року Закон “Про доступ до судових рішень” (набуває чинності з 1 червня 2006 року) є суттєвим кроком у процесі вдосконалення законодавства у сфері забезпечення доступу громадян до інформації. Даний Закон відповідає міжнародним стандартам, логічно побудований та значно полегшує процедуру доступу до судових рішень завдяки створенню Єдиного державного реєстру судових рішень. З метою розв’язання проблеми організації висвітлення роботи Верховної Ради в аудіовізуальних ЗМІ 15 грудня 2005 року Верховна Рада прийняла Закон “Про внесення змін до статті 9 Закону України “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”. Зміни, які були внесені до ст. 9 Закону, стосувалися терміну дії постанови, яка визначає порядок висвітлення діяльності Верховної Ради [1].

Протягом 2005 року були схвалені також інші нормативні акти, що вплинули на забезпечення свободи слова:

Закон “Про внесення змін до статті 12 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” від 6 вересня 2005 року (збільшено джерела фінансових надходжень до НТКУ, зокрема, за рахунок реклами й спонсорства, кошти від яких раніше надходили прямо до державного бюджету). З “нового” Закону України “Про телебачення і радіомовлення” викинули ряд статей про можливість Національною радою “карати” порушників, у разі виявлення порушень телерадіоорганізацією чинного законодавства та

умов, зазначених у ліцензії, у вигляді зупинення дії ліцензії. За новою редакцією Національна рада здійснює свої повноваження тільки за передбаченими законами України.

Постанова Кабінету Міністрів № 933 “Про заходи щодо реформування та розвитку Українського національного інформаційного агентства “Укрінформ” на 2005-2007 роки”; Указ Президента України № 1338/2005 від 26 вересня 2005 року “Про вдосконалення державного управління в інформаційній сфері” (щодо віднесення функцій реєстрації друкованих ЗМІ та інформаційних агентств до Мін’юсту та покладання повноважень Національної комісії зі зміцнення моралі на Державний комітет з телебачення і радіомовлення); Постанова № 1128 від 30 листопада 2005 року “Питання державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб’єктів інформаційної діяльності”; Постанова Верховної Ради України № 3075-IV “Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2006-2008 роки” та інші.

Картина змін, які відбувались у законодавстві щодо свободи слова протягом року була б неповною без розгляду проблеми створення суспільного (громадського) мовлення.

Нова редакція Закону України “Про вибори народних депутатів”, передбачивши важливий принцип рівного доступу до ЗМІ з боку всіх кандидатів, водночас містить положення, які створюють можливості для безпідставного й безконтрольного адміністративного тиску на ЗМІ та грубо суперечать принципам свободи слова і свободи вибору, які є визначальними чинниками демократії й народовладдя. Зокрема, стаття 71 Закону передбачає, що ліцензія аудіовізуального ЗМІ та випуск друкованих ЗМІ можуть бути скасовані без рішення суду, наприклад, навіть у таких випадках, якщо:

- поширюється заздалегідь неправдива інформація про партію або блок (ст. 9);
- відбуваються зазіхання на права і свободи людини та здоров’я населення (ст. 5) [2].

Свою позицію з приводу цих проблем висловила Всесвітня кампанія на підтримку свободи слова “Артикль 19”, яка вважає, що окремі положення українського законодавства про вибори народних депутатів не відповідають міжнародним стандартам

свободи вираження поглядів під час виборів і перешкоджатимуть забезпеченню справедливого й збалансованого висвітлення виборчої кампанії. Це, на думку міжнародних експертів, може мати негативний вплив на хід висвітлення виборчого процесу засобами масової інформації протягом парламентських виборів в Україні. “Держави мають позитивне зобов’язання — завжди, але особливо протягом виборчої кампанії — забезпечувати плюралізм медіа та підтримувати розмаїття джерел інформації. Зокрема, будь-яка упереджена позиція публічних (суспільних, державних) мовників є неприпустимою. Основний обов’язок публічного мовника гарантувати, щоб суспільство отримало достатню інформацію про програми політичних партій, про перебіг передвиборчої кампанії та про всі інші важливі питання, пов’язані з виборчим процесом” [3].

В останній період наша країна зробила рішучі кроки вперед до європейських стандартів, свободи слова та інформації, створення належних умов для діяльності вільних, незалежних, плюралістичних ЗМІ. Перспектива інтеграції нашої держави у світовий інформаційний простір, міжнародний ринок інформаційних товарів і послуг вимагають також активної національно-правової імплементації міжнародно-правових стандартів в інформаційній галузі у відповідне внутрішнє законодавство.

Стаття 19 Загальної декларації прав людини, прийнятої 10.12.1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, надає кожному право шукати, отримувати, розповсюджувати інформацію та діяти будь-якими засобами і незалежно від кордонів [Цит. за: 4, с. 138]. Європейський вибір України потребує від неї приведення законодавства до норм і принципів Європейського співтовариства. Враховуючи наведене, Україна, як суб’єкт міжнародного права, має дотримуватися його певних принципів і норм.

На сьогодні Радою Європи, членом якої є Україна, прийнято більше ста нормативно-правових документів, рекомендації тощо, спрямованих на врегулювання суспільних відносин в інформаційній сфері [5, с. 3].

Оскільки позитивні соціально-економічні і політичні зміни можливі лише за умови скоординованих і цілеспрямованих зусиль усього суспільства, сучасне складне становище українських ЗМІ не може слугувати виправданням невиконання ними своєї ключової функції — забезпечення якісного інформування. Брак

інтересу українців до процесів європейської інтеграції не в останню чергу пов'язаний з браком інформації, яка допомогла б їм усвідомити, що інтеграція — це не тільки і навіть не стільки зовнішня політика, а реальність, яка стосується кожного.

Засоби масової інформації могли б і мали б виступити своєрідним посередником у справі зменшення розриву між показним підкресленням відданості курсу “в Європу” з боку численних політиків та переважної більшості офіційних осіб і значною мірою байдужим або скептичним ставленням до даної теми з боку населення, яке занадто повільно трансформується у громадянське суспільство. Проблеми, які необхідно вирішити для якнайповнішого забезпечення суспільства об'єктивною інформацією про інтеграційні процеси у Європі (і не тільки про них), можна умовно поділити на дві групи: ті, вирішення яких залежить від самих ЗМІ, і ті, вирішення яких доведеться забезпечити державі.

До перших можна віднести:

- необхідність усвідомлення засобами масової інформації своєї ролі як “сторожового пса” демократії;
- обов'язок ЗМІ спонукати органи влади до більшої відкритості, ретельно слідкувати за виконанням владою взятих на себе зобов'язань щодо європейської інтеграції, і повідомляти громадськість про успіхи чи не успіхи влади на цьому шляху;
- ЗМІ мають згадати про свою роль чи не єдиного просвітницького джерела, яким можуть користуватися якнайширші кола суспільства;
- ЗМІ не повинні обмежуватися звітами про дипломатичні контакти і візити українських посадовців за кордон, а закордонних — до України; натомість вони мають надавати уваги основним засадам ЄС, системі вироблення і прийняття рішень у ЄС та країнах кандидатах, ролі громадянського суспільства у розвитку цих країн, принципам, меті і значенню розширення Європейського Союзу;
- ЗМІ мають усвідомити, що лише за їхнім посередництвом суспільство може зрозуміти, що європейська інтеграція є насправді залучення до простору нормальних умов життя (правових, матеріальних, моральних);
- журналістам необхідно долучитися до роботи з розвитку норм саморегуляції журналістської діяльності, вироблення і прийняття журналістами професійних кодексів;

- журналісти мають об'єднати свої зусилля з громадськістю і вимагати створення чіткого механізму забезпечення права доступу громадськості до інформації, яку мають органи державної влади, а також захисту конфіденційності джерел інформації;
- стимулювати дискусію та подавати аналіз проблем, з якими Україна зустрінеться після початку процесу реального наближення Європейського Союзу до її кордонів — насамперед у сферах торгівлі, інвестиційної діяльності, туристичного обміну;
- постійно підвищувати власний загальний рівень знань, необхідних для професійної діяльності, особливо рівень знань про європейські процеси;
- демонструвати повагу до авторських прав;
- сприяти розвитку толерантності у суспільстві, особливо у напружених і конфліктних ситуаціях;
- протидіяти поширенню будь-яких форм нетерпимості і дискримінації;
- слугувати трибуною публічної дискусії для вільного висловлювання якнайширшого спектру точок зору на проблеми європейської інтеграції України;
- поширювати об'єктивну інформацію і незаангажовані коментарі, поважати право читачів, слухачів і глядачів бути якнайповніше і якнайточніше поінформованими;
- сприяти поінформуванню українців про європейську культурну спадщину [6].

В Україні мас-медіа стали реальним і дієвим посередником між владою та народом, опанували функцію громадського контролю за діяльністю органів державної влади. Вони є одним із основних джерел забезпечення реалізації прав та свобод людини на отримання інформації про внутрішню, зовнішню політику держави, роботу органів влади, подій в Україні та світі. Але на даний момент в Україні спостерігається негативна тенденція, дуже багато ЗМІ змінюють власників, тобто йде великий перерозподіл знову на медіа-ринку, і від цього страждають журналісти, бо вони потрапляють в інші умови, з одного боку, а з іншого боку, — є політичний тиск на ЗМІ і він посилюється. Відповідно ми десь на півдорозі. Від позиції журналістів дуже залежить те, куди ми дійдемо.

Конституційно закріплена свобода слова, скасування цензури дають можливість журналістам всебічно висвітлювати важ-

ливі події та явища. Однак свобода слова у засобах масової інформації не означає всюдозволеність та безвідповідальність. Надто вільна поведінка зі словом може мати негативні соціальні наслідки, деформувати політичну, соціальну, економічну, культурну орієнтацію як суспільства, так і окремого громадянина.

Специфіка призначення і особливостей діяльності засобів масової інформації може мати наслідком маніпулювання масовою свідомістю. Слід зауважити також явище ймовірної девіантності журналістської моралі: факт конструювання засобами масової інформації реальності шляхом контролю над порядком висвітлення подій (“гейткіперство”).

Отже, свобода не означає відсутності будь-яких обмежень; вони були й будуть, і з ними доводиться рахуватися ЗМІ. Такими обмеженнями можна назвати:

- державна таємниця; є об’єкти, події, які не підлягають розголошенню в інтересах державної безпеки: дислокація протиповітряної оборони, запаси стратегічної сировини, розробка нових видів зброї тощо;
- заклик до повалення чинної влади, він суперечить Конституції; зміна влади можлива, але лише легітимним шляхом;
- пропаганда насилля, пияцтва, паління, що засуджується офіційною і громадською думкою; заборонено вести пропаганду в цьому напрямку. Однак на практиці в ЗМІ побутує протилежне. Спрацьовують низькопробна культура, зацікавленість виробників;
- втручання в інтимне життя. Неприпустимі безпідставні образи особи, бездоказові характеристики — ярлики, порнографія. На жаль, чітких законів щодо цього в Україні немає. У США — є. Там діє закон “Про захист прайвесі” (інтимної сфери життя). За американськими законами використання лайливих слів у пресі карається штрафом або ув’язненням [7, с. 355].

Безумовно, будь-яка свобода, в тому числі й свобода слова, створює можливості для зловживань. Тому кожна свобода має щоразу врівноважуватися відповідальністю. Згідно з європейською практикою регулювання діяльності ЗМІ, зловживання свободою слова, незалежно від ступеню його прояву, не повинно

передбачати миттєвого застосування вищої міри покарання — анулювання ліцензії й закриття ЗМІ. В принципі, максимально жорсткий каральний засіб впливу на ЗМІ може бути застосовано у випадку, якщо відбуваються грубі й свідомі порушення, що призводять до суттєвих суспільних загроз і збитків — наприклад, ведуться заклики до повалення конституційного порядку, ліквідації незалежності, пропаганда війни і т. д. Вища міра покарання шляхом ліквідації медіа-інституції може застосовуватися й тоді, якщо вичерпується й виявляється безрезультативним арсенал превентивних і менш жорстких засобів адміністративного впливу, і не залишається нічого іншого, як ліквідувати цілу інформаційну інституцію, зупинивши її руйнівні дії.

Чинник соціальної відповідальності преси і журналіста постійно зростає у зв'язку з радикально поновлюваною в останні роки конфігурацією української дійсності та її політичної системи — перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки. Мова сьогодні йде про три основні вектори означеної відповідальності:

- інформаційне забезпечення плюралізму суспільної думки;
- захист прав і свобод особистості в її протистоянні з бюрократією;
- підвищення ефективності державної влади на основі консолідації суспільства [8].

Політична відповідальність суб'єктів політики в Україні набула нового більш цивілізованого характеру (одним з таких суб'єктів є ЗМІ, і тому у даному контексті варто звернути на це увагу).

1. Обов'язкове здійснення такої діяльності, яка б забезпечувала задоволення інтересів всього народу і, зокрема, кожної окремої особистості. Приймаючи мандат довіри, суб'єкт політики приймає на себе відповідальність за реалізацією його ідеалу. Об'єкт же наданням довіри висловлює надію на відповідальну поведінку суб'єкта. І чим вона обов'язкові, тим вище до неї довіра. Порушення суб'єктом вимог інстанції політичної безвідповідальності розцінюється як політична відповідальність, яка викликає певні санкції (недовіра органам влади, політична апатія та інфантильність).
2. Надання права відповідальній думці судити про діяльність суб'єкта політичного процесу. Оцінити діяльність такого

суб'єкта і визначити конкретну міру відповідальності можна завжди шляхом співставлення реальної дійсності з конкретно-історичним ідеалом.

3. Прийняття суб'єктом санкцій (інстанцій відповідальності) за наслідки своєї діяльності [9, с. 12].

Проблема відповідальності за зловживання свободою слова носить інтернаціональний характер. Вона більш-менш гостро стоїть у будь-якому вільному суспільстві. Навмисне чи ненавмисне порушення інтересів будь-якої людини через ЗМІ особливо небезпечне через масовий характер поширення інформації. Міжнародне співтовариство та окремі його члени в спеціальних законодавчих актах закріпили положення, які розширюють права ЗМІ на порушення інтересів інших членів суспільства. Критерій тут один — суспільна доцільність.

Саме через це критика посадовців може йти набагато далі, ніж критика приватної особи, і при цьому журналіст на Заході може не побоюватися правових утисків, але він несе соціальну відповідальність перед суспільством за свої публічні виступи, за їх достовірність і своєчасність.

Під ідеальною моделлю соціальної відповідальності ЗМІ розуміється така, що дає змогу поєднувати свободу преси з відповідальністю, із завданнями вираження спільних інтересів, інтеграції суспільства, цивілізованого вирішення конфліктів, які виникають, роз'яснення громадянам спільних цілей і сприяння формуванню спільних цінностей, представлення різних точок зору, відображення думок і позицій різних суспільних груп.

Нині складається парадоксальна ситуація: громадяни довіряють ЗМІ більше, ніж уряду та державному апарату. Так, за даними Євробарометра за 2006 рік, у середньому телебаченню довіряють 53 % осіб, радіо — 61 %, пресі — 45 %. Дещо інша ситуація в США. Там, згідно з опитуваннями, проведеними службою Harris Interactive, рейтинг довіри до телевізійних новин становить 19 %, до друкованих ЗМІ — 14 %, тоді як рейтинг довіри до Білого Дому становить 25 %. Причина полягає в тому, що американська преса значно більшою мірою дотримується принципів соціальної відповідальності — ЗМІ виконують роль контролера влади, а не спрямовуючої сили в суспільстві [10].

І. Кузнецова — голова правління Всеукраїнської рекламної коаліції — в коментарях відзначає рівень та специфіку соціальної відповідальності українського медіа-бізнесу. “Загалом цей рівень є доволі низьким, але є й позитивні приклади. Адже, коли ми говоримо про рівень соціальної відповідальності медіа-бізнесу, то ми все одне підіймаємо питання рівня соціальної відповідальності бізнесу. Тільки одні в якості продукту роблять труби і пральні порошки, а інші в якості продукту дають те чи інше видання або якийсь телеканал”, — зазначає І. Кузнецова. Тому, за її словами, рівень відповідальності медіа залежить від рівня відповідальності власників та менеджерів каналів [11].

Невирішеним для українських ЗМІ залишається питання створення громадського телебачення. Розгляд даного питання знаходиться в площині суперечок як серед журналістів, органів влади та населення на протязі тривалого проміжку часу. І слід зазначити, що однозначної відповіді на сьогодні не існує. Громадське мовлення існує в 49 країнах світу і базується, насамперед, на соціально орієнтованій програмній політиці. Підтримувати її дозволяють такі джерела фінансування як абонплата чи ліцензійний збір і особлива структура керування, формована за прикладом громадських рад, що, як правило, закріплено у відповідних указах, нормативних актах чи законах про ЗМІ, телебачення, громадське мовлення. Реклами на каналі майже немає. За задоволення дивитися якісні передачі соціального спрямування глядачі громадського телебачення вносять абонентську плату чи сплачують ліцензійний збір з моменту придбання телевізора.

Що ж стосується українського досвіду, перші правові передумови для створення вітчизняних громадських мовників були обумовлені у рамковому законі 1997 року “Про громадське телебачення”. Відтоді питання про громадське телебачення і радіо піднімалося в парламенті неодноразово. На думку Т. Лебедевої, президента Національної асоціації мовників, сьогодні частина ЗМІ одержала вотум недовіри, а частина — кредит довіри. Але це кредит і його треба віддавати. ЗМІ ще дуже довго слід буде доводити, що вони істинно демократичні, як і владі, треба виправдовувати кредит довіри українського народу. Одним з головних тестів на таку демократичність буде відношення до ЗМІ взагалі і створення системи громадського мовлення, зокрема.

Коло проблем у створенні суспільного мовлення змалювалося досить широке — від фінансування, матеріально-технічної бази, організації виробництва та контролю за діяльністю — до змістовного наповнення і готовності журналістських кадрів. Головне — не заговорювати ідею.

Організації Суспільного телебачення і радіомовлення мають діяти за принципами: законності; незалежності; об'єктивності та збалансованості інформації; оперативності, точності та достовірності інформації; чіткого відокремлення авторських коментарів від викладання фактів; плюралізму думок; прозорості та відкритості діяльності; підзвітності громадянам України; участі громадськості в управлінні та формуванні програмної політики.

Окрему увагу необхідно звернути до принципу невтручання в діяльність суспільного телебачення і радіомовлення, згідно з яким встановлюється заборона не тільки встановлення якихось змістовних обмежень для програм, але й також субсидіювання державою тих чи інших програм. Принцип незалежності суспільного телебачення і радіомовлення від держави має визначатись порядком контролю суспільства за діяльністю вказаних телерадіокомпаній.

Щодо системи суспільного контролю, то всюди у світі, де існує суспільне мовлення, це питання, як правило, вирішене законодавчо. Досить чітка система, наприклад, існує в Німеччині: велика за кількістю членів наглядова рада, до якої входять представники всіх політичних партій, основних релігійних конфесій і громадських організацій, профспілок і т. д. Тобто законодавчо за цими провідними організаціями закріплені квоти, і в такий спосіб ця наглядова рада є свого роду зріз суспільства. Порядок реалізації принципів діяльності Суспільного телебачення і радіомовлення має визначатись спеціальним Законом та внутрішніми документами організацій Суспільного телебачення і радіомовлення.

Таким чином, можна відзначити, що на сьогоднішній день, за чисельністю законів, які регулюють діяльність ЗМІ, Україна серед країн пострадянського простору посідає перше місце і це стосується не лише кількості, але і якості законодавства. Але, якщо порівняти умови функціонування ЗМІ в країнах Європейського Союзу, то ситуація бажає кращого.

Література

1. Нестеренко О. Огляд змін до законодавства у сфері регулювання діяльності засобів масової інформації та свободи інформації в Україні у 2005 р. // <http://www.khpg.org>.
2. Закон України “Про вибори Президента України” № 1630-IV // Урядовий кур’єр. — 2004, 18 березня.
3. Пастка для свободи слова та свободи вибору // Аналітичний центр “Академія”. — 2005, 1 грудня. — http://academia.org.ua/index.php?p_id=104&pp_id=61&posRg.
4. Свобода інформації та право на приватність в Україні / Харківська правозахисна група. — Харків: Фоліо, 2004. — Т. 2. Право на приватність: *conditio sine qua non*. — 200 с.
5. Інформаційне законодавство: Збірник законодавчих актів: У 6-ти тт. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. — К.: Юридична думка, 2005. — Т. 5. Міжнародно-правові акти в інформаційній сфері. — 328 с.
6. Підлуська І. Роль ЗМІ у “європеїзації” України: Завдання на вчора // Роль ЗМІ у сприянні європейської інтеграції / За ред. І. Підлуська, В. Зам’ятін. — <http://old.eurorexhi.kiev.ua/ukrainian/book/001/001.html>
7. Політологія: Навч. посіб. / За ред. В. П. Кіпеня. — Донецьк: АСТРО, 2005. — 358 с.
8. Шкляр В. І. Формування моделі “влада — преса — суспільство” // Наукові записки інституту журналістики. — Т. 17. — <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=book.index&boo=17>.
9. Гедікова Н. П. Політична відповідальність як критерій політичної соціалізації особистості. — Одеса: АстроПринт, 1999. — 24 с.
10. Евробарометр // http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.
11. Кузнецова І: Соціальна відповідальність медіа залежить від власників ЗМІ // <http://www.telekritika.kiev.ua>.

Резюме

В статті аналізуються основні законодавчі акти та укази стосовно свободного функціонування СМІ в Україні, а також виявляються механізми його невыполнення на практиці.

Рецензент доктор політ. наук, професор С. М. Наумкіна

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ЯК НАЙВАЖЛИВИЙ АТРИБУТ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Більшість сучасних концепцій політичного лідерства спираються на положення, що будь-яка група, будь-яка спільнота підкоряється в своїх діях обраному лідеру. Англійський термін “Leader” має значення “ведучий”, “шлях, що вказує напрям”, — є загальноживаним. Сам лідер може бути неформальним або офіційно займати пост керівника, до його прерогативи входить здійснення впливу на навколишнє політичне середовище. Серед основних характеристик лідера присутня здатність бути попереду, очолювати, вести за собою, керувати, направляти, бачити мету.

Лідерство проявляє себе в найрізноманітніших сферах суспільства, але найбільш значимим представляється політичне лідерство. Це лідерство було визначено Ж. Блонделем через владу, здійснювану одним або декількома індивідуумами для того, щоб спонукати членів націй до дій [1, с. 10]. В цілому, політичне лідерство має такі ознаки, як наявність власної політичної програми й боротьба за її здійснення; популярність, навіть після втрати свого офіційного посту; наявність часу і можливості довести своє лідерство.

Широкий спектр лідерських функцій спричиняється й різноманіттям варіантів класифікації політичного лідерства, які акцентують увагу на тих або інших аспектах діяльності лідерів. Ще А. Блаженний розрізняв “законних” правителів і тиранів. В. Парето поділяв лідерів на “лисиць” й “левів” відповідно до їхньої політичної тактики. Політики-лиси відрізняються лавіруванням, хитрістю, вмінням вгадувати події, приховувати свої щирі цілі. Політики-леви діють напролом, силоміць, відкрито. В. Парето вважав, що найбільший успіх чекає лідера при поєднанні двох тактик. Ж. Блондель же, вивчаючи ступінь впливу лідерів вузької сфери діяльності, опирався на наступну класифікацію: менеджери (лідери, що займаються щоденними проблемами), поліпшувачі (модифікують якийсь аспект політики) і новатори (засновують якийсь новий напрям в політиці або нову політику) [2, с. 324].

О. Логвіненко визначає політичне лідерство, як певний вид цілеспрямованої політичної діяльності лідера чи еліти, що виражається

в прийнятті таких рішень і діянь, які позитивно впливають на процеси політичного та соціально-економічного розвитку суспільства в сьогоденні та майбутньому, а також у забезпеченні підтримки (легітимності) власної діяльності громадською більшістю [3, с. 7].

С. Школяр визначає, що цілісність феномена політичного лідерства забезпечують три його невід’ємні компоненти: особа лідера (психологічні та професійні характеристики), зовнішні соціальні, політичні, економічні обставини (контекст політичного лідерства) та взаємодія між лідером та громадянами [4, с. 4].

Р. Такер розглядає лідерство в контексті політичної культури суспільства та виявляє серед лідерів консерваторів, які прагнуть зберегти існуючу систему; реформаторів, які бажають лише часткових змін існуючого положення; революціонерів, які загалом відкидають традиційні норми й звичаї, відповідно до свого бачення ідеалу суспільства. Р. Такер також протиставляє “реального лідера” “менеджерові”, вважаючи, що тільки в сферу діяльності “реального лідера” входить “постановка діагнозу”, “підготовка дій” й “мобілізація”. Але в дійсності менеджери цілком здатні виконувати всі ці функції [5, с. 738].

Р. Джексон і С. Розберг на основі вивчення політичного лідерства Африки використали для характеристики лідерів визначення “принц”, “автократ”, “пророк”, “тиран”, які відповідають індивідуальному стилю керівництва. М. Браун акцентував увагу на “символічному” або “творчому” аспектах лідерства [6, с. 124-125]. Є. Вятр підрозділив лідерів на ідеологів і прагматиків. Лідер-ідеолог вірний ідеології свого руху навіть при погрозі втрати влади й впливу, лідер-прагматик здатний пожертвувати ідеологічними принципами заради збереження влади. При аналізі взаємин лідера і його оточення Є. Вятр прийшов до висновку, що лідер може обирати одну із двох позицій: або виражати волю свого оточення, ставши лідером-представником, або самому формувати волю навколишніх, демонструючи риси харизматика [7, с. 129].

Типологію політичного лідерства можна продовжувати й надалі, оскільки практично кожен дослідник вносить свій варіант. Але при всьому своєму різноманітті типології перехрещуються один з одним за своїм змістом. Політичне лідерство стало предметом вивчення багатьох концепцій. Серед них теорії “рис”, “визначальної ролі послідовників”, біхевіоризму, “взаємодії — чекання — взаємодії”, ситуативні, мотиваційні й атрибутивні теорії.

Одним з різновидів політичного лідерства є харизматичне лідерство, яке найменш проаналізоване у науковій літературі. Термін “харизматичне лідерство”, як відомо, був введений М. Вебером на початку ХХ століття. При цьому, він не дав його точного визначення й не запропонував якої-небудь системної теорії, покладаючись лише на історичний матеріал. В веберовському трактуванні харизматичний стиль лідерства розглядався в двох формах і підставах політичної легітимності — традиційної й легально-раціональної [8, с. 135].

Лідер у концепції Е. Дюркгейма з'являється не як “герой” (як це є у М. Вебера), а як група, втілена й персоніфікована, як породження суспільної свідомості. Відповідно, відношення до лідера подібно відношенню до всього суспільства, тобто лідер також наділяється якостями священного, сприймається як репрезентація священного. Інакше кажучи, лідер є сакральним тому, що він символізує спільність. При цьому, виходячи з положень дюркгеймової моделі, священні, релігійні сутності повинні мати абстрактну, фіктивну природу. Е. Дюркгейм у цьому зв'язку відзначає, що соціальне мислення в результаті імперативного авторитету має силу, якою індивідуальне мислення не може володіти; ця сила може змусити нас бачити речі в бажаному йому світлі [9, с. 4]. Так створюється представлення про якісно протилежні світи: повсякденний та священний, про віру у велику перетворюючу силу колективу.

У руслі функціонального підходу інтерес представляє також концепція політичної харизми Е.-Р. Вілнер, яка вважає харизматичний тип політичного лідерства особливим підтипом лідерства й вживає спробу операціоналізації поняття політичної харизми. Е.-Р. Вілнер виділяє, по-перше, індикатори наявності харизматичних відносин між політичним лідером і його послідовниками; по-друге, індикатори, що дозволяють ідентифікувати дійсно харизматичних політичних лідерів і відрізняти їх від інших типів лідерів. За основу Е.-Р. Вілнер бере ідею М. Вебера, що харизматичним лідера робить не володіння особливими якостями, а їх сприйняття такими в очах послідовників. Відповідно, при характеристиці відносин між лідером і послідовниками, вона звертає основну увагу на реакцію послідовників, виділяючи три категорії індикаторів харизматично орієнтованого визнання:

- вимір “лідер-імідж” — ототожнення лідера з надлюдською реальністю:
 - а) уподібнення лідера божественному (коли лідера дорівнюють до Бога або певного божества; розглядається як месія; або асоціюється із засновниками релігій або священними фігурами конкретної культури);
 - б) наділення лідера надприродними, надлюдськими або винятковими якостями й здатностями.
- вимір безумовного визнання особистого панування лідера:
 - а) вимір “ідеї-схвалення” — переконаність в істинності заяв лідера;
 - б) вимір “поступливості” — безумовна слухняність наказам лідера.
- абсолютна емоційна прихильність лідерові встановленому їм порядку [10, р. 19-29].

Дослідники, які ключову роль у створенні харизматичних відносин відводять послідовникам, називають різні причини появи політичної харизми. Серед найпоширеніших — ситуація найсильнішої соціальної кризи; психічний стан послідовників; характер місії або доктрини лідера. У всіх цих випадках, з точки зору Е.-Р. Вілнер, недооцінюється роль самого харизматичного лідера, що, на її думку, може виступати своєрідним каталізатором для кожної із цих причин створення політичної харизми. У зв'язку із цим вона зосереджує увагу на засобах, які використовує лідер для одержання “харизматичної реакції” (вселення послідовникам благоговіння, страху, поваги й т. п.). Лідер стає харизматичним у наступних випадках:

- 1) звертання до важливих культурних міфів;
- 2) здійснення вчинків, сприйманих як героїчні або екстраординарні подвиги;
- 3) проєкція якостей з таємничою або могутньою аурою;
- 4) наявність видатних риторичних здатностей.

Е.-Р. Вілнер виходить із того, що практично будь-яке політичне лідерство повинне мати елементи харизматичного. Із часом у її концепцію вносилися деякі корективи, зокрема, вона змінила свою позицію з питання про те, кого конкретно можна вважати харизматичним політичним лідером в ХХ столітті. В

останніх роботах цей список значно обмежений, безперечними харизматиками Е.-Р. Вілнер називає тільки 6 особистостей — Кастро, Ганді, Гітлера, Муссоліні, Рузвельта та Сухарно. Крім справжніх харизматичних лідерів, Е.-Р. Вілнер виділяє також “імовірних” харизматиків та “квазі-харизматиків”. В останній категорії вона виділяє: тип “призначеної харизми” (приклад Неру, який успадкував харизму завдяки своєму тісному зв’язку із щирим харизматичним лідером); офіційне створення й пропаганда культу особистості (приклад Мао); “посмертна харизма” (приклад Дж. Ф. Кеннеді); випадок політичного лідера, який сприймається громадянами необхідним у сформованій ситуації кризи (приклад де Голля).

Харийс Туманс, аналізуючи постстарні моделі у стародавній Герції, виводить, що невід’ємними ознаками наявності харизми басілея є крім володінням владою та законами, ще й повагою та славою. Саме ці ознаки дають можливість говорити, що басілей володіє харизмою, яку надав йому Зевс. Ця благодать проявляється в таких якостях як хоробрість, сила, розум, фізична врода и т. п. ця якість є невід’ємним атрибутом героя. Басілей — це найліпший серед героїв, з чого виходить, що його харизма є найбільшою. Тому влада гомерівських басілеїв, на думку Т. Харийса, може бути названа харизматичною владою. При цьому він зазначає, що в політичній сфері основу ідеології влади басілеїв складає, насамперед, загальноприйнята у гомерівському суспільстві ідея, про те, що царську владу можна “заробити”, тобто, завоювати видатними подвигами — саме подвиги і є проявами харизми. Він також зазначає, що існують випадки, коли в державі можуть існувати декілька харизматичних політичних лідерів одночасно, наводячи в якості приклада архаїчну епоху, коли з явилася республіка як альтернативна модель влади. Республіка в Греції не заперечувала існування монархії, тому в Афінах була заснована формальна (офіційна) посада “царя”, що підтверджувало її вірність “традиціям предків”. Разом з тим, старі релігійні та соціальні представлення також використовувалися в політичній ідеології Афінської республіки, але виникла нова ситуація, коли замість одного харизматичного лідера стали правити декілька таких лідерів. Найбільшою інновацією в цій новій системі стало те, що був вироблений механізм регулярної зміни політичних лідерів, а це вже було першою озна-

кою секуляризації в політичному мисленні. Харизматична влада дається “зверху” і ніяк не регламентується; вона може бути забрана тільки за бажанням божества, а цей процес є непідвладним людському прогнозуванню. Нова ж влада виходила від людей, підкорялася людській волі та прогнозувалася, тобто вона сама визначає термін повноважень та встановлює процедуру. Відповідно, в процесі демократизації роль божества в політиці згодом сходить нанівець [11, с. 11].

Згідно Фрідланду, лідерство розвивається як харизматичне при наявності трьох умов: якщо лідер виражає думки й почуття, які відносно недавно проникнули у свідомість мас. Т. Ооммен критикує цю умову, визначаючи, що існують харизматичні лідери, які спочатку інформують населення про певні політичні й економічні проблеми, а потім, експлуатуючи ці теми, створюють образ харизматичного лідера; існують випадки харизматичного лідерства, коли в суспільстві цілком усвідомлювалася та або інша соціальна проблема, однак, дії влади з їх вирішення виявилися неефективними [12, с. 95]; якщо при їхньому вираженні лідер залучений до діяльності, яка вважається небезпечною та ризикованою. Дана умова також нерідко критикується, зокрема, з тієї причини, що ряд лідерів, які сприймаються в суспільстві як харизматичні, одержували широку соціальну підтримку при заступництві пануючої влади; якщо маси бачать докази успішної діяльності лідера. При цьому, якщо визнання даного лідера зростає і якщо кількість послідовників є великою (соціально значимою), можна стверджувати про появу лідера з істинно харизматичним пануванням.

Відповідно до цієї концепції політик може стати харизматичним, якщо він сам або його оточення здатні вподібнити його в очах послідовників священним персонажам або героєм конкретної культури. Інакше кажучи, за Е.-Р. Вілнер, забезпечення масової підтримки політика прямо залежить від його здатності маніпулювати традиційними символами. Погоджуючись із даною тезою, критики ставлять під сумнів доцільність використання в подібних випадках поняття харизма.

Теорія харизматичного лідерства має риси подібності із традицією інтерпретації історії як арени подвигів героїв і діяльності великих людей. Прихильниками такої інтерпретації були Свентоній, Плутарх, Тіт Лівій, Паскаль, Карлейль, Дьюї, Хук й інші.

Традиція “героїчного” носила переважно описовий характер і залежала від суб’єктивізму історика. Герой розглядався у відриві від соціуму, економічного і психологічного факторів.

В “месіанському” підході феномен харизми зв’язують винятково з інтенсивними соціальними змінами й кризами. При цьому особливу роль у цій парадигмі лідерства відіграє система концепцій міфу і ритуалу. Інакше кажучи, проявляється логіка розвитку героїчного міфу. Структура героїчного міфу утворює ланцюг діянь культурного героя (харизматика). Появі харизматичного лідера передують екстраординарна ситуація, неможливість відновлення балансу між звичайною ситуацією й очікуваннями за допомогою наявних культурних засобів. Й. Штайрер, ґрунтуючись на концепції О. Нойбергера, крім “героя” і героїчної харизми виділяє ще три харизматичних архетипи — “рятівник” (місіонерська харизма), “цар” (велична харизма) та “батько” (патерналістська харизма) [13, с. 106].

Умовою появи харизматичного лідерства, відповідно до месіансько-міфологічної парадигми, є страждання, які випробовують послідовники. Харизматичним стає лідер, що сприймається рятівником, оскільки представляється, що він втілює (за рахунок своїх незвичайних персональних якостей) надію на задоволення потреб послідовників, віру в реальну можливість перебороти кризу. Звідси висновок, що харизматичне лідерство є, по суті, “рятівним” або месіанським. На цьому будується пояснення особливої емоційної напруженості харизматичної реакції — потреби ведених у тому, щоб лідер періодично демонстрував “докази” своїх екстраординарних здатностей. Цим пояснюється й добровільне слідування мас за своїм вождем, зневага матеріальною винагородою, схильність до шанування, поваги до лідера, бажання оточувати його почуттям видатної особистості, що представляється симптоматичним знаком харизматичних відносин між лідером і його послідовниками.

Встановлення панування харизматичного лідера вводить нову структуру в суспільстві. Система соціально-політичних позицій починає визначатися відношенням до героїчного персонажа, до його персоналізованих завдань. Позиції породжують систему персонажів і функцій; персонажі повинні взаємодіяти; функції — виконуватися в процесі розвитку героїчного міфу.

Отже, поява харизматичного панування, відповідно до міфологічного трактування, обумовлена ситуаційно (кризою), а також наявністю щирого харизматика. Варто звернути увагу на те, що якщо в теоріях модернізації харизматичне лідерство виступає в якості необхідної й закономірної стадії (перехід до більш високого щабля суспільного розвитку), то тут харизму, по суті, зв'язують із соціальними, революційними рухами в цілому. Наприклад, відповідно до досліджень Р. Такера, харизматичним є не будь-який лідер, що володіє екстраординарними якостями й цим надихає своїх послідовників; а тільки лідер, що демонструє екстраординарні якості, очолюючи рух, спрямований на соціальні зміни. Представляються можливими два варіанти: соціальний рух може бути харизматичним із самого початку, тобто створеним харизматиком, що і керує їм (приклад Кастро, Гітлера). Або ж рух існує ще до появи харизматичного лідерства, а потім трансформується в харизматичний рух, після того, як його очолить харизматичний лідер (випадок Леніна). Звідси висновок Р. Такера, що, якщо лідер дійсно харизматичний, то його харизма виявиться до одержання лідером політичної влади. Тобто, таких політиків як Нкруму в Гані й Сталіна в СРСР не варто зараховувати до харизматичних, оскільки до цього вони не сприймалися такими, не мали масової підтримки.

На наступному етапі харизматичного процесу набувають чинності кульмінаційні формули. З появою “героя” модель світу починає структуруватися у вимірі “свій-чужий”. З одного боку, формула пошуку і становлення “своїх” та “чужих” є природним продовженням процесу персоналізації “шкідника” і причин нещастя, з іншого боку, — поділ співтовариства на друзів й, особливо ворогів “героя” задає рівень активного протистояння у просторі міфу.

Кризисна типологія створює систему вимірів, які протистоять політичному лідерству, але саме вона забезпечує масову впевненість у необхідності політичного лідера. Послідовність перешкод вибудовується в героїчному міфі таким чином, що в кожній ситуації героїчний характер лідера виявляється певним чином. Вважається, що криза може розв'язатися тільки за рахунок дій успішного лідера. При цьому дії політика розглядаються як прояв його особистих характеристик. Із цієї причини успіх особистого проекту лідера сприймається не стільки як результат його

ділової компетенції, скільки як результат його особистих досягнень. Саме успіх підтверджує й обґрунтовує в очах маси моральне право на лідерство. У зв'язку із цим надається особлива увага формалізації політичного успіху. Взагалі, формула успіху відіграє центральну роль. Як політичний лідер, так і його адміністративний апарат змушені періодично драматизувати ситуацію, а потім успішно відновлювати рівноважну обстановку формами героїчних дій, тобто кожен епізод політичної біографії лідера повинен потенційно розглядатися не тільки як подолання перешкод, а як героїчне подолання, “велике” вирішення проблеми, нові рубежі і т. п. Всі дії спрямовані на те, щоб у масовій політичній свідомості складалося й постійно підтримувалося переконання, що послідовність дій політичного лідера завершилися цілком певним успіхом. У підсумку, ситуація переміщується в культурно-символічну сферу соціально-політичного процесу.

Заключний етап героїчного міфу й, відповідно, харизматичного процесу, визначається дією фінальних формул. На цьому етапі відбувається остаточна ідентифікація щирого героя; у суспільній свідомості складається впевненість у відновленні ситуації рівноваги. У зв'язку із цим центральним моментом третьої стадії є догляд “героя” і його канонізація. Далі, необхідно в культурно-символічних вимірах політичного лідерства створити ситуацію, яка б формально дозволила б знову включити весь механізм пошуків і виявлення “героя”.

Таким чином, політичне лідерство як атрибут всілякого державно-політичного процесу має багату і різноманітну феноменологію. Мислителі різних історичних епох запропонували цілу низку теоретичних схем, типологій, класифікацій та номінацій лідерів, еліт, лідерства. Таке розмаїття робить актуальним пошук таких чинників, що не тільки визначають конфігурацію державотворення, але й є також основними передумовами виникнення політичного лідерства окремої особи чи групи осіб. До них відносяться проблеми багатостороннього визрівання ідей демократії, драматургія взаємовідносин між народом і владою, ефективні шляхи та засоби володарювання політичних лідерів і еліт. Саме такі аспекти історії політичного лідерства безпосередньо перетинаються із нинішніми актуальними завданнями, що вирішує українське суспільство.

Література

1. Блондель Ж. Политическое лидерство. — М.: Б. и., 1992. — 135 с.
2. Парето В. Компендиум по общей социологии // Антология мировой политической мысли / Отв. ред. Т. А. Алексеева. — М., 1997. — Т. 2.
3. Логвиненко О. С. Становлення політичного лідерства управління еліти в суспільстві перехідного періоду: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. — К., 2004. — 24 с.
4. Школяр М. В. Технологічність процесу політичного лідерства: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. — Л., 2005. — 20 с.
5. Такер Р. Сталин и личность / Пер. с англ. — М.: Весь мир, 2006. — 864 с.
6. Браун М. Посібник з аналізу державної політики. — К: Основи, 2000. — 237 с.
7. Вятр Е. Социология политических отношений / Под. ред. Ф. М. Бурлацкого. — М.: Прогресс, 1999. — 462 с.
8. Шпакова Р. П. Типы лидерства в социологии Макса Вебера // Социологические исследования. — 1988. — № 5. — С. 134-139.
9. Дюркгейм Э. Священные объекты как символы // Религия и общество / Сост. В. И. Гараджа, Е. Д. Руткевич. — М.: Наука, 1994. — Ч. 2. — С. 3-4.
10. Willner A. The spellbinders: charismatic political leadership. — New Haven, L.: Yale univ. press, 1984. — 212 p.
11. Харийс Т. Две потестарные модели в древней Греции Античное общество — IV: Власть и общество в античности: Мат. межд. конф. антиковедов (5-7 марта 2001 г., истфак СПбГУ). — СПб., 2001.
12. Oommen T. Charisma, social structure, and social change // Comparative studies in society and history. — 1967. — V. 10, № 1. — P. 85-99.
13. Штайрер И. Харизма руководителя и управленческие архетипы // Проблемы теории и практики управления. — 2001. — № 4. — С. 102-106.

Резюме

В статье анализируются наиболее распространенные концепции политического лидерства, определяются условия, при которых

политический деятель может стать харизматическим лидером, способным обеспечить реальный или мнимый прорыв в решении кризисных социально-политических проблем.

Рецензент доктор полит. наук, профессор С. М. Наумкина

УДК 342

Р. А. Бахтыев

ТУРКМЕНИСТАН: СТРАТЕГИЧЕСКИЙ КУРС НЕЙТРАЛИТЕТА ПРОДОЛЖАЕТСЯ

14 февраля 2007 года вступил в должность новый президент Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедов. Прошедшие с момента появления независимого суверенного туркменского государства полтора десятилетия стали основой для последующего развития страны на пути нейтралитета. С прежним курсом политического и экономического строительства, с его духовным и культурным национальным возрождением, принятием Туркменистана в международное сообщество в качестве нейтрального государства связано имя прежнего президента — С. А. Ниязова. Сменившее его новое руководство продолжило прежний курс как во внутренней, так и в международной политике.

Есть несколько направлений политики Туркменистана, которые не только сохраняются, но и прочно остаются главными. В первую очередь, стремление к укреплению государственности на пути консолидирования туркменской нации. Об этом говорил новый президент, ссылаясь на заветное слово своего предшественника: “Стабильность общества и единство народа — это краеугольный камень политики ..., которой мы обязаны и будем следовать” [1]. Единство нации предполагает не только идейно-политическое и духовное единение. Туркменистану, обладающему огромными сырьевыми ресурсами, необходим определенный человеческий ресурс. Кроме того, исторически сложилось так, что миллионы туркмен (по разным данным от трех до пяти миллионов) проживают вне государственных границ. Сам же Туркменистан имеет площадь 491,2 тысячи квадратных километров, с востока на запад простирается на 1100, а с севера на юг — на 650 километров.

Кроме того, консолидация и национальное единение туркменского народа предполагает осуществление преобразований во всех сферах жизни, что означает более высокую, по сравнению с нынешним

уровнем, степень развити́та государственности, качественное обновление общественно-экономических и духовно-культурных отношений.

“Политика дальнейшего возрождения и модернизации страны, — отметил президент Бердымухамедов, — направлена на совершенствование всех звеньев государственного механизма и общества, укрепление и приумножение экономической мощи страны, развитие отношений с внешним миром” [2, с. 65].

Второе направление деятельности нового президента Туркмении — осуществление политических реформ не только как фактора укрепления государства, но и как демократизации общества. Поэтому продолжается реализация конституционной реформы, законодательства, существующего в стране. Тем самым укрепляются правовые и собственно демократические основы национальной государственности, развиваются процессы создания гражданского общества и становления его институтов, внедрение современных выборных механизмов, совершенствования органов самоуправления. Выстраивается действующая эффективно вертикаль власти.

Так, положительные результаты приносит реализация положений, изложенных в Гражданском кодексе Туркменистана, принятого 17 июля 1998 года. Кодекс — это один из наиболее важных законодательных актов, способствующих созданию в стране современного демократического гражданского общества и развитой системы рыночной экономики. В числе принятых в рамках Гражданского кодекса законов можно назвать такие, которые способствуют формированию рыночных механизмов. Например, закон “О лицензировании отдельных видов деятельности”, введен единый обменный курс иностранной валюты (с 1 мая 2008 года), принят ряд законодательных актов, определяющих договорные связи между хозяйствующими субъектами. Предприятие, которое завоевало авторитет на рынке своими товарами или услугами (франчайзинг), получает возможность осваивать новые рынки без дополнительных затрат, рекламируя свою торговую марку, готовя высококвалифицированные кадры, размещая свою торговую сеть и т. д. [3, с. 26].

Третье весьма значимое направление государственной политики — динамическое развитие экономики как основы процветания страны и возрастания благополучия ее граждан. Здесь следует подчеркнуть, что экономика республики советского периода была частью общесоюзного народно-хозяйственного комплекса и,

естественно, не могла быть многоотраслевой, тем более интегрированной в мировое хозяйство. За короткий срок, кроме того, следовало перевести экономику на рыночные отношения, что также требовало серьезных преобразований. За полтора десятка лет Туркменистан прошел путь экономических преобразований, не допустив социальных потрясений.

За годы независимости республика добилась немалых успехов в экономическом развитии, фактически утвердилась в мировом сообществе как топливно-энергетическая держава не только обеспечивающая себя потребностями в энергоносителях, но и экспортирующая их в другие страны. С 1992 года в Туркменистане разведаны и открыты 152 месторождения природного газа, нефти и газового конденсата, в том числе 30 крупных месторождений, 10 из которых до 2008 года введены в промышленную разработку. Добыто за 15 лет 780 млрд. кубометров “голубого топлива” и 104 млн. тонн нефти, производство сжиженного газа, занимающего одно из ведущих мест в структуре Туркменского экспорта, возросло почти в 20 раз [4]. Принятая XVII сессией Халк Маслахаты (высшим законодательным органом республики) Программа развития топливно-энергетических отраслей рассчитана на 25 лет [3, с. 77].

Следует подчеркнуть, что в Туркменистане создается многофункциональная и самодостаточная экономика, что позволяет добиться превышения расходов и у страны нет внешних долгов перед другими государствами. Благоприятное экономическое развитие дает возможность республике сосредоточиться на четырех приоритетных направлениях: обеспечение непосредственно экономической, продовольственной, социальной и экологической безопасности страны. Новый президент Туркменистана выдвинул актуальную задачу: вывести народнохозяйственный комплекс республики на мировые параметры развития. Осуществление конкретных мероприятий, связанных с глубоким совершенствованием государственного управления, структурной перестройкой экономики, расширением рыночных отношений, эффективным использованием собственности и финансовых ресурсов государства и др. в полной мере дает возможность достичь поставленных стратегических целей.

Четвертое направление в политике туркменского государства — повышение уровня жизни своего народа. Президент страны

четко сформулировал поставленную задачу, провозгласив высшей ценностью человека, его жизнь, здоровье, безопасность, финансовое и духовно-нравственное развитие. Он подчеркнул, что “если люди будут хорошо жить и хорошо отдыхать, у них появится и желание хорошо работать” [5]. О росте благосостояния говорят такие цифры: реальные доходы населения за 10 лет (с 1997 по 2006 гг.) возросли более чем в 6 раз, повысилась значимость трудовых доходов с 70% в 1991 году до 90% в 2006 году [6]. Растет товарооборот, становится более рациональной структура питания граждан. Многие годы в стране действуют предельно низкие цены на хлеб, бензин, минимальными остаются платежи за содержание детей в дошкольных учреждениях, плата за жилье, коммунальные услуги, телефонную связь, проезд в транспорте и др.

Традиции туркменского народа — “старшего почитай, младшего опекай” — неуклонно соблюдаются. Принятый Кодекс “О социальном обеспечении” подкреплен ресурсным потенциалом государства. В частности, постоянно повышаются пенсии и пособия, которые регулярно выплачиваются. Единовременная выплата за рождение первого и второго ребенка составляет 500 тысяч манатов, за третьего — 1 млн. за четвертого и последующих — 2 млн. манатов. Кроме того, существует ежемесячное пособие по уходу за ребенком в течение полутора лет. Большое внимание уделяется развитию здравоохранения в целом. По этому поводу президент страны сказал так: “... Здравоохранение всегда будет приоритетным направлением в центре внимания, одной из главных задач государства” [2, с. 91].

Логическим продолжением внутренней политики Туркменистана стала его внешняя политика. Провозгласив свой нейтральный статус, утвержденный Генеральной Ассамблеей Объединенных Наций 12 декабря 1995 года, республика осуществляет на практике этот курс, который стал для нее конструктивным и плодотворным. Добрые, взаимовыгодные отношения Туркменистан поддерживает со многими странами мира, с различными международными организациями. На 2008 год республика имеет дипломатические отношения с 112 государствами, сама является членом более 40 международных организаций и активно участвует в их деятельности, осуществляя совместно с ними более 100 различных программ, в частности, в области здравоохранения.

ранения, охраны окружающей среды, развития промышленности, образования, культуры и других сфер.

Политический диалог Туркменистана ведет со странами СНГ, Европа, Азии, Америки. Активную роль здесь играют визиты президента страны Г. Бердымухамедова, способствующие решению конкретных двусторонних проблем. Только за десять месяцев своего пребывания в должности президента он посетил Иран, Казахстан, КНР, Кыргызстан, ОАЭ, Россию, Саудовскую Аравию, США, Таджикистан. В ходе этих визитов президент провел более 20 встреч с первыми лицами государств, а также встретился с парламентариями, общественными деятелями, представителями деловых кругов. В ходе визитов были подписаны 35 договоров на межгосударственном, межправительственном и межотраслевом уровне на сумму более 10 млрд. долларов США [7].

Значимыми стали визиты президента Туркменистана в Австрию, Германию, Малайзию, Азербайджан. Это страны, где Г. Бердымухамедов побывал только в ноябре 2008 года. Разные страны, разные задачи, но цель одна: Туркменистан узнают, его признали как одну из значимых стран, вставших на путь нейтралитета. Открываются новые возможности во взаимоотношениях. Например, в ходе переговоров в Германии с Федеральным канцлером Ангелой Меркел и Президентом ФРГ Хорстом Келером были обсуждены важные вопросы взаимовыгодного сотрудничества двух стран. Приоритетными направлениями взаимовыгодного партнерства были названы торгово-экономическая сфера, а также наука, здравоохранение, образование. Туркменско-германский экономический форум стал событием, определившим дальнейшие направления сотрудничества. В этой встрече приняли участие руководители таких компаний и банков, как “Сименс”, “МАН”, “Дейче Банк” и другие. Не менее масштабными по результатам стали встречи туркменского президента в Австрии: состоялись переговоры с Президентом австрийской Республики Хайнцем Фишером, а также с руководителями государственных и финансовых структур, различных фирм и компаний. Интерес у австрийских деловых кругов к Туркменистану был огромен — для них это надежный и перспективный торговый партнер [8].

Бесспорным свидетельством международного признания динамичной конструктивной политики, проводимой Туркмениста-

ном, можно считать избрание этой страны вице-председателем генеральной Ассамблеи ООН при утверждении руководящего состава 62-й сессии. Такой чести Туркменистан удостоился уже в третий раз: впервые это произошло в 1998 году, когда он занял пост заместителя председателя 53-й сессии Генеральной ассамблеи ООН, затем — в 2003 году при избрании руководящего состава 58-й сессии [2, с. 109].

Своеобразным итоговым документом, определяющим внешнюю политику Туркменистана, стало заявление президента республики, прозвучавшее с трибуны Генассамблеи ООН: “Туркменистан сегодня открыт миру, открыт для широкого партнерства по всем направлениям... Наша страна готова и дальше работать во имя утверждения принципов международного права, идеалов гуманизма, справедливости, толерантности, взаимного уважения в качестве факторов, определяющих современные отношения между государствами”. Решение ООН об открытии в Ашхабаде регионального центра по превентивной дипломатии является также еще одним подтверждением возрастающего авторитета на международной арене. Новая структура ООН в Туркменской столице не имеет аналогов в мире [9].

Таким образом, с приходом в Туркменистане нового президента Г. Бердымухамедова, сменившего прежнего президента С. А. Ниязова, многие начинания как во внутренней, так и в международной политике страны не только не изменились, но и стали получать новые качественные импульсы, способствующие развитию туркменского государства и туркменского общества. Нейтральный статус страны дает большие возможности для осуществления принципов собственной национальной политики в интересах граждан Туркменистана. Разумеется, еще немало нерешенных задач, требующих серьезных подходов для их осуществления. Использование собственных резервов, особенно углеводородного сырья, дает возможности достичь более высокого уровня жизни населения, а нейтралитет — сохранить независимость и суверенитет страны в сложной международной обстановке. Поручкой этому и добрососедские, дружеские отношения с близлежащими государствами, их активное участие в деятельности СНГ (с августа 2005 года Туркменистан участвует в СНГ в качестве ассоциированного члена).

Литература

1. Нейтральный Туркменистан. — 2007, 18 февраля.
2. Политика Президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова по новому возрождению страны. 16-й годовщине независимости Туркменистана посвящается. — Ашхабад: Главное архивное управление при Кабинете Министров Туркменистана, Архивный фонд Президента Туркменистана, 2007. — 136 с.
3. Нуриев Я. Перспективы развития франчайзинга в Туркменистане // Дияр (учредитель — Президент Туркменистана). — 2008. — № 12. — С. 26-27.
4. Нейтральный Туркменистан. — 2007, 8 сентября.
5. Turkmenistan. — 2007, 31 march.
6. Нейтральный Туркменистан. — 2007, 12 февраля.
7. Sol verde. — 2007, 26.09.
8. Дияр (учредитель — Президент Туркменистана). — 2008. — № 12. — С. 1-5.
9. Нейтральный Туркменистан. — 2007, 21 сентября.

Резюме

Автор статті піднімає питання розвитку Туркменістану як нейтральної держави.

Рецензент доктор истор. наук, професор В. Н. Соколов

УДК 394.912 (5-15+571)

Муха мед Абдул Басет

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЭВОЛЮЦИИ ПОЛИТИКИ ЙЕМЕНА В ОТНОШЕНИИ РОССИИ В ПЕРИОД ГЛОБАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Экономический аспект йеменско-российских отношений до 1990 г. оценивался с точки зрения объема кредитов, помощи и товаров, которые СССР представлял двум йеменским государствам — Йеменской Арабской Республике и Народной Демократической Республике Йемен. Развал СССР поставил экономику России перед лицом многочисленных кризисов, спровоцированных советским наследием, что ослабило ее настолько, что задолженность по зарплате и внешний долг оценивался в 150 миллиардов долларов, а доходы гражданина постсоветской

России не покрывали и половины его самых насущных потребностей. В 1992 г. показатель инфляции оценивался в 2000 %, а курс национальной валюты по отношению к доллару обрушился с 180 рублей за доллар в 1992 г. до примерно 5400 рублей за доллар к 1996 г. [1].

В этот же период произошло объединение ЙАР и НДРЙ в единое государство. Внутриполитическое положение объединенного Йемена в первые годы его существования было крайне тяжелым. Сумма этих факторов сделала невозможным для йеменской и российской стороны выполнение даже минимальных объемов торговых соглашений, подписанных еще во время существования СССР. Так случилось с соглашением, подписанным в Сане в феврале 1991 г., которое касалось вопроса учреждения постоянного советско-йеменского правительственного комитета по торгово-экономическому, техническому, научному и культурному сотрудничеству. Важнейшие же контакты Йемена и России в сфере экономики в период 90-х годов XX в., можно свести к следующему:

В 1992 г. состоялось подписание технического и финансового соглашения между Главным учреждением портов Йемена и российской компанией “Техноэкспорт”, целью которого было строительство пристани длиной 450 м в йеменском морском порту Салиф и углубление порта до 46 футов для обслуживания судов водоизмещением в 50 тысяч тонн. Общая стоимость этого контракта составляла 38 миллионов долларов. Работы начались в 1993 г.

В ноябре 1997 г. в Парижском клубе кредиторов 80 % йеменского долга России, который составлял 6,7 миллиардов долларов, были списаны. К оставшимся 20 % были применены Неапольские условия, которые предписывали аннулирование двух третей от этих 20 % и постепенную выплату последней трети в течение длительного срока. Это событие получило широкий резонанс. Многие экономисты и чиновники в Йемене и России рассматривали произошедшее как устранение препятствия, которое мешало развитию отношений Йемена и России. Наконец, некоторые российские источники говорили, что проблема остаточного йеменского долга была полностью разрешена путем погашения его во время осуществления в Йемене проектов приватизации [2].

В настоящий момент имеется ряд показателей, свидетельствующих о том, что Йемен и Россия стремятся развивать двусто-

ронные экономические отношения. В Йемене сейчас существуют четыре филиала российских компаний, три из них — филиалы государственных компаний, и один представляет акционерную компанию. В нефтяной сфере их задачи лежат в рамках подрядов и строительства, а в сфере разведки и исследований они осуществляют различные подряды и капиталовложения.

В Йемене сейчас работают 18 торговых представителей российских компаний и промышленных предприятий, цель деятельности которых — распространение и сбыт ряда российских товаров: промышленное оборудование, средства передвижения, лекарства и медикаменты, домашние электроприборы и др. Йемен представил России семь проектов торговых соглашений, нацеленных на активизацию экономических отношений между странами. Йемен надеется, что эти соглашения откроют российским компаниям доступ к йеменскому рынку, а, особенно, к сотрудничеству в таких областях, как нефтяная и газовая промышленность, электроэнергетика, сельское хозяйство и ирригация. Россия также выражает свое желание и готовность развивать эти связи. Президент Общества Российско-йеменской дружбы заявил, что он ознакомился с представленными проектами, которые будут осуществляться в свободной экономической зоне Йемена, и что он уже особо отметил два проекта — проект строительства рыболовецкого порта и рыбоперерабатывающих предприятий, а также совместное проведение геолого-разведочных работ в районе одного из нефтяных залежей. Кроме того, было заключено соглашение об отправке научно-исследовательского судна с целью поиска мест скопления рыбы [3].

Становится очевидным, что в ближайшее время мы станем свидетелями заметного развития российско-йеменских экономических отношений. К такому выводу нас подталкивают целевая установка России на распространение своих капиталов за рубеж и желание Йемена привлечь в свою экономику как можно больше государств и предприятий

В настоящее время российские компании развивают экономическое сотрудничество с йеменскими фирмами в энергетической сфере, строительном комплексе, а также в проведении ирригационных мероприятий, строительстве и эксплуатации портовых сооружений. Президент Йемена Али Абдулла Салех в свою очередь сказал, что его республика заинтересована в привлечении россий-

ских инвесторов и отметил, что в Йемене действует лояльное законодательство, которое позволит обеспечить защиту инвестиций российских компаний, поступающих в экономику республики [4].

Не менее пристального внимания заслуживают отношения между Йеменом и Россией в военной сфере. Начиная с 1990 г., их можно разделить на два этапа: этап практически полного прекращения этих отношений и этап восстановления и ускоренного развития связей в этой области. Первый этап охватывает период с 1990 по 1997 г. В это время отношения между Российской Федерацией и Йеменом переживали период охлаждения, а иногда даже вовсе прерывались. Причиной этого были события, происходившие в Йемене и России: Йемен не мог в этот период оплатить ни одну сделку вследствие крушения экономики, в то время как задолженность Йемена России, оцениваемая в 80 % от общей суммы долга в 6,7 миллиардов долларов, не давала России права заключать со страной контракты на поставку вооружений. Все это происходило в тени удушающего экономического кризиса в России, который стал причиной остановки нескольких военных заводов. В этот период можно говорить о предельном сокращении сотрудничества в военной сфере, которое на тот момент ограничивалось приездом в Йемен время от времени русских специалистов, которые должны были осуществлять ремонт ранее поставленной техники и обучение йеменских военных.

Второй этап начался в 1998 г. и продолжается по настоящее время. С начала 1998 г. происходят первые шаги на пути к сближению Москвы и Саны в рассматриваемой области. Однако развитие отношений между странами в военно-технической сфере не ограничивалось лишь обменом делегациями. Во время этих визитов был достигнут ряд важных соглашений в сфере военного сотрудничества.

Уже во время визита Министра Обороны России в Сану на переговорах с Президентом Йемена Али Абдуллой Салехом и йеменским министром обороны были заключены предварительные соглашения относительно дальнейшего увеличения поставок российского оружия и военной техники, а также относительно возможности обучения молодых йеменцев в военных академиях России и увеличения числа военных специалистов, командированных в Йемен.

Развитию российско-йеменских отношений в военно-технической сфере во многом способствовало стремление Йемена обновить свои вооруженные силы, ввести в использование новейшее оружие. Оплата этих сделок стала возможной благодаря резкому увеличению цен на нефть и сохранению их на высоком уровне в последние годы. С другой стороны было стремление России увеличить объем экспорта своих вооружений, который является одной из важнейших статей национального дохода.

Во время визита в Россию президента Йеменской Республики Али Абдуллы Салеха в декабре 2002 г. на встрече с Владимиром Путиным стороны договорились об укреплении долгосрочных военно-технических связей. Кроме того, было подчеркнуто, что Россия и Йемен будут наращивать сотрудничество в торгово-экономической и научно-технической сферах, активизируют свои связи в нефтегазовой и топливно-энергетической отраслях, транспорте, гидротехнической и строительной сферах, включая выполнение производственно-технических работ и подготовку кадров. Будет поощряться взаимодействие компаний и других предпринимательских структур обеих стран в области капиталовложений путем обеспечения защиты инвестиций и создания для этого благоприятных условий. Стороны будут расширять координацию в международных финансовых, торговых и экономических организациях, стимулировать проведение семинаров, научно-промышленных и торговых экспозиций и выставок в двух странах [5].

Сотрудничество между Йеменом и Россией должно развиваться исходя из обоюдных интересов и с учетом реалий рыночной экономики, а также тех изменений, которые произошли на мировой арене. Решение этой насущной задачи требует глубокого осмысления огромного опыта советско-йеменских отношений, начало которым положил Санский договор 1928 года. То, что этот опыт должен быть оценен в целом с положительной стороны, не подлежит никакому сомнению. Йеменский народ знает, что ни дореволюционная Россия, ни Советское государство — в отличие от ряда западных держав — никогда не проводили по отношению к Йемену, как и другим странам арабского мира, политику колониальной экспансии и не преследовали захватнических целей. В наши дни, когда и советская эпоха, и эпоха разделенного существования йеменского народа стали историей и на них можно посмотреть “со стороны”, есть возможность

оценить этот опыт объективно, с учетом не только преобладающих положительных его сторон, но и недостатков.

Литература

1. Йемен и великие государства: Сб. статей. — Сана. — 2003. — С. 132 (на арабском языке).
2. Там же. — С. 136.
3. Интервью Президента общества российско-йеменской дружбы йеменскому информационному агентству "Саба". — Сана. — 2001, март. (на араб. яз).
4. Информация с сайта компании Брокеркредитсервис // info@bcs.ru//18.12.2002
5. По данным информационного агентства "Интерфакс-АВН". — 18.12.2002.

Резюме

В статті розглядаються деякі аспекти єменсько-російських торговельно-економічних зв'язків у період, коли Ємен став єдиною державою. Звертається увага на історичне минуле у відносинах двох держав та сучасну політику, яку проводять Єменська Республіка та Росія у різних галузях співробітництва.

Рецензент канд. истор. наук, доцент В. В. Глебов

УДК 321.7:001.891(73)“1990/1993“

Т. П. Гусак

АМЕРИКАНСКАЯ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ ОБ ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ ФАКТОРЕ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ США

Важное место во внешней политике США всегда занимало распространение идеологического влияния, в более или менее активной форме, в зависимости от ситуации на международной арене. Окончание Холодной войны и последующий распад Советского Союза способствовали оживлению дискуссии о роли и месте экспорта западных идей и стандартов во внешней политике страны, о распространении демократии в мире. Данная статья представляет собой краткий аналитический обзор наиболее знаковых работ американских политологов, которые были написаны в 1990-1993 гг. и рассматривали различные аспекты вли-

яния идеологического фактора на внешнюю политику США. Это прежде всего работы С. Хантингтона, Дж. Шлезингера, Л. Даймонда, Дж. Муравчика, М. Мандельбаума, Д. Растоу.

Как в эпоху биполярности, так и после окончания Холодной войны фактор идеологического влияния во внешней политике США и его роль в формировании внешнеполитических концепций были подробно исследованы в работах известных советских и российских политологов Э. Я. Баталова, И. Е. Малашенко, А. Ю. Мельвилля, А. Е. Куниной, А. Н. Яковлева, а также в работах профессора С. И. Аппатова, основателя одесской школы международных отношений. Однако работ, посвященных анализу исследований американских политологов 1990-1993 гг. насчитывается немного, что обусловило актуальность данной публикации.

Повышению интереса западных исследователей к тематике распространения демократии в постбиполярный период способствовала не только благоприятная обстановка на международной арене, но и появление новых доводов в поддержку так называемой теории демократического мира, в соответствии с которой демократические государства не ведут войн друг с другом. Исходя из положений теории демократического мира, ряд исследователей рассматривает распространение демократии в качестве одного из возможных элементов стратегии национальной безопасности.

Среди исследований 1990-1992 гг. знаковой стала работа известного политолога, профессора Стэнфордского университета Самюэля Хантингтона “Третья волна: демократизация в конце XX века” [8], в которой исследователь вывел ряд факторов, способствовавших демократизации государств “третьей волны” (т. е. тех, где демократические режимы сложились в период 1974-1990 годов), в том числе и фактор внешнего вмешательства, и подвел итог деятельности США в этой области в период Холодной войны. Исследователь проанализировал действия США на международной арене в биполярный период и определил ряд внешнеполитических средств, которые способствовали демократизации других государств (политические средства, экономические средства, дипломатические средства, военные средства, многосторонняя дипломатия, действия специализированных учреждений) [8, р. 37-38]. По мнению Хантингтона, распространение демократии сыграло достаточно важную роль во внешней политике США в эпоху биполярности, однако окончание Холодной вой-

ны и исчезновение угрозы коммунизма — сигнал к тому, что распространение демократии должно отойти на второй план во внешней политике США, поскольку сыграло свою роль в качестве фактора сдерживания. Кроме того, сложность распространения демократии в будущем продиктована еще и тем, что демократические режимы уже сформировались везде, где это было возможно, и дальнейшее продвижение западных ценностей будет связано с рядом сложностей. [8, р. 140]

Сходную позицию по вопросу о распространении демократии в постбиполярный период занимал и Джеймс Шлезингер, советник центра стратегических и международных исследований, бывший директор ЦРУ. Исследователь выделил наиболее важные направления во внешней политике США с целью сформировать оптимальную программу действий на международной арене после окончания Холодной войны и достаточно критично отзывался об идее распространения демократии как таковой, мотивируя это прежде всего тем, что демократические тенденции развиваются внутри отдельно взятого государства и оказать на них влияние извне достаточно сложно. США не смогли добиться на этом направлении успехов в прошлом, и вряд ли добьются в будущем, поскольку оказать ощутимое давление (с целью добиться соблюдения прав человека и внедрения демократических институтов) смогут лишь на наиболее близких союзников, рискуя тем самым ухудшить отношения с ними. Шлезингер выступал за проведение дипломатии в духе традиций, считая нужным при выработке политики в отношении отдельно взятого государства ориентироваться прежде всего на отношение этого государства к Соединенным Штатам, а не на его внутренний режим [1, р. 22].

Профессор Нью-Йоркского университета Данкуорт Растоу, рассматривая роль внешних акторов в процессе демократизации, выделял прежде всего фактор формирования благоприятной внешней среды, в которой быстрее всего произойдет складывание демократических режимов внутри государства. Исследователь упоминал о том, что со времен правления администрации Картера действия США способствовали становлению среды, благоприятной для внутренней демократизации государств — Соединенные Штаты акцентировали внимание мирового сообщества на защите прав человека и на оказании помощи либеральным режимам. Соответственно и в дальнейшем, по мнению Растоу, уси-

лия мирового сообщества в целом и США в частности должны быть направлены на поддержку либеральных государств извне [3, р. 78]. Исследователь отмечал важность поддержки на дипломатическом уровне, экономической помощи реформаторам, технической помощи (советы и консультации, касающиеся реформирования). Крайне важную роль играет поведение вооруженных сил демократизирующегося государства — они могут использоваться не только для обороны, но и для влияния на внутреннюю политику, в том числе и для смещения демократически избранного правления. Поэтому еще одна форма помощи со стороны развитых держав мира — организованное сокращение продаж оружия в развивающиеся страны и помощь в преобразовании военно-промышленных комплексов для мирных целей [3, р. 88].

Ряд исследователей активно выступает в поддержку политики распространения демократии. Так, профессор Стэнфордского университета, редактор издания “Джурнал оф демокраси” Ларри Даймонд полагал, что США должны более активно проводить политику содействия демократии, поскольку с окончанием биполярной эпохи для этого представилась благоприятная возможность, которая, вероятно, больше не повторится [6]. “Демократия, — писал исследователь, — должна стать основной темой, определяющей чертой нашей внешней политики ... подобная смена ориентиров не только привлекательна с моральной точки зрения и убедительна в качестве стратегии, но также политически важна для США” [5, р. 28].

Исследователь выделил ряд инструментов распространения демократии в мире:

1. Экономическая помощь (списание долга молодых демократий, выдача грантов и финансовых дотаций, оказание материальной помощи населению в период реструктуризации экономики).
2. Помощь в сфере политики, прежде всего в подготовке кадров, финансировании институтов гражданского общества.
3. Дипломатическое давление (т. е. установление зависимости между внутренними реформами и установлением дипломатических связей).

Даймондом была предложена подробная программа действий для американского правительства, состоящая из 10 пунктов. Программа предусматривала увеличение финансирования программ

распространения демократии, структурирование программ внешней помощи для большей эффективности, координацию действий по содействию демократизации с другими западными державами [4].

Директор программы “Отношения Востока и Запада”, сотрудник Совета по международным отношениям Майкл Мандельбаум отмечал важность экономической составляющей в процессе демократизации. Исследователь утверждал, что именно помощь в становлении новых рыночных государств, “распространение капитализма” должно занять значимое место во внешнеполитической стратегии США [7, р. 15]. Кроме того, США должны способствовать формированию благоприятного для молодых рыночных экономик окружения. Процесс укрепления рыночных структур напрямую связан с процессом демократизации. Однако к оказанию помощи в строительстве политических структур демократического государства Мандельбаум относился достаточно сдержанно: притом, что помощь в становлении экономики зачастую воспринимается благосклонно, большинство государств не одобрит вмешательства во внутренние дела и политику. Более того, отмечал он, строительство демократических политических институтов происходит изнутри, и оказать решающее влияние на этот процесс извне мирным путем невозможно [7, р. 16].

Известный политолог-неоконсерватор Джошуа Муравчик выступал в поддержку последовательной и жесткой политики распространения демократии. Позиция исследователя базировалась на трех основных допущениях: о том, что идея демократического правления, по сути, “принадлежит” Соединенным Штатам, что она поддается распространению и востребована в мире. Объявляя демократические ценности американским достоянием, он полагал, что распространение демократии должно стать одним из основных направлений во внешней политике США в постбиполярный период. Речь идет не только о становлении демократизирующихся государствах института выборов, но и о складывании всего комплекса отношений, характерных для западных государств, иными словами, речь идет о либеральной, а не электоральной демократии. Муравчик выступал за экспорт демократических ценностей мирными средствами, но в то же время не исключал и возможности силового вмешательства, а также рассматривал варианты смены режима в результате тайных операций. Конечным результатом такой политики, по мне-

нию ученого, должно стать повсеместное распространение идей свободы и демократии, после чего Соединенные Штаты утратят свое уникальное положение на международной арене, заняв место “первого среди равных” [2, p. 112].

Таким образом, в первые годы после окончания Холодной войны формируется ряд подходов к роли идеологического фактора во внешней политике Соединенных Штатов. В ряде работ распространение демократии рассматривалось в качестве важного элемента стратегии национальной безопасности, в частности благодаря развитию теории демократического мира, в соответствии с которой демократические государства не воюют друг с другом. Ряд ученых придерживается мнения о том, что распространение демократии как элемент внешней политики США исчерпало себя, в частности, именно с таких позиций выступают С. Хантингтон и Дж. Шлезингер, Д. Растоу отводит США и другим западным державам ведущую роль в формировании внешней среды, благоприятной для процесса внутренней демократизации. Однако преобладающее большинство исследователей являются сторонниками активного распространения ценностей либерализма в той или иной форме. Последовательные программы действий по укреплению демократических государств представлены в работах Л. Даймонда, о возможности распространения демократии силовыми методами писал Дж. Муравчик. Учеными был предложен достаточно широкий спектр средств распространения демократии, политических, экономических и дипломатических.

Литература

1. Schlesinger J. Quest For a Post-Cold War Foreign Policy // Foreign Affairs. — 1992/93. — V. 72, № 1. — P. 17-28.
2. Muravchik J. Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny. — AEI Press, 1991.
3. Rustow D. A. Democracy: a Global Revolution? // Foreign Affairs. — 1990. — V. 69, № 4. — P. 75-91
4. Diamond L. An American Foreign Policy for Democracy (1991) // <http://www.dlc.org/documents/democracy.pdf>.
5. Diamond L. Promoting Democracy // Foreign Policy. — V. 92, № 87. — P. 25-46.
6. Capitalism, Socialism, and Democracy Revisited / L. Diamond, M. F. Plattner (Ed). — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993.

7. Mandelbaum M. The Bush Foreign Policy // Foreign Affairs 1991. — V. 70, № 70. — P. 5-22.
8. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. — University of Oklahoma Press, 1991.

Резюме

У статті проаналізовано деякі найбільш важливі роботи західних науковців, що стосуються питань впливу ідеологічного фактору на зовнішню політику США та концепцій поширення демократії на світовій арені у 1990-1993 р.

Рецензент канд. истор. наук, доцент В. В. Глебов

УДК 327.56:(520+510)

В. С. Делебіс

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЯПОНО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

За останні два десятиріччя в міжнародних відносинах значно збільшилась роль Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Відносно високі темпи економічного розвитку та стратегічно сприятливе положення роблять його привабливим не лише для регіональних країн, але й для країн поза регіоном.

В регіоні міцні позиції займає Японія. Хоча, в 90-ті роки ХХ сторіччя темпи її економічного розвитку дуже уповільнились, накопичені ресурси дозволяють зберігати за собою місце першої економічної держави у Східній Азії та друге в світі після Сполучених Штатів Америки. Японський уряд також не приховує бажання відігравати більш активну політичну роль як на регіональному, так і на глобальному рівні.

Другим лідером регіону є Китай. Зміна зовнішньополітичних орієнтирів, нове розуміння в Китаї важливих міжнародних проблем та його відносин зі світом показали, що керівництво країни відмовилось від довготривалої ідеалістичної “революційної дипломатії”, і з активних наступальних позиції усвідомлено став на шлях інтеграції з існуючою міжнародною системою.

За умов швидких змін на міжнародній арені після розпаду Радянського союзу та закінчення “холодної війни” японо-китайські відносини потребують детального перегляду, і в науковій літературі цьому питанню приділяють багато уваги.

В Україні азіатський напрям не є пріоритетним вектором зовнішньої політики. Лише окремі науковці дають аналіз становлення та розвитку відносин між країнами, не приділяючи належної уваги історичним та культурно-соціологічним особливостям обох країн [1, с. 7].

До 1990-х років у російській науковій літературі цьому питанню приділялось недостатньо уваги. На сьогоднішній день АТР є одним з головних напрямів для дослідження російськими вченими [2, с. 7].

Американські дослідники приділяють величезну увагу відносинам між Японією та Китаєм, оскільки вищезгадані країни відіграють визначальну роль для збереження стабільності в Східній Азії [3, с. 7].

Японські історики та політологи також підкреслюють важливість співробітництва для обох країн, але ще не прийшли до консенсусу з приводу майбутнього двосторонніх відносин [4, с. 7].

Розуміючи всю складність взаємин між країнами, беручи до уваги брак українських наукових праць з цієї теми, автор має на меті дослідити японо-китайський територіальний спір, щодо приналежності островів Сенкаку, проаналізувати історію виникнення конфлікту та його сучасний стан. На сьогоднішній день острова Сенкаку (китайською — Дяоюйдао) знаходяться під управлінням Японії, але Китай вважає їх своїми. До того ж на них претендує Тайвань.

В 1872 році князівство Рюкю та прилеглі острови було приєднано до території Японії. Китай виступив з протестом, відмовляючись визнавати перехід Рюкю під юрисдикцію Японії. Формально Рюкю зберігало залежність від Китаю, оскільки продовжувало платити данину, яку князь острова платив Китаю вже протягом 500 років. В 1879 р. колишня територія князівства Рюкю отримала статус префектури Окінава. 14 січня 1895 році кабінет міністрів офіційно проголосив острови Уоцурі та Куба (Кобісе) територією Японії [5, с. 7].

Згідно з Сімоносекським мирним договором, що завершив японо-китайську війну 1894-1895рр., Японія отримала острів Тайвань з прилеглими до нього островами, Пескадорські острови й Ляодунський півострів [6, с. 7]. В тексті договору острови Сенкаку не відзначені, але китайський уряд, мотивуючи свої територіальні претензії, наполягає на тому, що архіпелаг Сенкаку

входить до островів, що прилягають до Тайваню, як наслідок, він має бути поверненим Китаю відповідно до 2 статті Сан-Франциського мирного договору з Японією.

Після офіційного приєднання островів Сенкаку у 1895 р. уряд Японії надав острови в оренду на 30 років підприємцю Козі Тацусіро, термін було продовжено до 1932 року. В 1932 році пан Кога звернувся до уряду з проханням продати йому чотири острови архіпелагу Сенкаку [7, с. 7].

Під час знаходження островів Сенкаку під юрисдикцією Японії з 1895 р. до закінчення Другої світової війни жодна з країн не надала територіальних претензій японському уряду відносно приналежності островів. Відповідно до 3 статті Сан-Франциського мирного договору з Японією архіпелаг Ненсей на південь 29° пн. ш. (включаючи острови Рюкю та Дайто) перейшов під управління США. Архіпелаг Сенкаку в даній статті не вказаний, але відповідно до офіційної позиції японського уряду його також було передано США і він не повинен перейти під юрисдикцію Китаю разом з Тайванем і Пескадорськими островами. Острів Куба (Косё) був власністю пана Козі, тому починаючи з 1958 р. адміністрація США на Рюкю почала сплачувати пану Козі щорічну ренту. Тобто на той час острови дійсно були власністю Японії та знаходились під адміністрацією США.

Питання приналежності островів Сенкаку залишалось в латентному стані до 1970-х років, поки не стали відомими результати багаторічних досліджень шельфу Східно-Китайського моря, що проводились економічною комісією ООН у справах Азії та Далекого Сходу, де були винайдені значні запаси вуглеводородної сировини. Більш того в 1999 році в цьому районі були винайдені значні поклади природного газу.

Після цього керівництво КНР почало висловлювати свої претензії на володіння цією територією. 2 вересня 1970 р. на одному з островів висадились група тайванських журналістів й поставила тайванський державний прапор. 30 січня 1971 року міністерство закордонних справ Китаю офіційно заявило про свої претензії на острови, що були проголошенні суто китайською територією з часів правління династій Мінь та Цінь [8, с. 7]. Так виник територіальний конфлікт між Японією, КНР та Тайванем.

17 червня 1971 року між Японією та США було досягнуто домовленість про повернення Окінави Японії. В угоді були вка-

зані координати території, що поверталась. Острови Сенкаку входили до складу цієї території, але умови її передання були обумовлені в особливому порядку. Прес-секретар адміністрації США на Рюкю заявив, що уряду США відомо про існуючий конфлікт між Японією та КНР щодо приналежності островів Сенкаку, але США лише повертають Японії права на володіння цією територією, що не має ніякого відношення до територіальних претензій КНР [9, с. 7]. Тобто США зайняли нейтральну позицію, не підтримавши жодну з сторін.

У 1972 році Японія та Китай, домовляючись про нормалізацію відносин, за пропозицією китайської сторони вирішили не торкатися цього питання, і відкласти його на розгляд майбутніх поколінь. Подібну позицію сторони зайняли і під час укладання договору про мир та дружбу у 1978 році. Японці були дуже зацікавлені у економічному і політичному зближенні з Китаєм й не бажали погіршення відносин без особливих на те причин, тому їх задовольнив такий підхід до проблеми спірних територій.

У 80-х роках не виникло жодного серйозного інциденту, що був пов'язаний з островами.

Але вже на початку 1992 року японо-китайські тертя щодо островів Сенкаку несподівано загострились. 25 лютого 1992 року в Китаї був прийнятий новий Закон про територіальні води, який закріплював приналежність островів до Китаю [10, с. 7]. Така демонстративно жорстка позиція Пекіну у спірному питанні була викликана бажанням вплинути на Японію для отримання більшої кількості фінансових ресурсів, а також з твердими намірами зберегти в національній власності величезні запаси нафти на шельфі островів. Цікавим є той факт, що закон було прийнято практично одночасно з внесенням у Всекитайське Зібрання Народних Представників законопроекту про компенсації китайським громадянам, що стали жертвами японської агресії 1931-1945 рр., і саме напередодні візиту Цзян Цземіня в Японію.

Загостренню територіального конфлікту сприяв й той факт, що, приймаючи конвенцію ООН з морського права у 1996 році, і Китай, і Японія включили архіпелаг Сенкаку до своєї морської економічної зони.

Деякі західні спостерігачі вважають, що таке ставлення китайського керівництва до Японії мало на меті послабити напруженість в китайському суспільстві. Крім того, з огляду на на-

магання створення єдиного фронту з Тайванем, Китай не може не рахуватись з громадською думкою цієї країни, яка відхиляє японський суверенітет над островами.

Новий етап загострення відносин навколо островів відбувся у 2004 році, коли так звані “китайські активісти” висадилися на одному з островів й атакували маяк. Пізніше китайський атомний підводний човен було помічено у прибережних водах островів, що не могло не викликати занепокоєння і невдоволення японської влади.

В тому ж році відбувся перший раунд консультацій з питання газового місцезнаходження на островах, в ході якого сторони домовились вирішувати всі питання виключно шляхом переговорів, не застосовуючи сили. В той самий час Китай відхилив вимоги японської сторони ознайомити її з планами КНР по бурінню и видобутку газу на морській платформі поблизу морського кордону з японськими водами, що розпочалось у 2003 р.

В лютому 2005 року Токіо повідомило посольство Китаю в Японії, що адміністративне управління над островами Сенкаку буде здійснюватися береговою японською охороною. Відповідно до заяви речника міністерства закордонних справ Японії пана Х. Такешіми, найбільший острів, на якому знаходився маяк, протягом багатьох років належав родині рибалок. 9-го лютого не названа родина передала права на управління островом уряду, що надав японській береговій охороні належні розпорядження [11, с. 7]. Цей, здавалось, незначний крок разом з нарощуванням військово-морських сил обох країн, відіграє значну роль для стабільності в регіоні. В червні того ж року відбувся другий раунд китайсько-японських консультацій, які залишилися безрезультатними.

Отже, беручи до уваги вищезгадане, можна зробити наступні висновки:

- По-перше, Японія і Китай відіграють провідну роль у збереженні миру та безпеки в АТР;
- По-друге, даний конфлікт є продуктом холодної війни, яка тісно пов'язана з зовнішньою політикою США, що приймали рішення базуючись на політичні догми, а не на юридичні норми;
- По-третє, виникнення територіального спору пов'язане з винайденням корисних копалин, включаючи нафту та газ в рай-

оні островів, що в свою чергу дуже ускладнює увесь комплекс японо-китайських відносин;

- По-четверте, китайське керівництво дуже вдало використовує питання приналежності островів з одного боку для послаблення напруження всередині країни, з іншого — як важіль впливу на Японію для отримання більших економічних дивідендів.

Якщо говорити про перспективи вирішення спірного питання, то треба відмітити, що китайська сторона, підкреслюючи, що острови Сенкаку складають єдине ціле з іншими китайськими територіями, пропонують відкласти питання приналежності та почати здійснювати спільне видобування газу. В свою чергу Японія, будучи занепокоєною тим, що активність КНР може фактично призвести до відсторонення японських компаній, не поспішає співпрацювати з останньою.

Але тертя між країнами наносять шкоду не лише торгівельним відносинам між останніми, вони призводять до негативних наслідків для всієї Східної Азії. Десять років тому в регіоні з ентузіазмом обговорювали плани створення економічного блоку та єдиних структур безпеки. На сьогодні, коли Пекін та Токіо ворогують, небагато хто вірить в реальність такої перспективи. Тому обидві країни повинні прийняти всі зусилля для вирішення спірних питань лише мирним шляхом, що забезпечить стабільність в регіоні, який і так потерпає від територіальних протиріч, збільшення націоналістичних настроїв та невирішеного питання навколо Північної Кореї.

Враховуючи вищенаведені факти й специфічні особливості менталітету обох країн, дуже важко спрогнозувати майбутнє японо-китайських відносин. Але торгівельно-економічний інтерес, що послужив поштовхом для відновлення двосторонніх відносин, буде і надалі визначати зміст політичних відносин між країнами.

Література

1. Пронь С. В. США — Китай — Японія: проблеми регіональних взаємодій // Іст. наука: проблеми розвитку: Мат. міжн. наук. конф. — Луганськ, 2002. — С. 125-127.
2. Кистанов В. О. Япония в АТР. — М.: Восточная литература, 1995. — 436 с.

3. Cortazzi H. China: opportunity or threat? // Japan Times. — 2002, April 13.
4. Funabashi Y. Japan must engage the Chinese dragon // Asahi shimbun. — 2003, November 14.
5. Такахаси Сёгоро. Сэнкаку рэтто ното. — С. 74.
6. Урано Окинака, Лиу Сучао, Уэсака Хэнкити. Дяююдай чунь-дао (Сэнкаку сёто) венътхи. — № 2.1.7. — С. 35-36.
7. Мидорима Сакаэ. Сэнкаку рэтто. — С. 105-106.
8. Урано Окинака, Лиу Сучао, Уэсака Хэнкити. Дяююдай чунь-дао (Сэнкаку сёто) венътхи. — № 3.24. — С. 248-251.
9. Уэдзи Тацунори. Сэнкаку рэтто то Такэсима. Тюгоку, Кан-коку то но рёдо мондай. — С.15-22.
10. Крупянко М. И. Япония после “холодной войны”: политическое обеспечение национальной безопасности. — М.: Восточная литература, 2001. — С. 46.
11. Marquand R. Japan-China tensions rise over Tiny islands // Cristian Science Monitor. — 2005, February, 11.

Резюме

В статье предоставлена историческая ретроспектива возникновения территориального спора о владении островами Сенкаку между Японией и Китаем, влияние конфликта на отношения между странами, и на регион в целом.

Рецензент канд. истор. наук, доцент В. В. Глебов

НАШИ АВТОРЫ

- Балута Татьяна, аспирант каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Бахтыев Руслан, аспирант каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Босет Мухаммед Абдул, аспирант каф. межд. отношений Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Ворчакова Ирина, аспирант каф. политологии Гос. ун-та им. Сухомлинского (Николаев)
- Давиденко Александра, соискатель каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Делебис Виктория, аспирант каф. межд. отношений Нац. ун-та им. Мечникова (Одесса)
- Добродум Ольга, канд. полит. наук, докторант каф. новой и новейшей истории Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Драгиева Людмила, преподаватель каф. экономики предприятий Гос. гуманит. ун-та (Измаил)
- Гусак Татьяна, аспирант каф. межд. отношений Нац. ун-та им. Мечникова (Одесса)
- Колесниченко Ирина, канд. полит. наук, замест. директора по научной работе Ин-та судебных экспертиз (Одесса)
- Левченко Федор, помощник депутата Верховной Рады Украины (Николаев)
- Марчак Оксана, канд. полит. наук, преподаватель каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Мацишина Ирина, аспирант каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Музыченко Анна, канд. полит. наук, доцент каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Румянцева Анжелика, канд. истор. наук, доцент каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Сапрыкина Марина, аспирант каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Старинец Александр, канд. полит. наук, докторант Ин-та полит. и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины (Киев)
- Ступина Татьяна, соискатель каф. политологии ОГЭУ (Одесса)

- Хижняк Дмитрий, аспирант каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Хливнюк Татьяна, старш. преподаватель каф. социальной теории Нац. ун-та им. И. И. Мечникова
- Черинько Игорь, аспирант каф. межд. организаций и дипломат. службы Нац. ун-та им. Т. Г. Шевченко
- Шаглы Вячеслав, преподаватель каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Шпортько Оксана, аспирант Ин-та полит. и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины (Киев)
- Штука Ирина, аспирант каф. междунар. информации Ин-та славяноведения (Ровно)
- Щербинина О., аспирант каф. философских и социальных наук Нац. технич. ун-та (Севастополь)

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Г. В. Музиченко

Сучасна політична наука: стан розвитку та перспективи
подальших досліджень 5

Д. И. Хижняк

Моделі місцевого самоврядування 15

Ф. О. Левченко

Нобелівський рух і його вплив на політичний та
інтелектуальний розвиток сучасної України 21

О. Шпортько

Історико-політичні особливості розвитку українського
телерадіопростору 31

І. Є. Ворчакова

Найвпливовіша роль жінок — політичних лідерів в сучасних
державотворчих процесах Української держави 42

І. В. Маццишина

Роль ідейно-політичних процесів у формуванні політичної
системи 58

І. А. Штука

Посттоталітарні реалії політичної культури українського
суспільства 65

А. Г. Старинец

Либеральный социализм или социальный либерализм 73

А. А. Давиденко

Парламент и парламентаризм как часть системы
государственной власти 80

О. О. Щербинина

Суверенитет США в контексте глобализации 86

<i>Т. К. Ступіна</i>	
Консенсусна теорія демократії як засіб досягнення політичної стабільності в Україні	94
<i>В. А. Шаглі</i>	
Украинская элита и ее ответственность в условиях современной политики	101
<i>Т. П. Балута</i>	
Группы интересов как субъекты политики	107
<i>І. П. Черінько</i>	
Європа за вибором: політика нових лейбористів Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу та Україна	115
<i>О. М. Марчак</i>	
Политико-правовые принципы политической реформы в Украине	126
<i>О. В. Добродум</i>	
Экс-президент США Дж.Буш-мл.: сакрализация и профанация образа	134
<i>Т. П. Хлівнюк</i>	
Нормативно-правове забезпечення свободи слова в Україні: теорія та практика питання	144
<i>І. В. Колісниченко</i>	
Політичне лідерство як найважливіший атрибут державно-політичного процесу	156
<i>Р. А. Бахтмев</i>	
Туркменистан: стратегический курс нейтралитета продолжается	166
<i>Муха мед Абдул Басет</i>	
Некоторые аспекты эволюции политики Йемена в отношении России в период глобальных трансформаций	172

Т. П. Гусак

Американская внешнеполитическая мысль об идеологическом факторе во внешней политике США **177**

В. С. Делебіс

Деякі аспекти японо-китайських відносин:
проблеми, перспективи **183**

НАШИ АВТОРЫ **190**